

Перемогла.

Батько мыйый, маты мыла,
Дружина мылійша.

Н. писня.

I.

 атько й маты любылы мене, одиначку, вельмы, а про те сылувалы за вдивця, що винъ соби замужненькый. А мени—якъ на чужи диты йты, дакъ лучче тры лити болиты... Набралысь, бачте, вони бида въ убожестви, то имъ здавалось, ниби въ багатстви вся сыла. Ни! ой ни! йе сыла й надъ вельки достатки.

Маты—нехай царствуе—и на розглядыны до Грыцька Шульгы ходыла, мовъ на попаску. Така думка, що мене се пидохотыть. Розпысуе було сердешна батькови, якъ сваха показувала повни засики й кадовбѣ зъ пашнею, и волы й коровы, ще й вельку икону, блискучу, зъ фольгы, що за покійницею взявъ... Кумедія зъ ными! А все такы свои дитыны жаль. Маты бачыть, що я не тее, да зъ сватамы й розійшлась. А тымъ часомъ у моему охманню суперека йде. Спизналась я зъ москалемъ*) Павломъ. Нашъ такы селянынтъ та зъ москаливъ його на якыйся часъ додому пуцено.

*) Москаль—салдатъ.

Здатный бувъ Павло москаль, на призывше Жыгымонтъ, горе тилькы, шо вбогий, якъ и мы. Ну, зъ пучокъ та зъ ручокъ и жытымемо. Дарма, шо москаль, а я охмалася йты за його. Дакъ маты жъ на дорози стоить; а я матирь лю- была такъ, шо й теперь сердце болыть, якъ заспивають:

Маты жъ наша маты!
 Де намъ тебе взяты?
 Хыба жъ тебе, маты,
 Та й намалюваты.
 Намалюю матирь
 На покути въ хати,
 На божнычокъ згляну,—
 Матирь спогадаю;
 Назалъ обернуся,—
 Слизымы обиллюся...

А панотець мій—нехай легко икнеться—се бувъ нашъ тыхый янголъ, шо пролитавъ, мовлявъ, пидъ мовчазну хвилу по хати. Добре жъ имъ, шо вони, хочъ и вбоги були, та зпарувалысь, люблячысь; а мени бъ то це за нелюба йты?

Маты, бувало, якъ не врадять ничего зо мною тымы статкамы-маеткамы да тією блыскучою иконою, то верне зновъ до мого москалыка: „Та винъ же,—каже,—до тебе й не горнеться.“

Ще колы бъ имъ прылюдно горнувся! Шо то й за козакъ бувъ бы, щобъ горнувся пры батькови, або хочъ пры матери! Я пры матери або пры батькови и до танцивъ, було, не пійду.

Маты соби миркувала, шо якъ пійде на розглядыны, шо й свое, мовлявъ, тягло, и велька икона видъ покійной жинкы дитямъ зосталась, то я й зохлаюсь. А я знала, чого той Шульга Грыцько зъ тією иконою, аршынь завбільшыкы, носыть: мовлявъ бы то: ось яка въ мене жинка була кра-

ля! а твоя дочка—стареча дытына, та я не впослиджую, беру до дитей за няньку, а соби за служебку-господню.

Маты жъ, якъ спогадае, що й сыроватку по людяхъ зарабатывала, то рада бъ мене й вичною попыхачксю зробыты. Разъ прятала вовну въ дяка, дакъ розказувала, що дякъ чытавъ пряхамъ у книжци:

Кохайтесь чорноброви,
Та не зъ москалями.

— Такъ и надруковано—каже.
А я соби думаю;

Лучше мени, моя маты,
Важкый каминъ зняты,
Ани жъ мени нелюбого
Соколомъ назваты.
Лучше мени круту гору,
Маты, розкопаты,
Ани жъ мени изъ нелюбымъ
Та викъ викуваты.
Круту гору розкопаю,—
Сяду видпочыну,
А якъ пиду за нелюба,
На вики загну.

— Бачъ, доню,—було маты каже,—яка наша доля! Цилый викъ бѣмось, працюемо, та не свои, чужи скрыни сповняемо, не себе, чужыхъ людей зодягаемо.

А мени наче хтось до вуха и до серця шепче: Ты, Харытыно, выплакала соби долю ще въ зеленочку, пидъ снопами на жнывахъ. Якъ батько-маты зажыналы въ Шеремета, да батько не догнавъ постати, занедужавъ, а маты почала бытысь надъ нимъ, що та горлыця, то вона згадала про тебе тилько въ вечирньому випрузи. И то вже титка, вертаючысь додому вечерю варыты, побачыла, що на Шере-

метовій ныви никого не видно, а колыска на катрязи вы-
сыть, собаки пораються, и женъ не повъязана, покидана,
гукомъ лежыть, дакъ пидступыла, стала клыкаты, щобъ хто
озвався.

Батько въ мене плохый такый, мовъ весняный витрець,
—мовчки робыть по людяхъ. Ни пропъе, ни прогайнуе. Ро-
быть та й робыть, поky його снагы. И я вдалась у батька.
Не змагаюсь изъ матиррю, хочъ що мени кажы, а все знаю
и роблю собі мовчки. Не показую натуры, а ии въ мене
стильки, якъ у ныхъ обохъ, ще й зъ додаткомъ.

Якъ бачылась, такъ и бачуся зъ Павлусемъ на вулыци,
въ старечи облягы.

— Може,—каже,—ты мене й боишся, що москаль, нероба?
Ни, моя рыбонько: теперь и на москаля стало краше. Якъ
выслужусь, то вернусь тақымъ хлиборобомъ, якъ пйду. Те-
перь добре: годкивъ чотыри послужышь, та й додому. И
господарство не занепаде, и самъ не одвыкнешъ одъ ро-
боты. И ты, моя голубко, не заныдиешъ, довго журачысь.
Се тилькы маты твоя розлучныця наша. Хочъ вона тоби й
маты, а серце мое кыпыть проты неи. Колы бъ не ты, я бъ
и на стару знявъ рѹки.

— Павлусечку! що се ты кажешъ?

— Те кажу, що якъ де зустрине, то й одвернется, мовъ
одъ душогуба. Вона тебе выпыхае на трое дитей, абы не за
мене. Не йды: благаю тебе, сестро моя Харытыно, не йды,
моя ты матусю ридненька, за вдивця!

Бо удивецъ—не молодець:

Вси норовы знае:

Ой винъ твою русу косу

Пидъ ноги зобгае,

Ой винъ твое биле лыце

Изъ своимъ зривняе...

Серденько, зиронько моя вечирняя!...

Та й прыгорне, та й поцилує, мовъ огнемъ тебе пройме. Самъ гарніусинкїй же, якъ лынокъ. А я—мовъ та вьяла трава пидкошена. Я боюсь йому й виявыты, якъ вельмы люблю його, якъ у мене серце болыть одъ матерыного докору москалемъ. А мени вже двадцять одынъ пишовъ: уже старою дивчыною взывають. Товарышкы мои давно повыходылы замижъ, а мене старосты кыдають на высадкы.

А тутъ побылы въ барабанъ. Идутъ у походъ москали, наши селяне. Боже! все не легшае. Чы вси йдутъ, чы не вси, ничого не казавъ Павлусь. Млію та млію!

А маты зновъ:

„Кохайтєся, чернобрыви,
Та не зъ москалямы..
Москаль любыть жартуючы,
Жартуючы й кыне.“

Сказано, такъ и проймає мое серце.

Хыба жъ винъ жартує? хыба винъ одсахнувся одъ мене, чы що?... А що, думала я соби инколы, а що, якъ и справди винъ мене забуде въ тїй Московщынї?... Я вже ни за кого не пїйду, ни за кого! И хрестъ на себе положила, и поклонъ ударила, и земли грудочку ззила.

Плачу, зайшовши за комору, стоя. Сама соби домыслююсь що мени робыты; никого въ мене нема, кому душу свою видкрыты. Товарышкамъ правды не кажу, бо имъ „наступывъ уже чорннїй вилъ на ногу“... Ну, що? (думаю). Мени теперъ двадцять и одынъ рикъ, а черезъ чотыри рокы хочъ винъ и вернется, то мени буде и двадцять пять. А тымъ часомъ забуде мене. Ще жъ я зжурюсь безъ нього, то здаватимусь тридцятилиткою. Чы любытыме винъ мене такъ, якъ я його, покы мого тху любытому? Хто любыть по мойому? Може я одна й е така на свити: и найщаслив-

ша и найбидолашнійша своимъ коханнемъ. А може ще й оженившись тамъ вернеться. Якъ мое серце не розирветься й видъ самои думкы про се!

Трушусь, якъ у лихоманци. Треба соби якось раду дати. Треба мени зорнуты зъ моихъ думокъ, якъ изъ морської безодни... О! лучше бъ я його не знала! Лучше бъ я не знала кохання! Винъ мене забуде, насміється зъ мене. Свить широкий,—знайде соби. Якъ пійде зъ села, такъ и закрыеться плечыма й очыма.

Саме тоди прийшли цыгане, набуваються ворожыты. „Вродлива та щаслива!“ Я й бачу, яку вони правду кажуть. Дала имъ одчипного четверо яецъ та й одпровадила, щобъ не глузували. А тоди й жалъ мене взявъ: нехай бы поворожылы! може бъ и прычарували, бо вони чары знаютъ. Йе й писня про цыганку ворожку.

II.

Хвалылась матери титка, що въ неи цыгане курку вкрали. „Шатромъ стоять, каже, за селомъ. Цыганчата бигають голи й голодни. Оступлять, каже, и всего просятъ, а якъ смеркомъ, то й обдеруть.“

Я думаю соби: „Побижу до цыганъ надъ вечиръ! До Йивгы занесу гребинь, дныще, мовъ на попрядки, а Йивзи скажу, що пійду до титкы, та навропростецъ до шатра, а вертаючысь, и до титкы на хвыльну.“

По сій думкы, увечери за гребинь, за паляныцю та пидъ полу,—тильки й була. Покинула въ Йивгы мычки, побигла яко мога селомъ. И страхъ, и соромъ. Се мовъ про мене спивано:

Ой бижить, бижить та дивчиночка,
А якъ rybонька вьється,

Днівъ черезъ три зновъ чую те слово, и на мене маты якось прыглядається, наче щось выпытуе нимо. Бачу, батько й маты якися непокійни зробылись. То було батько тихый, тихый, а теперъ мени промытой воды нема ни видъ матери, ни видъ батька.

А сова крычыть, якъ есть, удень. И люде ввійдуть у хату: „Се якась дивка знайде дытну.“

Нуджу я свитомъ. Уже четвертый мисяць, а про Павлуса ніякои звистки. Може вбыто, може вмеръ. Та й до кого бъ винъ пысавъ лысты. Сырота, родычы далеки, ради, що збулысь убогого москалыка.

Нема мени жыття на свити. Думаю собі: „Зйду зъ сього села!“ Саме жъ тоди зъ другого кутка люде на Динь ишлы. Спершу думала: „Пйду де наймуся“; а потимъ: „Ни! далій, далій видъ дому!“

Надумавшысь, наплакавшись, не сказавшы ни батькови, ни матери, побигла чымъ дужъ на той кутокъ и впросыла чоловика мене прыняты до своєї валкы. Прыйшла додому, де яку шустельну свою звязала въ оклуночокъ, назапасыла сухаривъ и однесла до того чоловика. Усе треба було выгадать, щобъ ни батько, ни маты не спостерегли. Та маты прочула якось, кинулась та й узяла пидъ замокъ оклуночокъ зъ сухарями.

Ще бильшихъ завдала матери думокъ моя мандривка.

— Душа моя,—каже—чула, що москаль насміється й покыне. Теперъ я бачу його наругу надъ убогою хатою.

А батько й собі за нею ручъ тягне. „Я першый,—каже,—постеригъ прокляту сову, та мовчавъ, стыснувши серце. Насміявся песькый сынъ изъ нашої хатыны, та ще й тебе жене видъ насъ геть.“

Маты ажъ тужыть, наче по мертвій по мени: „Дочко моя, безталанночко!“

Тутъ родылася; тутъ хрестылася,
 А въ чужу сторону знадобылася!
 Чужа сторона безъ витру шумѣть,
 Чужый батько маты й не бѣе, та болѣть.
 Своя сторона одъ витру шумѣть,
 Що свій батько-маты й побѣе, — не болѣть.

— Вы, мамо,—кажу,—своими выгадками й батька засму-
 чуете; мене й його зплямували, и ридна дытына вамъ уже
 зневирылася. Я мушу пійты на Динѣ, щобъ вы трохи про-
 зрили. Чы тутъ заробыты, чы тамъ,—усе одинъ хлибъ.

— Намъ—каже—дочко, не такъ на тебе, якъ на того не-
 вирного москаля жаль.

А батько: „Лучче було ганьбы не давати Грыцькови:
 зрады не було бѣ, сорома. Поганий тобі Грыцько, на все
 село господарь! важки чужи диты! Вони бѣ у тебе хлиба
 не просылы. Пишла жъ твоя товаришка Гапка за Грыцька
 та й живе соби спиваючы и чужи диты до неи кўпляться.
 Богъ дастъ появыты дытыну,—готови нянькы.

Боже! колы бѣ хто, а то се батько говоритъ. Такъ ме-
 не вщемывъ, що й хата мени ненавядна стала, не про бо-
 гивъ кажучы. Усе та сова наробыла.

Наважылася йты на Динѣ. Зновъ позбирала все, що
 мени треба, и дви пары постолыкивъ розгорыла, та й од-
 несла до сусидѣ. Батько зъ людьмы пойихавъ на луку по
 сино Шереметови, маты до церкви пійшла. Я нашвыдку
 вытопыла хату, убралась у постолы, запъялась билою хусты-
 ною, поцилувала на божныку богѣ, пишла не озыраючысь
 городамы, щобъ ни зъ кымъ не зустрітыся.

За селомъ дожыдали мене. Людей на зеленому поли
 якъ мглы: провожають своихъ родычивъ. Розкыдано всяки
 недоидкы, валяються въ пляшкахъ недопывки. Инши рушылы
 й зъ колыскемы, не то зъ малечею. Одно хлопъя, ще безштань-

ко, знай верталось додому, крычучи: „А до бабы! а до бабы!“ Собаки попидь возаы молотылы хвостамы.

И песь туть неодинокый, тильки я сама-самисинька. Жаль мени й батька й матери. Не хотила гниваты ихъ, та сова ихъ пидняла на мене.

Инши зовсимъ повыбирались на Донщину, попродавши хаты й городаы. Люде чаркували, плакалы, обнимались. Я не плакала, та мовъ кризь землю йшла. Ажъ чую: „Рушаймо!“

Похрестылись, ударылы по тры поклоны, дывлячысь на святу церкву, и пійшли—хто пихомъ, хто возомъ. До мене зъ села долитавъ голосъ: „Дочко моя, безталанночко“!... Коны бѣ не стыдно, вернулась бы. Ажъ тутъ склавсь у нашій валци клопоть: хлопчыкъ той, що крычавъ „до бабы“, чкурнувъ до села, ажъ курява знялась. Батько побигъ нагонця, піймавъ за поясыну, да й прыпѣявъ до учкура лобуряку, що не хотивъ сыдиты зъ батькомъ-матирью въ Донщину, а вертавъ до слипои бабуси, та ще й неридной.

IV.

Здалась мени Донщипа гарною, якъ прыйшли до села. Народъ показный, гамалыкуватый, хаты порядни, перквы блыскучи. До кого жѣ мени тутъ по роботу вдатысь? думаю.—Ажъ ось одынъ зъ нашихъ селянъ давай мене за свого небожа-донця свататы, що вже давно осився зъ його сестрою: та заробляла въ Донщину, та й пару їй Богъ пославъ.

— Иды Харытыно, за мого небожа. Се тобі не Грыцько Шульга: парубокъ, та ще й уродливый. Одынчыкъ у батька-матери, а його батько у тры плугы оре.

— Ни,—кажу,—я тутъ не хочу йты замижъ.

— Не хочешъ? Та 'жъ видсиль хыба яка послидуша дивка вертається додому. Чы вже жъ тамъ лучче въ тій похылій хати жыты, анижъ тутъ за багатыря пійты?

— Не кажить мени, дядьку, про се, не журтуйте! безъ батька, безъ матери не пійду.

Теперь, дакъ и батько й маты мени здались.

— Ты жъ за Грыцька не пійшла, а якъ вони сього бажаы!

— Дакъ що жъ? Не пійшла—то инша ричъ. Та я про се не думаю, дядьку.

— Ты,—каже,—крадькома видъ ныхъ и на Динъ чухраешъ.

— И то ричъ инша. Та чого се вы, дядьку, причепылись, якъ репьяхъ до кожуха? Мовъ про свого сына клопочетесь.

— Того клопочусь, Харытыно, що ты въ насъ робитныця на все село. Хыба жъ не правда сьому, що ты, нажавшы п'ять полукипкивъ, хвалылася матери: Я бъ, мамо, й шостого нажала, та боюсь, щобъ люде не завывдували,—га?

— Я безъ ихъ воли не одружусь и зъ тымъ, кого кохатиму.

— А якъ побачышъ мого небожа, що за козакъ, то може й одружышся. Я заведу тебе до ныхъ, однакъ ты тутъ никого не знаешъ.

— И не пійду, дядьку, и не заводьте,—видказала такъ, та й сховалась мижъ люде, що йшли купую.

Отъ,—думаю собі,—тыльки два тыждни, якъ изъ домивки, а вже й наклевується хілепа. Почалось изъ петривського дня, то й буде до спасивки.

Здається бъ, на мене й дывытысь гыдко, такъ за до-рогу прыпала пыломъ, обносылась, обтопталась. Рубье такъ на мени й трусыться. Тименыци повно й на шыи й на рукахъ; ноги попухлы. А не жалкую, що пійшла зъ дому,

хочъ и гирко, хочъ и чудно мижъ чужымы людьмы, що всяке хоче зъ тебе скорыстуватысь.

Село тяглось безъ кинця. Не такъ, якъ у насъ густо, хатки, а розкыдани геть по степу. Наши селяне розходь-лись по родычахъ та по хазяинахъ; я жъ, боячысь, щобъ мене не сватано, да въ таке вбрела, що ледви за рикъ вырнула, а якъ, дакъ ось якъ.

Иде якась жинка не зъ нашої валкы. Я пытаю: „Де бъ мени, титко, тутъ нанятись?“

Вона зрадила: „Ось я тебе одведу. Йе тутъ изъ нашихъ заможня козачка, оре восьмерыкамы. Багацько въ неи косаривъ, женцивъ становяться, басарынокъ одробляють, дакъ вона сама зъ дочкою коло печи не справытсья.“

Прывела мене до багатырки. Я заразъ и найнялась. Якъ поставылы коло дижы, дакъ я цилый рикъ и не вылазyla. Литомъ одни робитныкы, а зимою инши,—молотныкы, стадныкы. Трыйчы на день пекла хлибъ зъ трьохпудовой дижы. Одна зййшла, салжаю, другу замййшую, третю розчыняю. Тутъ хлибъ постыгъ, выймаю, а въ другйй дижи выстыгъ,—саджаю, а третя вже на поготови рушае. Такъ тры дижы й стоять рядкомъ, якъ москали. Було, хлибамы столы й лавкы такъ и вкладу. За рикъ постырала нигти на пучкахъ, що тилько живе мъясо лышыла. Тяжко пращовала. Думаю: „Зароблю грошей, то батькови-матери запоможу въ ихъ старощахъ, а то подушныкы уже, може, тамъ и викна повыдырала. Усе въ насъ старе: окукоблю ихъ“.

Мени добре й заплатылы, тилькы несyla вже була и другый рикъ зоставатысь. Нанялась до иншого хазяина. Уже два зъ половиною рокы зъ своїмы не бачылась. А зъ людьмы, що зо мною попрыходылы, инколы бачылась на поседенькахъ.

Въ сього хазяина було мени незгиршъ. Вже незабаромъ пивтора року, якъ я въ нього. Дотягну до двохъ, та й вернусь изъ людьмы додому. Може сова перекрочала вже свое вищування, а батько й мати заспокоїлись трохи тямъ часомъ.

Перебула я на Дону всього. Трохи була не вскочыла и въ велику напастъ: мало за злодійку не пощытали. Да хлопецъ мене вызволивъ. Служывъ за мною вкупѣ наймытъ Хведиръ Кандзюбенко, зъ нашої такы стороны, тилькы сырота, безхатныкъ и безридникъ. Добре винъ мени и надокучывъ, та, спасыби, вызволивъ. А якъ надокучывъ? ось якъ. Горнеться до мене, та й горнеться — хочъ не словами, дакъ диломъ. Я й бачу, що воно йе: здуривъ парубокъ, захохався. Я жъ йому й словомъ, и диломъ кажу: „Одчепысь“. Хлопецъ гарный, хочъ изъ лыпа воды напыйся; а що сырота винъ такой,—дакъ я йому сорочку выперу и добрымъ словомъ розважу. То й винъ же, слухайте, ставъ мени въ великій. прыгоди. Не дурно кажуть стари люде, що и въ пекли треба запобигаты соби прыятеля. Тамъ сова, а тутъ поросята. Хочъ зъ мосту въ воду! Теперъ слухайте.

Не було въ насъ на Дону вечорныцъ, досвитокъ, а такъ' було, зходимось гуляты, умовившысь, який день, и вечерю варымо. Прыходятъ иноди й молодыци зъ чоловикамы, абы зъ землякамы побачытысь, про свою сторону поговорыты. Погуляемо, погуторымо, посумуемо,—отъ нудьга трохи видъ серця й видляже.

Пидъ той же то часъ у моеи господини та й сталася шкода: десь поросята зныкають. Шо-дня, та й нема, та й нема одного. Отъ лыха година! хтось насмѣявъ изъ мене. Люде говорятъ: „Харытыннъ глекъ розбывся“. Отъ не добуду другого году! Йистъ мене господиня, якъ иржа зализо,

за ти поросята. Такъ мене зганыла, що чистійшъ на земли, нижъ на мени: „Се ты носышъ та комусь оддаешъ поросята: що дня недостача!“

Було се въ-осени. Загнали въ клуню поросючку и восьмеро поросятъ. Тамъ и жытцемъ ихъ сушенымъ пид-годуемо. На ничъ погодуемо жытомъ, зачынымо гарненько клуню, а вранци встаемо,—одного й нема. А булы одно въ одно, таки лóвеньки!

— Се ты носышъ на складчynu!

— Колы,—кажу,—вы такъ думаете, я не ходытому на ти вечорныци.

А порося зновъ десь дилось.

— Ты вельшъ комусь одбираты!

— То замкните клуню!

Замкнулы.

Отъ Хведиръ, той безридныхъ, безхатныхъ, и каже господыни:

— Зховаюсь я въ клуни та пристережу.

А вже погана луна пійшла про мене: „Розбывся Харытынынъ глекъ“ та й годи! Легко слухаты? Хто мене не визнавъ, той и виры доймавъ. А свои мене знали, що я бѣ швыдче попросыла, або зъ голоду вмерла, а чужого не зайняла бѣ Ну, хто жъ се выкрадае?

Отъ и засивъ Хведиръ у клуни. А въ воротяхъ у низу дощечка проломана! Сыдыть мій Хведиръ, ажъ приходить,—кто бѣ вы думалы?—вовкъ! Прийшовъ, усунувъ у дирру морду та й свыстать. А свыни вельмы розумни. Заразъ почувшы, поросючка въ кутокъ—рохъ, рохъ! рохъ, рохъ! А поросята соби—куви, куви! Отъ вовкъ повернувъ другимъ бокомъ, усунувъ хвоста въ ту проломыну та ляпъ, ляпъ хвостомъ, наче поросятъ клычуть, якъ жыта дають да кажутъ: цѣ-цѣ, цѣ-цѣ. Винъ ляпъ, ляпъ, поросята до дверей, а

свinya: рохъ, рохъ! Хведиръ вовка за хвоста да у бикъ звернувъ и держыть скільки могли. Той рвався, рвався, не тильки хвоста и... задү одбувсь, та видбигъ изъ пивъ гоней та й здохъ.

Тоди вже й хазяйка каже: „Ты мени выбачъ, Харытныно. Мени й тяжко було про тебе такъ негарно думаты. Я про перше порося й промовчала, жалючы тебе, а якъ же бильше терпиты! Коли бъ не Хведиръ, ты бъ у насъ пишла за злодійку. Повыняюсь передъ тобою: такъ бы вклепалась! Спасыби й тобі, Хведоре, що дознавъ правды!“ Та взяла сувій иванивського полотна й одризала мени на додильну сорочку.

Отъ якъ пидпарубочый на чужій чужыни пры надоби послужывъ мени! А то хочъ утопысь. Безъ славы бъ славы достала. И я жъ його всякъ було пидохочую добре й вирно служыты.—„Се николи не пропаде: що Богъ, а що й люде завважуть“.—Винъ засмутуе, робота йому остыне, а я його й знову заохочу. То звеселю якъ небудь. А часто въ мене самой такъ гирко на души, такъ бы рада, щобъ мене хто пидвесельвъ, та мои думкы таемнычи.

На його рукахъ доволи скоту було. Любывъ божу скотыну. Росказуе, бувало, про волю та коровы, мовъ про малюванне яке. Пасе на зори та й не надывыться, якъ по блискучій, искрявій роси видъ ныхъ лягае тинь, а кругомъ степове птаство червону зорю витае; якъ його крутороги въ туманахъ порынають, якъ воны на ревыщи пидъ сами хмары куряву збывають, рыкомъ своимъ вовкы по комышахъ лякають. Втишався, мовъ дытына, й тымъ, якъ добрый воляка языкомъ, мовъ серпомъ, траву пидъ зубы захоплюе, якъ ремыкгае, якъ веселю до пастуха озветься. Зимомъ вже ниhto надъ його скотыны не догледыть. Якъ пидвеселю, то далеко поза кошарою чуты: „Сюды, Сороко! А де жъ сс Шпакъ?

Гей до воды! гей, гей! А ты, Соловей? куды, Мурло? куды, Козо? чого се козырокъ пиднявъ? Не розкыдай харчы: зима велика, все персисть. Гей до сина, гей, Ласію! гей, Головка! Йижте, йижте на здоровье“.

Тымъ часомъ такъ увязавсь до мене, якъ лыпчыця.

— Не дурій,—кажу йому,—Хведоре, не пійду за тебе. Я заручена.

— О, бодай мени,—каже,—оглухнуты! Не хочу сього чуты й знаты. Колы бъ я побачывъ твого зарученого, я вбывъ бы його якъ вовка.

— Тоди бъ,—кажу,—ты мени бувъ такой любый, якъ кишци собака. Не жартуй словомъ, не кажы сього: грихъ! Ну, чого корчышся, мовъ шкурать на огни? Помиркуй самъ. Ты сырота, нетяга, наймытуешъ зъ биды, якъ и я. Отъ, у чому мене запоможешъ,—и запомигъ уже,—а я тебе запомагатыму на чужыни, то й добре намъ буде. Ты мени казавъ не разъ, що ты сырота, що ты ласкы матери не дивнавъ и що тебе ни одна дивтына пры твоихъ злыдняхъ не полюбыла; що я тебе розважала, напучала, якъ ридна маты, радыла тоби службыты та збираты копійку до копійкы. Ты ще молода дытына: тоби тилькы девъятнадцатый пійшовъ. Ще годивъ пъять попоробы, тоди й самъ порозумнишаешъ; а теперъ слухайсь мене,—кажу тоби твердо.

А въ нього, дурного-молодого, не така думка. Винъ радъ мене за себе взяты, що въ матиркы бъ йому годылась. Якъ добуду другого году, то вже мени пійде двадцать пъятый. Ото жъ напучаю його, учу його, а зъ тыхъ ричей дурныхъ регочуся. А якъ инколы росерджуся, мовчу пилу дныну, то винъ такъ и впадае, третъся коло мене, мовъ коло матери. Я й одсержусь. И любывъ, и боявся мене.

V.

Симъ недиль не добула до другого року, якъ прышовъ до мене тяжкый лыстъ одъ батька, що маты вже одійшла на Божу дорогу, на спочывокъ.

Ударыла я себе въ груди, плакала, тужыла:—Уже жъ я тебе, моя ридна, та й не побачу! Уже жъ тебе, мое сонечко, та й хмарами заволокло! Все потемнило и понимило навкругы. Соловейкамъ та й не щебетаты, зозуленькамъ та й не куваты. Кую по тоби одна зозуленька—ридна твоя дытына, да й та на чужыни. Сумую по тоби чорный орелъ, батенько мій ридный, одынъ-одыныця на свити!

Убралась я въ дорогу. Тилькы й пишло зо мною двое зъ нашего села. Хведиръ провивъ мене трохи за село. Плакавъ якъ по матери, прыговорюючи:

„Була въ мене дивчынонька,
Якъ маты ридненька;
Була въ мене сорочечка
Що-тыжня биленька“.

Далій каже: „Пійшовъ бы я, Харытыно, твоимъ слидомъ, якъ вирный пестъ, та мушу году добуту, не розорю господарства, де йивъ засушый хлибъ. А добувши году, прыбуду до васъ на село. Дарма, що ты одружышся! служытому й тоби, и твому судженому довику“.

Прышла я додому, або, лучче сказаты, прыбигла. Не чорного жъ орла побачыла я дома: посывивъ и побиливъ, якъ зима, батько зъ велькой тугы. Зовсимъ знемигся на сылахъ; не мавъ снагы й себе самого кукобыты. Сорочку абы якъ сухоперну сполосне, а пемы, то й не топыть. Такъ на чужій роботы день у день и бидуе за чужымъ хлибомъ. Тилькы въ недилю прыкыне трохи, що бъ який буханецъ изпекты, юшкы зварыты.

А про Павла нема й чуткы. Якъ водою змыло. Уже четвертый рикъ кинчається. Дехто зъ того полку й повертались, чутно, по чужыхъ селлахъ. Казала цыганка, шо буде пидъ конемъ: отсе жъ воно й йесть! Чы встане жъ то, чы буде моимъ? Коля бъ уставъ, якъ бы йому не податы намъ якои звисткы? Коля бъ думавъ на рушныку зо мною стояты, дакъ боявся бъ, щобъ я зъ иншымъ не стала, остерегавъ бы мене, благавъ бы мене. Ни, або нема його на свити, або ще гиришъ, нижъ бы вмеръ... Якъ, се я буду смерты йому бажаты? Ой, Боженьку мій! Нехай буде й не мій, нехай довику не побачу його, абы я знала, шо винъ живый, здоровый. Прыгледившы батьковыхъ старощивъ, пйду въ черныци, замуруюсь по шыю, не йистиму, не пытому, все Бога за його щасте молытому.

Оттакъ я сумувала. Сумно було въ насъ у хати, мовъ у домовини. Батько мовъ зъ того свиту вернувся, щобъ тилькы зо мною побачытысь, я—мовъ на той свитъ збираюсь до матери провожаты його.

А та сова такы прорекла правду, тилькы не про мене. Побигла я до своей подругы Йивгы, ажъ у неи вже дивчинка по хати бигас: накрытка! Малё шерепеня, пры земли не знать, а вже въ мачкахъ: бо й маты була чепуруха: що-дня, було, свижкий виночокъ, покы втерjala рутвяный... Зробыло соби мале запашыну зъ лопуху, походжае кружка и прыспивуе: „Король по городу ходыть, дивочокъ выбирае“.

Нарикала бидолашня Йивга на свого москаля тяжко. Любывъ москаль жартуючы, жартуючы й кынувъ.

А мій? а мій?... Затого сывый волосъ пробъється. Яка я стара стала! Кого я дождаюсь? кого сподиваюсь? Уже ти чотыри годы давно вплылы; а казавъ же: „вернусь до тебе“... Посывію, не диждуся!

Хата наша похылылась, наче хлиба просыть. Ше зиму якъ спустыты, то й рачкы стояла бѣ. Батько хочѣ и взявъ у лысыци, дакъ облупылася жѣ кругомъ, обпала. Ни за шо й обмазаты йому. А я все грошы дбала, необачна. Чы не лучше бѣ же частками черезъ людей пересылать? Ни, сама хотила нмы орудувать, хотила свого доказаты, все перемогты... Отъ и перемогла, шо матирѣ на той свитѣ загнала, батька до злыднивь довела, до'статнього впаду! Мирь не знала въ гордошахъ, шо ось я то! За се жѣ мене доля й карае. Якъ я зъ отцемъ-матирю, такъ Павло зо мною вироблявъ,—за чотыри годы звисткы не давъ. Пйду въ черныци, вморю себе голодомъ, присвячусь молитвамы. Нехай тилькы павутынка моя, тинь моя легесенька на небеса до Бога вознесеться. Тамъ побачу праведнымы отця-матирѣ тамъ укупы простымо Павла за його зраду, та й видмолюмо въ Бога грихъ його непростеный.

Похылылась наша хата, завоняла пустокою черезъ мои гордошы. Я зъ каяття стины облуплени ий цилувала, а теперѣ Йивгу бидолашку прохала—допомогты мени кругомъ хату, и знадвору й зъ середины, обмазаты. Пиднялась охочымъ серцемъ Йивга до пидпомогы. Найняла я въ людей волюкывъ, навозылы зъ батькомъ глыны, зъ Йивгою обмазали хату, зчепурылы такъ, якъ молоду. Вона, мовъ жыва людына, якось выпростувалась, усимъ навдывовыжу. Новеньки викна въ базари покупылы, червоною глыною пообводылы. Позырала хата на свитѣ молодыцею. Я прынесла додому грошей надъ сотню: було чымъ орудувать. У синяхъ и въ хати по-высыпали, повигладжували. Купыла дви копы куливъ. Батько, де текло, крышу поладывъ, а то хоть бы й радъ бувъ поладыты, дакъ треба йты на чужу роботу, бо ничего буде йисты. До чого бѣ и доходывся, колы бѣ не мои грошы.

Поховавши матирь, батько зовсимъ опустивъ берега. Теперъ люде йдуть да показують на хату: „Чы давно,—кажуть,—рачки стояла? а якъ выпросталась! Оце вже на порози Покрова, старосты ходытумуть, дакъ Харытына старается. Полатала свои злыдни, то вже надыть стара дивка молодыхъ парубкивъ до зальщяння“.

А я для батька старалась. Получчало мени на свити, що батько голову пиднявъ. Я зъ Дону пару сорочокъ йому мережаныхъ прынесла. (Пошлы зъ того полотна, що подаровано мени на додильну сорочку). Походжае винъ у мене коло хаты, мовъ той билый голубъ волохатый.

Деяки люде йдуть улыцею (не безъ ворогивъ и въ насъ: се вже родычы Грыцьковы Шульжыны) та й кажутъ протывъ нашої хаты: „Де вы, злыдни, булы, що губы надулы?“

Не дивно се тому, хто поблукавъ по свиту да попивъ изъ чужыхъ печей хлиба. Ще й намъ бы то надуваты губы! Я хочъ и весело розмовляю зъ батькомъ, сміюся очыма й устами, а въ серденьку журюся журно. Дурни булы цыгане: що вони мени навищувалы! Бидна моя голывонько! Якъ мій викъ промайнувъ! мое дивуванне пиною збигло!...

Тымъ часомъ старосты справи до насъ изъ „законнымы речамы“ навидуються. „Ся, мовлявъ, и безъ воливъ хлиба заробыть; сій и чуже поле жыта вродыть: по п'ять полукипкивъ у день ставляе. Та й Донщина про неи доброи славы повна. Хазяины за село ии проводжалы, хазяйська дитвора за нею, мовъ за матиррю, плакала“. Такъ то въ свити: хто насъ у вичы зневажае, а хто за очы до неба выхваляе.

Лыцялысь до мене заможни женыхы, що наймытивъ и наймычокъ держалы; лыцялысь и вдивци пидъ сывымъ

усомъ, и молодыкы таки, що, мовлявъ, усочокъ—якъ той колосочокъ. Йивга мене пидмовляла: вона жъ на се проречыста. А я: „Не пйду, не пйду ни за кого“...

Старосты гниваются, пытаются у батька:

— Дакъ не оддасте? на высадки держатымешъ?

— Не мени їи неволыты,—видказуе батько, —буде вже зъ мене.

Други прыйдуть: „Нехай вона тобі посывіє!“ та ажъ изъ лутокъ глына сыплеться, якъ ляснуть дверыма.

Мы зъ Йивгою сыдымо, прядемо. Вона до мене якъ до сестры прыхылялась у своимъ гори. Я їи прядку соби и їи купыла. Батько наши писни стыха кахыкаючы слухае. Я про його старый шунокъ держу на полыни звиробоивку. Що-дня по чарочки д'обиду и д'вечери пидношу. Помичаю радючы, що їи краска трохи въ лице йому вступыла. Лыце кругомъ облямоване кучерявою билою чупрыною, да хвлястою бородою; очыци свитаться, мовъ те вечирне сонечко, а по щокахъ и навить по чолу якыйсь молодой рум'янецъ розливається. Веселиться мною, що я така передъ нымъ весела та спивуча: не знае, що тамъ у серци въ мене діється. Тилькы бидолашня подруга Йивга знала.

Цилу зиму мы прялы. Добру основу выткалы. Йивга заробыла въ мене грошенятъ на байбаракъ идъ Велькодню. Уже їи весна. Потяглы рядкомъ качкы, журавли... Тутъ и мій журавель подавъ зъ далека голосъ. Родычы Павловы здобулы видъ нього лыстъ, що незабаромъ буде, тилькы чы зъ жинкою, чы самъ—не казалы.

VI.

Такъ якъ тряспя мене трясе. Зійшовъ у мукахъ тыж-день,—нема його. Мынае другый... Да чого я дожыдаюся?

кого вызираю? проты кого выбигаю? Одже жъ Йивгу покынувъ зрадникъ, а мени чого сподиваться, старій дивци, що на высадкы зисталась батькови? Не выпню своихъ гиркыхъ, мовъ горохъ сыплються. Четвертый тыждень уже, якъ подавъ звистку, та й замовкъ: що йому рупить?

Пійду до церкви, розважу себе святымы спивамы да словесамы. А може въ бабынцы й прочую що про нього. Пійду рано до службы, попереджуючы й склыканчыкъ. Прийшла. Люде про Павла якъ разъ таке гуторять, якъ у мене на думци. Горенько мое! Хоть и не пропысавъ, да була така чутка, що прибуде зъ жинкою. Сестра його въ другихъ орудувала тутъ його частыною города вкупы зъ своею, то будуть, мовлялы люде, дилытсь, та хоче хату собі ставляты. Що имъ? Сестра на друге село замижъ пишла, а тутъ хата батькивська трухлобока лежить. Винъ самъ собі зъ жинкою тутъ и жытыме, а їи частыну оплачуватыме, а може й одкупить.

Одна, молодыця каже: „Де тамъ? не таки гольцяпакы якъ Жыгымонтенко Павло, сплачуютъ родычамъ. Хыба за жинкою що взявъ“.

— А взявъ такы, взявъ,—каже старенька баба.—Дочку якогось кожумъякы высватавъ, дакъ гаманъ добрый додому зъ жинкою везе, та й кожумъяка, здавши сына́мъ ремество, за душею не малу копйку має.

Ще одна додала:—Молодесеньку взявъ, зъ лыця гарну, бо й самъ—якъ мальований.

— У кожумъякы?—озвався тутъ хрыпкий голосъ Хиврынъ, Бовкалыхы Хиври, що зъ шынку не вылазить, якъ чоловіка та старшого сына за крадижъ у козу посажено.

— Хто выдавъ кожумъяку?—перехрыста! Нашого Хаима братъ выхрестывсь изъ жинкою й дочкою, щобъ можна

шынкуваты на своє ім'я, такъ Павло Жыгмонтенко й підхопивъ грошовиту вихрестку.

— Шо ты провадышъ, Хивре?—перепыныло ии разомъ двое.—Чула, що дзвонять, да не знаєшъ, у якій церкві. То жъ Йивжынъ москаль оженивсь изъ жидивкою вихресткою.

— Да хай имъ халепа!—завершыла бабуса.—Ось уже до Божого дому склыканчыкъ кличе, а вы тутъ катъ зна про що мовъ у вси дзвоны дзвоните, ще й мене довели до гриха. Кажу вамъ, що везе на батькивщину багату кожум'якивну и скупердяку тестя. Якъ помре, дакъ знатымете тоди, якъ пійде Жыгмонтенко вгору.

А я ажъ не встою. Притулылась до одвирка. Слухаю, якъ мене на смерть присуджують. Шо жъ? Разъ чоловікови помираты. Хай уже доконають: тутъ и вму, якъ не встою. Ажъ, спасыби, паламаръ ударивъ зразу въ уси дзвоны. Люде посунулы знадвору въ церкву, понесло й мене, мовъ хвля стеблыну.

Зачалась Божа служба. Я зовсимъ забула, чы я въ церкві, чы я дома. Мовъ учадилла. Свичокъ, свичокъ наставылы! Мыгыть увъ очу, мовъ проминне. Ладаномъ батюшка накадывъ, що й лкдей не пизнаєшъ, де хто. Наче тоби хмары передъ очыма. Не бачылы люде гиркыхъ моихъ. Не жытиму теперъ, а млитиму. А хочъ бы й побачывъ хто, то подумавъ бы, що про матиръ згадала, бо я й до церкви прыйшла не такъ-то убрана: чорна хустка прохоровська приношена, святака била, спидныця морозьова. Хочъ изъ царевського сытцю я справыла собі на Дону спидныцю, якъ луччи думкы булы, да теперъ про все байдуже: забула й про дви гарусевы хусткы, що въ насъ тутъ и нема такихъ! мало не черныцею вбралась. Правда, бильшъ ни на шо грошей и не тратыла.

Теперь мени зисталось тилькы батьковыхъ старощивъ доглядаты. Не зацвивъ мій садочокъ, хочъ и розвився... Тамъ „Господы помылуй“ на всю церкву гулы, а въ моїй боже-вильній голови розлягається писня:

Не вси тии сады цвितуть,
 Що весною розвиваються,
 Не вси тии винчаються,
 Що вирнесенько кохаються...

А батюшка почытуе да все кадыть, да все кадыть по церкви. Де й найменшый образокъ высьть, винъ и туды поклониться за кадыльницею, держучы зъ пидъ рызы ополонькомъ руку та збираючы промижъ мыромъ шажкы. Ды-влюсь на се и не розумію, що воно, и на що воно. Наче я вже въ труни, и руки такъ якъ мертва зложыла. Далій зха-менулась: що се я роблю? не молюся! а трохы чы не спи-ваю про свое горе въ Божому дому... Грихъ мени за се. Пйду, хочъ свичечку передъ богами поставлю да передамъ батюшци на молитвы шажка, а першъ одъ усього вдарю по-клонивъ зъ п'ять за упокій матери.

Положыла скилькись поклонивъ, поставыла свичечку, повернулась до мыру, шукаючы очыма по церкви, де батюш-чына кадыльниця дыме, ажъ Павло стоить передо мною. Мое сонце выбылось изъ за хмаръ: такъ мене й заслипыло. Павло саме подавъ батюшци щось на молитвѣ, и просто очыма въ очы дывыться на мене. Я й перше, б'ючи по-клоны, бачыла якись не селянськи чоботы, та думала, що се кыянъ я-ый: бо въ насъ хыба не знаючы рядомъ який зъ жиоцтвомъ чоловікъ стане.

Зустрілись наши очы. Я—мовъ проты сонця похню-пылась, и заразъ мене въ сердце гостро кольнуло: „Де жъ

його жинка?“ Повернулася до богивъ и стала зпереду. Оглянутись хотила бь, и не хочу. Що почну хреститься, пучки мои тремтять, мовъ у старця, що на лири грає. Дер-жу хустину, и хустка ходора ходыть. Мени здається, що вси люде дывляться на мене. Думаю собі: „Колы бь тилькы батюшка ставъ благословляты, то швидче пйду додому, щобъ и не бачыты його жинки. Нехай живутъ“.

Такъ и зробыла. Скоро батюшка выйшовъ на царськи врата да почавъ проскурою народъ обдиляты, я мытгю зъ перквы. Товпляться люде за проскурою, а я—боковыми дверыма на пвынтарь, а тамъ и не огледилась, якъ на пивдорози опынылась.

Ажъ бижыть на супроты Йивга, така червона, така весела:—Панотець твій мене пославъ, щобъ ты никуды не за-ходила.

— А що? хыба занедужавъ, крый Боже?

— Ни, Павло вернувсь изъ полку, дакъ бувъ у васъ, гостынцевъ нанисъ тобі повну торбу и ввечери, казавъ, старосты прышле до тебе. Пйшовъ до церкви, щобъ тебе побачыты, бо, каже, заразъ поиду до сестры та до зятя, щобъ сестра була свахою, а зять старостою.

Прылыло мени до лыця, думала—згору. Кынулася Йивзи на шыю:—Йивгонько, моя квитонько! якъ я тебе люблю!—да тягну до себе, да цилую, и сама не знаю, що робыты. Увесь свить бы цилувала, обдаровувала.

Прыбигла додому,—батько, якъ сонечко. Подавъ мени торбыну зъ гостынцями. „Я,—каже,—и не рушывъ безъ тебе. Чы бачыла Павла?“—пытає.

— Ни, я втекла: думала, що винъ жонатый.

Смється батько, якъ дытына. „А подывимося жь, що тамъ у торби“.

Я розшыла. И грихъ трохи було, да кортило. Добро-го намыста достала зъ торбыны ажъ десять разкивъ, два разочки гранатъ, стричокъ, скиндячокъ по тры аршыны—зеленой й червоной,—якъ папиръ лупотыть, зелену запаску, гарусеву спидныцю, хланели шматокъ—выдно, що на спидныцю про зиму (зъ роду такои не носыла), черевыкы зъ пидкивками...

Батько каже: „Може й мали на твою ногу.“ А Йивга й горе свое забула въ моихъ радощахъ: — Та обуй бо, сестро, обуй!

Обуваю, ажъ щось муляе. Подывылась—паперыкъ, ажъ тамъ бумажка зъ царыцею, ажъ у сто карбованцивъ.

Батько каже. „Павло казавъ мени про царыцю Катерину. Се тобі гостинець на те, щобъ ты все къ весиллю посправляла“.

— Що намъ справляты? Горилкы та м'ясыва купиты, та й годи. Абы людей одбуты.

— Эге, доню. Не годяться сихъ грошей марно тратыты. Тяжко винъ ихъ зароблявъ. Лучче ихъ оберны на господарство та подай частину на шпыталь. Нехай старци дякують Богови, що слобонивъ його видъ смерты. Бывся Павло твій на війни зъ турчыномъ и вбыто пидъ нымъ коня, лежавъ пидъ конемъ, да такы выбравсь изъ пидъ коня, а въ правій руци въ нього бунчукъ турецький, не выпустывъ и падаючи; ажъ тутъ настыгъ самъ царь, винъ и подавъ бунчукъ цареви. Отъ якъ си грошы заслужени, доню!

— Чомъ же винъ, тату, не подавъ звисткы за чотыри годы?

Батько всмихнувся:—Такий удавсь, якъ ты: або щò здобуты, або дома не буты. Не хотивъ злыдни московськи додому несты, не хотивъ злыднямы злыденну хату нашу пидпираты. Таке його слово. Теперъ винъ дякуе Богови

небесному, що нагородивъ його царь за одвагу щедро. Завертали, каже, мене зновъ у службу, хотили мене офыцеромъ зробити, а въ мене думка яка була, така й зисталася. Бравый козакъ твій Павло, не Грыцькови ривня.

Заходились мы бигаты, купуваты, заходились поратись, щобъ старостивъ чесно прийняты. Осмерклось. Прийихалы старосты и молодой увійшовъ. Безъ сорома казка: не слизмы, квитками виталы мои очы, мои шоки. Вернулись до мене „молодошцы-одрадошцы“. Старосты поважно законни речи до батька промовляють, а винъ прѣжогомъ кинувся до мене, я кинулась до його. Прилюдно й не годылось бы такъ, да п'ять рокивъ не бачылись.

Не чулы мы обое, що вони тамъ казали, якъ законни речи промовляли, не бачылы, якъ и хлибъ на хлибъ обминылы. Я зхаменулась тильки, якъ старосты гукнули: „А подай намъ, дивонько, воды, побачымо твоеи ходы“, сміючысь зъ тыхъ, що на высадки мене батькови покидали.

— Може я й справди стара,—шепнула я Павлови,—може мене й не зхочешъ?

А винъ мени шепче:—Колы бъ царь дававъ мени зъ пидъ своей полы князивну або й королівну, то й вони не булы бъ мени ривня зъ тобою.

Прочувшы про наше весилле, селяне ажъ руками зплеснули: „Стара дивка, на двадцятый п'ятому пійшла замижъ та за якого козарлюгу! що йому самъ царь кавалерію почепивъ, одставку давъ и грошыма обмыслывъ!

Инши жъ кажутъ: „То не диво, що винъ їи тоди любывъ, якъ Грыцько Шульга до неи лыцявся, а диво, що не забувъ, не зрадивъ“.

Жинки жъ додавали:—И вона жъ йому ганьбы не дала, додержала виры. Хыба мало, та й якихъ женихивъ на

нєи квапылось? ни, за любого, за коханого пїйшла. Оттакъ себе на высадкы держы!

А я така шаслыва, прещаслыва була! И мїсяць мїй, и зори мои, все мое,—мїй Павлусь! Я все журылась та побы-
 валась. Серце було вѣ мене засмучене. Теперѣ тилькы зро-
 зумила, мїй Боже, що та любовѣ зможе.

Павло батька мого шанувавѣ, наче свого ридного, дар-
 ма, що царя очыма вѣ вчы бачывѣ, и що царѣ справди та-
 кы йому хрещыка на грудяхѣ своєю рукою почепывѣ и сло-
 вомѣ царськымѣ изѣ нымѣ перемовывся, розпытуючы про
 його достаткы й про домивку, повеливѣ выдаты йому зѣ
 казны на нове хазяйство ажѣ пѣять сотенѣ карбованцывѣ.
 Безѣ батьковои рады не почынавѣ Павло ничего.

Заразѣ покупылы мы соби дви пари быкывѣ третякывѣ
 и первый рикѣ тилькы нымѣ втишались, не оралы. То ли-
 шчыны привезуть, то глыны, то до млына поидуть. Другого
 жѣ року стали вѣ людей зѣ половины ораты, а то й своего
 поля прыдбалы. Вѣ насѣ и курочки й утятѣ й поросята й
 коривка молошна, людямѣ на вдывовыжу.

Батько й унука маленького вже тишыть, и до во-
 лыкывѣ носыть, и гомонить изѣ нымѣ, мовѣ изѣ дорослымѣ:
 „Отѣ, якѣ бы баба твоя дожила до сього часу! Отѣ, якѣ
 бы побачыла нашихѣ волыкывѣ та клуньку, повну збижжя,
 та всього доброго вѣ хати и вѣ комори! отѣ бы хто бувѣ
 шаслывы! отѣ бы хто намы всима веселывся!“

А люде на все завывдувалы, навить, що я соби стала
 огрядна за Павлусемѣ. Було чуемо: „Годѣ уже замужемѣ, а
 здорова й не влузнеться!“

Иншы жѣ кажутѣ:—Отѣ Йивзи, дакѣ и нема талану-
 доли. Вѣ Йивгы й тельця и свыней двое, було жѣ и ще
 де-що, та й зрадивѣ москалыкѣ. А ся, дарма що злыдни,
 а гордувала нашимѣ парубоцтвомѣ. Отѣ же й диждалась,

та й якого! Чы вже йому заможнищои було не знайты? Де въ нього очы były? Наче прычарувала. А той невинныкъ скоро зъ жынкою сюды буде. Чы весело Йивзи? Усе зійшло за куды й що!

Павло зъ батькомъ и города й поле повыорюють; я коло дитей. Корова, свини, куры,—все клопочусь. За то сухий кусокъ горла не дере и дйлыва доволи. Тилькы диты часто докучають. Сама й не вправлюсь. Зъ першого году такъ и почала сименытысь изъ году на годъ. Шо вже люде завдували! „Бачъ, яка господыня! Колысь и сыроваткы свои не було, а теперъ и всего доброго въ двори, и дитей повна хата“.

Наймычку соби прыняла, та й добра дивчына прыдалась. Вона въ мене—якъ ридна дытына. Мы зъ нею все то коло дитей, то коло хазайства кублымося. Се, кажу, моя права рука.

Ну, та де шасте, тамъ и доля. Деякыхъ людей така заздрить брала, що горе та й годи! И чого бъ здається, досадуваты имъ, що въ насъ усюды повно, всюды ладно? Краденого не було въ насъ изъ Павломъ ни порошыны, хочъ винъ и вахмыстромъ бувъ у драгунахъ, и на його рукахъ багацько було такого, чого не хотили доглядаты старши. Абы схотивъ, то и въ ныхъ, и въ москаливъ-товарышивъ нащыпавъ бы соби доволи. Ни, винъ тилькы наградни гроши та подяку видъ старшыхъ приховувавъ, то й назбиравъ, такъ якъ и я служачы, карбованцивъ изъ сотню; а то вже царська мылость його зразу на ноги поставыла. Дакъ винъ же на турчына, мовъ на ведмедя, самъ себе забувшы, кынувся, руку йому видтявъ, бунчука пидхопывъ и поты одбывавсь, поky його вбытымъ конемъ навалено. Хыба жъ се не сутяжна заслуга, якъ и моя? Намъ обомъ хочъ и передъ Богомъ на суди стати—не страшно.

Досадно людямъ и те, що мій Павле не заспыть, не спизныться зъ роботою, мовъ на царській служби, а въ шинюкъ и дороги не знае. Коли хто зъ родичивъ клыкне: „Ходимо зъ нами, Павле, по висьмушци въ Ицька выптьемо“, винь: „Спасыби, брате. Лучче зайды до мене, дакъ я тебе пошаную тїєю звиробоивкою, що видъ неи й нашъ старый помолодшавъ, потрошку що дня вживаючи“. Сымы словами винь имъ нибы жаръ на голову сыпавъ: не любылы його й родычы, не то що. „Гордую, кажутъ, нашъ багатырь. Боиться й шага пропыты“.

Взяла злисть и нашу шинюрку, товсту Хаимову жинку, що тутъ же близесенько живе, а йй приходу мало. Чи хрыстыны, чы похрестыны, тилькы людямъ почестку дасть, або святкы, чы пушанне—смырно, безъ лышнього, одбуде, дарма що й було бъ зъ чого за боклагъ оковытои заплатыты. Ну, се вже ричъ певна, що шинюкари зъ такыхъ людей не товщали бъ, коли бъ не чарували. Чаруютъ усякымъ чортовыннемъ и наши кабаншыкы, а жыдамъ и самъ нечыстый помагае.

Спиткала разъ товстуха нашу наймычку та й пытае:

— Чы твій хазяинъ одпочывае писля обидъ?

А та каже: „Не спыть, а трохи зъ дитымы поваляється, зъ жинкою побалакае“.

— Хто йому ськае?

— Якъ дытына спыть, або въ мене гуляе, дакъ сама прысяде ськаты, а якъ дытыну годую, то мени звельты, дакъ я поськаю.

— Слухай же, моя ты любя. Костюченко заставывъ мени жинчыного хрещыка срибного. Ты сама його знаешъ: старосвицькый, велькый. А винъ ще ни одніей заставшыны не выкупывъ. И се ты знаешъ. Того хрещыка я тоби подарую, що за нього мени наши жыдкы-срибныкы два кербеливъ да-

валы. А ты мени ось що зроби. Щуєсь? якъ будешъ ськаты, вырвы мени одну волосыну зъ головы въ свого хазяина.

Наймычка каже: „Добре!“ а потимъ якъ стала ськаты, дакъ „пуръ їй,—каже—тїй невири!“ та їй вырвала волосыну зъ кожуха, що пидстылалы моему Павлови пидъ головы, якъ ськався.—„Може ся товста ступа думає соби що наворожыты; може чары яки зъ тїєю волосыною зробыть. На те вона шынкарка. Чымся жъ то надыть проклятуша людей до горилкы, що пьють, поky їзъ батькивыцны поспываються, отъ якъ и сей Костюченко, що взявъ за себе попивну, та вже їй и образы въ срибныхъ шатахъ попропылавъ“.

Такъ думаючи, и мени не призналась. Описля вже розказувала.—„Стривай же, гаспыдська жывивко! я тебе на чисту воду выведу“. Отъ и однесла їй баранячу волосыну, а та—звисно, жывивка—волосыну вхопыла, а старосвицького хрещыка не дала.—„Прыбигла,—каже,—Костюченкова жинка та їй выкупыла. Та не зурьсь, моя хороса: я тоби пьять кербеливъ заплацу, якъ розывувъ на гросы“.

Що жъ вы думаете? Дывыться моя наймычка ввечери (сама вже намъ розказувала), ажъ той кожухъ, що лежавъ у мого Павла пидъ головами, лизе, лизе зъ лавы, спускається, спускається додолу, та черезъ поригъ, та черезъ дорогу навпростоць до шынку. Вона такъ и похолола. Далїй зхаменулась, кынулась нагонця, давай його хрестыты! Тоди винъ годи лизты, лежыть соби середъ шляху; вона його ї забрала.

Отъ що вони роблять, си шынкари, на свою корысть! Оце бъ мїй Павло такъ и кысь у горилци, якъ той Костюченко, колы бъ у моеи наймычки Пазькы була нехрыстьянська душа. Ото бъ нашимъ завидныкамъ була втиха! Та Богъ одвернувъ одъ насъ халепу.

Дакъ и подякувала жъ я Пазыци добре. Той сырота Хведиръ, шо звавъ мене матиррю, справдывъ свое слово. „Не хочу нигде служыты, ни на готовому хлиби жыты. Прыймите мене до себе безъ усього“. Мы прыйняли. Пазька його вподобала, а винъ уподобавъ Пазьку. Справылы имъ весилле, та й живемо, хвалячы Бога, вчупи.

Жиноче бидуванне.

I.

Якъ я пійшла за першого чоловіка, такъ и вплыла. Такъ уже судылося. сестры жывуть пры хазяинахъ, якъ цвѣты цвѣтуть, у нихъ усе йе.

Зисталась моя маты вдовою. Двохъ сестеръ оддала замижъ за добрыхъ хазяинивъ и часты матерыжны виддылыла. Я була пидлитою чотырнадцять лѣтъ. Жыве маты, побывається. Їи плугъ на дванадцятій недѣли выизджавъ у поле ораты. Покы накланяється! покы хто оглянеться на вдову!... Усяке знае, що вдовынъ плугъ йиде, бо спизнився. Чы молотыть, то вси обмолотыны попылы, а вдова ще й не починала молотыты.

Тымъ часомъ, мовъ на глумъ, а всякій добрый хазяинъ, молотячы свое, трохи и на вдову трепнѣ; хочъ передъ обидомъ, хочъ у вечирнимъ упрузи, хочъ якъ уже бѣ и йты додому, вечера його дождае, а винъ такы по божому каже своєму наймытови: „Скынъ ище хочъ снопивъ зъ пѣять, трепнемо про вдову.“ Да й трепнѣть.

Пизнаться зъ своимъ господарствомъ усяка вдова. Уже й мышы половыну попереидали. То затекло, то не до-
везлы, то у поли у копахъ стоить, поросло.

II.

Якъ погано ораты, то лучче выпрягты. Маты разъ ка-
же: „Якъ мени, доню, остыло ходячы да просячы людей то
косаря, то плугатаря! Колы бъ уже ты соби пару знайшла,
то прынялы бъ мы соби прыймака.“

Мени ще тоди пѣятнадцать литъ було, що теперь, то
пиць не звѣзавъ бы. Тоди люде дурни ще булы.

Найшовсь чоловикъ у прыймы. Люде кажутъ—добрый
и зарабатывающій: и тесля, й столяръ, и чоботаръ,—до всего
здатный.

Оддалы мене. Люде нараялы зъ другого села. Я й
пишла.

Шо я горя набралась за тымъ, що такъ багато всего
вмѣ! Ничо́го не робить: пѣе, а посли спить. Зачну будыты:
„Не займай, колы хочъ, щобъ зуби булы цили“.

Винъ такый, що не бився пьяный. Танцюе, спивае, а
мы горюємо.

Маты муръ дере, въ землю вбивается: „Утопыла я твою
й свою головоньку!“

III.

А дитей у мене шестеро було. Такъ первого году и
знайшлося. Одно найдеться,—друге вмере; одно найдеться,—
друге вмере. А ни йисты, а ни пыты.

Його и въ громаду не приймають, бо приймакъ. Кажуть—не хазяинъ.

Винъ живъ, живъ, а посли каже: „Переидемо въ наше село: я тамъ буду хазяиномъ!“ Подумала, подумала: а може винъ покыне пыты?

Маты вмерла зъ нудгы. Я хату перевезла въ його село, воливъ продала, корову, пару коней и перейихала. Така думка, що зроблю чоловікомъ.

Винъ у тры рокы все кончывъ: и грошы, и хату.

IV.

Одна дытна тилькы зъ шистьохъ зосталась. И того нигде прытулыты и прогόδуваты. Я зъ горя вже не годжуся никуды.

Мій п'янюга найнявся до одного пана и хлопця забравъ. Я до другого хазяина найнялась—у ризни села.

Панъ той було чоловікомъ моимъ не нахвалыться. Стулець якъ одиле,—ажъ блыщыть. Чоботы пошые,—людямъ навдывовыжу. Якъ умеръ, що чаивъ попоставлявъ той панъ за його душу.

Пійшла ото чутка, що винъ умеръ.

— Пійды,—каже моя хазяйка,—довидайся!

Иду вже въ тому сели, де винъ бувъ. Тамъ, саме на рижку стоять, хату роблять. Питають, куды йду: до сього пана? Заразъ постерегли: „Умеръ уже твій чоловікъ“.

— Чортъ його беры!—кажу.

Прыходжу,—стоить мій Ивась середъ хаты; йому шостый годокъ. Я кажу: „Поховалы батька, такъ якъ ягоду! Ничого не прыдбавъ твій батько, все прогайнувавъ. Жывы якъ хочь!“

Воно стоить да такъ плаче!

Стала я його забираты, хазяинъ и каже: „Зоставайсь у мене!“ Ставъ хвалыты мого чоловіка и показуваты дзглыкы, яки винъ робывъ.

Я кажу: „Пійду до своєї хазяйки, а то лито робыла, дакъ мое й пропаде“.

V.

Забрала хлопця. Морозъ такий, ажъ биліе. Якъ Богъ дасть! На Його волю покладаю! якъ будемо живи, то будемо; а якъ помремо, то менше горя знатимемо.

Бижыть воно тымы ноженятамы по морозу, ажъ искры летять, ажъ биліе морозъ, хрупостыть. А то трохи пиднесу.

Добрались до домивкы, хочъ до чужої, але жъ добрыхъ людей. Побулы мы тры дни. Выходыть хазяйка й каже: „Не хочу зъ дытыною—незвычайне“. А воно пры батьку було, то и звичаю не навчене.

Що жъ мени робыты? тилькы въ ополонку...

Думала, думала да гайда знову на своє село.

VI.

Ничого мени за собою покидаты, и веду, и несу, и на спыну собі прывязую. А въ нашому сели да бувъ дидъ одынокый. У його хата своя й огородець. Просто до його въ хату й прыйшла. Ниде дитысь!...

Винъ каже: „Оженюсь изъ тобою!“ Миркую собі: „И сестры мои тутъ на матерызни живутъ, а я все позбувала черезъ того пьянышо“. Думаю: „Пійду замижъ, у мене сынѡкъ—мижъ люде пійде.—Винъ старый, дитей не буде, и я коло нього буду тупаты,—проживемо. Тамъ хлопецъ пидо-

бѣться, пійде въ люде, и намъ помичъ, а тамъ оженяться и старистъ нашу прыгляне.“

Що жъ? якъ знала, такъ и вплыла.

Черезъ годъ знайшовся хлопчыкъ, що зовсимъ бы його не треба. Ось йому теперъ пѣтый годъ. Я зжурылася, зсохла, кашляю,—мабуть чыхотка, а Ивась уже въ людяхъ. Дидъ зовсимъ уже охлявъ и старый, нигъ не пидійме, зъ пещы не злазыть, хыба тилькы по пидъ виконню трохи походить.

Було въ насъ два волю; спряжуться зъ сусидомъ: намъ трошки вѣрють, соби багато. Якъ скаже доплатиты намъ, дакъ и зовсимъ спрягатысь не хоче. Потимъ бувъ упадокъ на скотъ: одынъ виль издохъ, а другого продады.

VII.

Прынисъ чоловікъ грошы, двадцять пѣть рубливъ. Я забрала: чоловіка дома не було. Я й не хотила браты, бо я лику бумажкамъ не знаю, а дали й забрала, бо чоловікъ трохи й знайомый, и такъ у папери на трямку й положила. Якъ чоловікъ мій прыйшовъ, я й кажу, що на трямку лежать. „Дакъ и добре жъ!“

Ажъ ось пійшла чутка, що двадцятьпѣтырубльови бумажкы не годяться, що треба доставляты въ казначейство,—тамъ иншихъ дадутъ.

Чоловикъ забравъ и понисъ миняты.

Розгортае, ажъ тамъ пѣтырубльова. Такъ и охоловъ! Якъ прыйшовъ винъ додому, такъ и хата малà!... Чы хто тоди переминывъ, якъ на трямку лежали, чы той чоловікъ одурывъ мене.

Теперъ нема мени жыття, да якъ його й жыты!... Опричъ воды—ничого нема. Ничого й йисты. Сами жабы. Весною затопляе такъ, хочъ човномъ йидь, якъ изъ синець висту-

пышъ. Жабокрюківкою й прозивається те місце, де живемъ.

Усе людямъ одробляю. Чы видпрядаю вовну, чы коноп-ли, всячину, тилькы за йижу. Да такъ прыйшлося, що ни сюды, ни туды. Якъ бы лито, то втопывся бѣ, а то зима.

VIII.

Я не думала, що його переживу, того пьяныцю, бо я горюю, а винъ ни.

У людей дытына прыйде, то хочъ досаду роздасть, а мене нищо не тишыть. Оце пійду до сына, хочу душу одвести: „Ивасю, Ивасю!“—а воно й пыку одверне. И пары зъ устѣ не пустыть.

— Ты бѣ мени давъ копіечку, сынку!

— Я,—каже,—на себе роблю.

— Ну, якъ тобі мене не треба, то й мени тебе...

А то прыйшовъ разъ додому, трохи побувъ и йде.

— Гуляй, сынку!

— Сыдивъ бы, якъ бы дала горихивъ, соняшныку, а то що?

— Ивасю, ты бѣ намъ давъ копіечку!

— Я на себе заробляю.

— Ты вгору йдешъ, сынку, а я внизъ... Гордуешъ отакъ!

Я не стара. Зблидла зъ журбы. Серце схне, духу вже нема, чымъ дыхаты.

Горювала, горювала я на свити...

До неба високо, у землю глыбоко. Журюся, сохну. До того дожурюся, що не згідна буду ни людямъ, ни соби. У його худоба йе: хата, городъ. Людямъ оддасть—його догодують. А я, якъ доживусь изъ нымъ, дакъ тилькы пидъ тыномъ ляжѣ та й умры.

Теперь я хочъ трохи людянь пороблю, хочъ на хребетъ зароблю яку шустелыну, хочъ буде въ чому вмираты.

Люде поховають, а хлопчыкъ и сей годивъ черезъ чотыри у люде пиде. Я бѣ його пры ньому бѣ кинула, дакъ вошы зайдять.

Хай старый прыручае кому хоче свою хату и свое збижже. У насъ тилько вода. Ничого на городи не росте! Лыхо!

Сестры хазяйки живутъ. Тилько теперь таки люде, що не потыкайся. Вони хочъ бы й дали, дакъ зяти не дадутъ.

Якъ хто безшасный, бидный, такъ утопылы бѣ, у землю вдавылы бѣ ще глыбше. Кто горюе,—довго живе, не може вмерты. Здіймы руки до неба та й крычы.

П'яниця.

Ой, зацвила червона калына
Надъ крыницею;
Худо жыты, моя матусенько,
За п'яницею.

Що п'яныця-ледащыця що-дня п'є;
А якъ прыйде та домоньку,
Мою головоньку б'є.

Жиноцька писня..

I.

Батько було кажс: „Слухайте, диткы, старого чоловіка. Я на свити довели прожывъ и всього дознавъ.“

Була я соби одна въ батька. Винъ на мене дывывсь, якъ мисяць на зори: дуже мене кохавъ.

Багато мене свѣтало, та нхто мени не бувъ у такий уподоби, якъ одынъ парубокъ. Що якъ уже я його запобигала, якъ уже я за все бралась, щобъ люде про мене добре слово сказали! Спершу я, було, й боюся помыслыты про любошы, ни зъ кымъ, було, й на улыци не постою, а то вже й на досвиткы и такъ поденно до людей ходжу, и въ бать-

ка робыла якъ могла, щобъ такы добра луна дійшла до того, кого мени треба.

Такы такъ воно й сталось. Покохалысь мы. Засылае винъ старостивъ. Батько каже: „Не йды, дочко, за Хвастыка: умиєшся сльозою; а не послухаешъ, то вже до мене й не прыгортайся. Запобижышъ його якъ золота, а не збудешъ, якъ ворога. Хто дєржыть голову на бикъ та одягне синій жуданъ, — у васъ и духъ займеться. Не йды, доню! пророкую тобі лихо. Ты на його вроду завидуєшъ, а шо винъ на своєму господарстви важыть? шо винъ за чоловикъ?“

А я кажу: „Нехай же хоть знатыму, за шо терпимому.“

— Дытно моя! ты мовъ изъ огонь жартуєшъ, а мое серце вьяне. Не заглядайся на його чорни бровы, щобъ вони тобі не сталися налыгачемъ. Гляды жъ, не жалійся послы; не шукай у мене порады; не кволись, якъ воно выйде не такъ. Якъ його й малымъ хлопцемъ знавъ.

Вразыло мене батькове слово въ серце. Якъ такы можно такє говорыты?! Та подывытысь тилько на мого Грыця, то мовъ серцемъ до серця прытулытысь. Хорошый же бо такый, якъ намальований!

Передъ новымъ годомъ я ворожила: клала соломъяный мистокъ черезъ воду въ мысочки и шо жъ побачыла я ввисни? По сей бикъ ричкы сады цвютуть, соловейкы спивають, а по той бикъ метельця мете; а пидъ снігомъ, пидъ метельцею, старецъ до ричкы бреде: скорчывся, згорбывся, трукыться, въ дырявому рыззи; простягає до мене руку, просьть, щобъ його черезъ хыбкый мистокъ у свій роскишный садъ-выноградъ перевела. Жаль мени стало старця, ступыла на мистокъ, мистокъ якъ захытається! я въ воду... ухъ! та й прокынулась.

Що се за сонъ? проты чого? думаю собі. Чы мени батька слухаты, чы свого серця? Послухаю серця!... Та й пійшла за Грыцька.

II.

Одно тилько батько сказавъ, провожаючи мене та плачучы такымы, якъ бибъ: „Гляды-жъ, Стехо, не йды за радою до мене. Колы шо... визьмы воды въ ротъ та й держы. Нагріється вода, зновъ наберы. Такъ робы, щобъ ступыты й не переступыты.“

Хатына въ його на курячий нижци: тилько що держыть-ся. Въ хати голо. А на йому такы було.

Маты його, звисно, удова: якъ винъ розходиться, разъ на пичъ зализе та й мовчыть. Спочатку, якъ було сперечається зъ нымъ, то винъ їй каже: „То вы мене, мамо, вчылы, теперъ я васъ учытому.“ Якъ иде видкиля, то хочъ опивночы, а я вже щобъ и стерегла двери видчыняты йому: а то торохъ, торохъ у викно, ажъ скло дзеленчыть. А обидать якъ сяде, то й гляды, шо мыска й ложка полетыть, якъ шо небудь перепустышь, або не додасы.

Маты вже мовчыть и не мишається ни въ вищо. А я пыльную порога, щобъ утекты.

Горилку добре вжывавъ. Чы то того, шо стала пидмога, такъ винъ загулявъ, чы Богъ знае. Чы то якъ оженився, такъ и зажурывся; чы то йому зроблено? Правда, шо я у подушши въ себе писля весилля знайшла де шо... може то про його, а може й про детей.

Винъ и швець добрый; тилько, шо заталаныть, то все й прогайнуе въ одну ничъ; а мы безъ шматка хлиба сыдымо. Було мне бѣе, бѣе, та й засуне пидъ пичъ; я зовсимъ нежыва. Посли одійду, погляну на його бровы, якъ шнуроч-

комъ зняти, та й думаю: на васъ уповала! Самъ якъ картина, зубы перластеньки. Радосте моя, одрадо моя! Серце въ мене було одхидилве: я про все й забуду.

Свекруха було мене навчає: „Не все чоловікови одкривай, не всю правду.“ Вона, було, мене жалує. Може того, що сама була безпашна. Мы його вдвохъ жалували черезъ край: мисцечко йому промитали; а намъ промытои воды не було; винъ насъ николи не жалувавъ. Самъ п'є, гуляє, а насъ и словомъ не приголубить.

III.

Свекруха вмерла скоро,—чы зъ великої туги, чы одъ великої праці, бо винъ їй ничимъ у господарстві не допомагавъ. Мени ще погиршало. Зосталась я сама, ни зъ кымъ слова промовити. Тільки на його втишаюся мовчки, хочъ знаю, за що й одъ кого терплю. Б'є винъ мене, аби я озвалась, що люде роботи нанесли, може бъ винъ що вробивъ. Коли не кулакомъ; то словомъ приснопытъ. Никого й соромитись: насъ двое; що-дня вже за мене береться. А я байдужечки, спиваю, було, сама собі:

Любивъ мене, мати, запорожець,
Водивъ мене босу на морозецъ;
А я жъ того, мати, та й байдуже,
Люблю запорожця вельми дуже.

До батька не йду жалитись. Батько не мати,—видсахнувся. Не вволюла його воли, такъ и не треба мени ни поради, ни одрады... А може мій коханий Грыць и получає? Може въ його йе яка болячка на серці. Я жъ його люблю; згляну на його,—орелъ, та й тилько. На сели такого моторного парубка й не було. Хвастыкъ, кажуть, пвяшокъ великий! Те мени нічого, що про його кажуть. И въ свити не-

ма надъ його вроду, и короливы йому мало: у хату ввійде, то якъ зоря зійде.

А послаи вже що дали, якъ ставъ мени дошкулюваты, усе те зъ його зслызло. Не шанувавъ себе. Ту красу мовъ витеръ обвіявъ.

Отъ якъ ставъ уже мени дошкулюваты, тоди я: батечку, мій голубчыку! Мій обороннычку, моя затулочко, оборони мене видъ лыхой годыны, видъ невірної дружыны!

Далеко батько, не чує. Потужу сама собі въ хати, та й не йду хвалытись батькови: такъ винъ мене прыгрустывъ своимъ останнимъ словомъ, щобъ не ходыла, хочъ яке жытє. Бєе и пєе до загыну. Умываюсь я ряснымы сльозамы.

Годи вже й спиваты:

А я того маты, та й байдуже,
Люблю запорожця вельмы дуже.

Другои вже теперечкы завожу:

Коли бъ же я та все знала,
Изъ тобою бъ не стояла;
Гуляла бъ у батька,
Гуляла бъ довику
Дивчыною молодю.
Ходыла бъ я по дворочку,
Якъ блжилочка по медочку;
Роспустыла бъ русу косу
По червчатому поясочку.

IV.

Сыджу, було, сыджу та й побижу въ шынокъ про його роспытатись; а коли й до сусиды переховатись, а писни самы бредуть на думку, тилькы вже не дивоцькы, а ти, що я зроду й не спивала:

Довелось хазяину
 Мною руки та потыраты.
 Ой, потырай та, потырачу.
 Колы тоби та довелось;
 А я буду корытись,
 Колы мени горе нялося.

Та й зновъ себе розважу, мижъ люде йду, трохи розибью свое горе. Винъ того не любивъ, щобъ гарненько йти до людей, а по шинкахъ беседу мавъ. Приятеливъ соби назбирае, зрадниківъ, и якъ упъється,—такий добрый: всихъ ушануе, всимъ догодить, грошы въ його кризь пучки сыпляться; уси його тоди такъ люблять, сього потырача, нероба. А въ семти шматка хлиба немає и тила ничимъ бы прикрыты, якъ бы не вино. Сваталы кращи, не пишла:

Сама соби не вгодыла,
 Що п'яныцю полюбыла.
 Така доля моя нещасливая!

Але не все жъ такой гармыдеръ буде: може, воно якось перейде. Пивтора року я мучылась; дитей не було. Чымъ я винна? А винъ и за се сердився и казавъ, що якъ не буде, то винъ мене вб'е. И часто, чы треба, чы не треба, по потылицы й зациде. „Ты, каже, бездитуха!..“

Я до ворожки—такъ, щобъ и винъ не знавъ. Люде кляти такъ наробылы. Якъ я йшла замижъ, такъ у мене въ подушци було, якъ я вже казала, станочокъ плахты, калынови ягоды, свичечка, силь и цеглына, це все въ подушци знайшлы: хтось навороживъ.

А якъ у кого хлиба нема, а дитей якъ сараны,—зновъ дорикають, що багато. Оце жъ то и въ мене було въ подушци про дитей... Усе бигаю до ворожки. Люде мене радять. А до батька боюсь и потыкатся и ворожбытивъ бо-

юсь, бо мой же такы сестри, що вдругыхъ, якъ давъ у плящечци чогось, такъ у неи якъ пишылы диты, такъ истыно якъ сараны наплодылось. Та все що понесе до хреста, такъ воно и вмере и вмере: бо то були чортенята.

Такъ я не хочу до ворожбыта, а пишла до ворожки, такъ вона мени дала тилькы симъя конопляного, звисно, примовывши: „На,—каже,—пиды до схиць сѡнця по воду, намочы не надовго, а посли и увъяжы въ кинецъ запаскы: чы проросте? А ту воду зховай и тры дни ии потроху пый.“

Я такъ и зробыла. Ни жыва, ни мертва ходжу. Якъ не проросте, то, думаю, пиду втоплюсь, щобъ не горюваты. Якъ свекруха ще жыла, то, було, якъ небудь душу одведу; а теперъ уже якъ сама стала, стины ними, та й тилько.

Йому може й добре. У його грошы, въ його праця,—його люде знають, винъ у бѣседи. Мени жъ и хаты покинуты не мѡжно. Коли яка копійка йому трапыться, винъ у тій бѣседи ии й посадить. Усѣ мовъ запобигаѣ людскои ласкы, щобъ господарство, бачте, поправыты, та нихтѡ тїи копійкы й не побачыть. Якъ бы я дивка була, то хочъ бы вильна була до людей на роботу питы; а теперъ я одризана скыба видъ хлиба. Винъ закрывається очыма й плечыма, йому нишо не рупыть. Я зганена, зныжена тымъ, що для його все забула, все занехаяла. Винъ соби до вподобы напѣється, нащечечеться и прийде йисты, спаты; часомъ трохы й попоробить, щобъ знову пыты, веселытись. Я жъ слизьмы й пороги пообмывала. И батька й роду свого черезъ його видцуралась и молодощивъ своихъ, красы своєї, всього позбулася за-для його, а винъ мени що за се поступывъ? Йому й байдуже, що я сама день-денычкы якъ голубка гуду, якъ зозуля вѣкую, выплачу. А пиду куды, заразы: „Де ты була? хату кыдаешъ, не доглядаешъ ничего; а я роблю, каже, побы-

ваюся.“ Тоди йому й хаты стане жаль, якъ я куды на часы ну пиду. И на що мени ту хату доглядаты и для кого?

— Я, каже, труджусь, працюю; изъ людьмы вожусь, ласкы ихъ запобігаю, щобъ мене люде знали, щобъ роботу давали.—Такий старый, якъ розгомониться. А де жъ той прыбутокъ? Ни коривного, ни одижного прыбутку. Тилько сухий хлибъ.

Усе думала, що винъ своимъ коханнемъ мени на жыте пидможку дастъ. Пусто въ хати, сухо въ горли. Ничого сказаты, поживылась любошамы, якъ собака мухою. Щобъ даты яку присмажку на обидъ, такъ и то свою копійчynu потрачу; одъ його не пытаю, абы вже не сперечався; запаску свою до жыдивкы однесла, застановыла.

V.

Якъ батько казавъ: не важся за його йты, то я слухала його черезъ верхъ. Теперь думаю: може Господь утишитъ насъ дытиною,—то чы не одійде трохи. А то, якъ симъя не проросте, то не довго думавшы, шубовстynu въ копанку! Тилько бульбашкы побачуть. Коротки муки. Сказано, до такои роспускы лойшла, що тилькы втопытысь. Ажъ чую, наче що пидъ серцемъ поворухнулось. Боже! щасте мое! Одрадо моя! Жду його—не диждусь, якъ изъ беседы прыйде, щобъ похвалытысь. Швыдче въ запасци улыкъ розризала и запаску поризала, щобъ подывытысь. Ажъ симъя паросточки пускае. Я плачу, скачу сама соби, руки до Бога простягаю. Стала на лавци, обняла, поцилувала образъ, обтерла мокрымъ вихтыкомъ його, обмыла своими слизьмы. А то серпе було такъ затужавило, такъ захололо, що й слизь уже не було и Бога була забула, такъ духомъ зъубожила, такъ зачучверила.

Першъ, то було затычу и бижныкъ запашинмъ зил-лемъ, рушныкъ изъ орламы повишу, що недили павутыну пообмитаю. А то стало такъ, якъ у хливи. Серце трухне и не знаю, для кого и для чого я живу. Було бъ батька слухатысь, було бъ, було бъ... та ба!...

Отъ же такы Господь змылосердывсь надо мною: проросло симтячко! Поки винъ прыйде, побижу, думаю, хочъ батька звеселю. Побижу, досаду розирву! Бильше року не була. Якъ тамъ спивають:

Ой, давно, давно въ батенька була;
А вже жъ тая доризенька терномъ заросла,
Терномъ заросла, пыломъ прыпала,
Червоною калыною позавысала.
А я той тернокъ ножемъ вырижу,
Червоную калыноньку въ прыпиль выламлю,
До батенька до ридного въ гости полыну.

Надумалась и прыбигла до батька. А винъ у свою хату семью впустывъ до себе, бо якъ йому старому одынокому було жыты? И хата рачки стала бъ.

Убигла.—Де батько? Його нема: у клуни самъ молотыть. Мени його треба. Доблыжаюся до клуни—одляскы йдуть, да не такъ уже гучно, якъ колысь. Серце трохи замерло, а я ажъ горю... Прыбигла на тикъ. Винъ такъ зрадивъ и ципъ покынувъ! До мене наблизывсь. Я його въ руку поцилувала.

— Що, моя голубко? Ще тебе ноги носять? Ще ты крипка? А що Хвастыкъ та цвяшкы ще тоби не впеклись?

— Ни!—кажу сміючысь.

— Кажы вже!

А самъ такъ подався. Стыльки зморщынъ по выду попролягало за си часы. Хочъ я його инколы и вбачала, та не часто.

— Ни, каже, моя дочко, було бь лучше мене слухаты. Краса злыняе, сыни жупаны зносяться, цвяшкы постоупгусь, а господарства винь изь роду не провадывь и сердце вь його жорстоке. Якъ маты його було ще малымъ до шевця видавала, то я тоди ще бачывъ, яки зь його люде будуть. Винь тилькы те й робывъ, що видъ шевця втикавъ. Змію зь паперу зробить та по селу й гасе. То сильце поставить та пташокъ ловить, а посли ихъ душыть. То щеня прыпне на матузочци та й держить його голодне. Воно выщить, задравшы голову, вызволу просить. А й скотыну дуже грихъ обиждаты. Маты його не йому ривня. Побожна и правдыва була людына, легко ий лежаты! Винь ии тилькы зневажавъ.

— То жъ винь бувъ маленький,—кажу.—Годи вже, тату. Я вамъ щось хочу сказаты.

— Хвалысь, дочко, хвалысь.

А голосъ у його такъ дзвенить, мовъ розбитый казанокъ.

— Я радисть вамъ, тату, скажу (сама ажъ не встою). Вы одсердытесь на його.

— Ничымъ тоби хвалытись, дочко.

— Слушайте тату: у васъ, чы пакъ у мене буде сынокъ,—сказала я, обмылывшыся зь радощивъ.

Мени якось и не тее було батькови симъ хвалытись и трудно було мени си речи вымовыты, але якъ знала, що се його дуже потишыть, похвалылась.

— Колы бь давъ Господь! колы бь давъ Господь, щобъ у мене бувъ онукъ! Господы, Ты бачышь мои гирки слёзы, Ты почувъ ихъ, сподобъ же на руки прыняты дытynu нашу; удостой, Господы, а то у нашего роду обросты мало, ридъ щось не плодовытый.—А втершы слёзыну, каже: „Моя ты безталанна! Не хотила слухаты старого батька... Хороший, хороший... та й лыхо жъ хороше! А двоухъ весень не

буває. Я зъ твоею матусею двадцять два роки проживъ, якъ одынъ день мени здалося. Не нарикала на мене.

— Годи вже, татку, журытысь. Чы я вамъ жалилась, або людямъ?...

— Тоди бъ ще легше було. Тилькы зглянуты на твои очы, то й знать, скильки воны слизъ вылылы. Може одъ кого й сховаешся, а одъ батька ни. Коны бъ тебе Господь пидкрипывъ диждатысь утихы, то ты бъ и додержалась на симъ свити. Винъ то криптыся, врагъ його не взявъ. Я все знаю и бачу. Хочъ винъ округы и ходыть городамы до жывидкы, а мени выдно, якъ у шынокъ уходыть. Не дуры менс.

— Ни, татусю, не обиждайте його. Винъ никоны лыхымъ до мене не бувъ.

— Якъ ты ввійшла до мене въ клуню, я насылу тебе пизнавъ. Отъ що! Бачу я сонце, та кризь хмару: такъ и твій смихъ, веселый поглядъ, якъ кризь тучу. Скильки разъ я порывався до васъ, та що разу супъячався. Бо якъ бы наскочывъ на хатне лыхо, то не стерпивъ бы и розирвавъ його, твого мыловыда.

— Ни, таточку голубчыку, мени добре, я все спиваю.

— Ты думаешъ, що мени люде наторочылы? Я тилькы на тебе зглянувъ, та на ти двери, такъ и прочытавъ. Я видъ людей тикаю, мени й такъ тяжко. Добре, що й не ходыть поузь мій двиръ.

— Мени, тату, така радисть! Пиду ще й йому похваюсь.

— Постричай тебе, Господы, моя крыхотко! Самохить себе занапастыла.

— Не журиться,—кажу,—не слухайте, що на його бре-
шуть. Хай воно за витромъ иде.

Та й побигла.

VI.

Приходжу додому, а винъ саме въ хати, червоний пречервоний, ажъ вылыскується... И копыль у рукахъ держить, и дешо такъ по лави пороскыдано: люде понаносылы доволи. Якъ я ступыла на поригъ, заразь пытае:

— Де валасалася?

— Тамъ, де й ты. Пивтора року высидила въ домивци, ще никуды й не пиды!

Такъ смилыво йому видказала, бо мала радисть йому сказаты.

Копыль такъ и засвыстивъ надъ головою. Не влучывъ у мене, бо въ пьяного двоиться.

— Ну, ну,—кажу сміючысь,—сидай та чобиткы шый. Дасть тобі Господь помичъ, хлопчыка.

Винъ зминывсь изъ лыця. Усмихнувсь, наче подарувавъ. У мене ажъ ушкы засміялысь. Я наблыжылась до його, кажу веселенько: „Будемо робыты, хазайство гарно провадыты, шобъ диткамъ було що...“

— Добре, добре!

— Бачъ, якъ тебе,—кажу,—Богъ жаліе. Ты хотивъ дитокъ, отъ и будуть! Я буду сорочечкы шыты, а ты оцей реминь на людей перешыешъ, такъ одбудемо й хрестыны й похрестыны.

— Добре. Се тобі ворожка сказала?

— Ни, я сама почулася.

— Ну, дай Боже! будемо працюваты,—каже.—Теперь я ляжу трохи видпочыну.

— Не лягай кажу: заразь даватыму обидаты.

— Ну, добре.

Пообидавъ и лигъ спаты. Тыхо въ насъ. И мени якось веселишъ; и за обидомъ мы такы трохи погомонины, якъ

люде. Такъ у насъ наклонилось, наче на хороше жытте. Отъ же, думаю, може зъ посмиху та й люде будуть.

Ото вставшы, взявся за роботу; попошывъ трохи и такъ ничего. Я по хати вештаюсь и свить мени пошыршавъ и все мени округы всмихається. Гляну, копыль лежыть. Хай же лежыть, ничего й не казатыму навмысне, бо винъ тоди бувъ не пры своему розуми. Нехай самъ побачыть свои вчынкы; його торкне совисть.

Та ще йду, та мовъ нехотя й покочу ногою, або спиткнуся, та й не пидйму, щобъ винъ самъ на те ввагу зробывъ. Винъ такы й постеригъ; уставъ, пидймає однією рукою, а другою мене пймавъ за чохла и такъ гарно тыхымъ голосомъ до мене промовывъ: „Обидывъ я тебе бидненьку вчора“, и такъ зчервонивъ, якъ мій очипокъ.

Мы всмихнулись... Я такы й кажу: „Не робы сього ни-колы, Грыцю. Бо хто жъ твоихъ дитокъ буде доглядаты, якъ я все буду тужыты?“ Винъ такы тыхою ходою видйшовъ и до самого смерку шывъ. Робота ажъ горыть у його въ рукахъ. Якъ бы не пъянство! У вечери тилькы сказавъ: „Пиду похмелюсь, а то голова болыть“.

Я кажу: „У мене йесть десять шагивъ, я пиду и прынесу тобі“ Абы його задержаты, абы винъ трохи одвыкъ одъ шынку, одъ своихъ порадныкивъ та розрадныкивъ. Лучче самъ соби нехай дома выпъе.

Не пустыла його разъ и вдруге: ничого. Посумувавъ трохи и ставъ шыты. Трохи й грошей заробывъ. Люде ще работы пидносять, а винъ робыть та й робыть.

VII.

Уже Богъ намъ давъ и сына. Я вгадала. Винъ такъ радіе. Упився такъ на хрестынахъ, що й на ногахъ не всто-

явъ. Ну, я байдуже, що на радощахъ. Такъ уже Степанко насъ пидвеселывъ. А я його все здержую, якъ стане зрываться до жывивки.

А то ще й жывивка була побожна, не дуже дурыла, бо мене любила. Я, було, въ суботу, то пиду, такъ и корову їй выдою, и такъ чымъ поможу. Уже й чымалый нашъ Степанко, уже й на друге надумалы. Хочъ и пѣе и бѣе, та менше. Я визьму, та дытыною й затулюся. Диждалы мы й дочки. Винъ не кається: попывае.

— Чого такы тоби,—кажу,—въ ту беседу ходыты? Якъ пидешъ, то тамъ и грошы посадышъ, а тутъ на все треба!

— Такъ и мене жъ поштують.

— Яка жъ изъ того корысть, що й тебе поштують? У насъ пры души копійкы нема. Ты бѣ гулявъ дома. Диты скучають по тоби.

И такъ якъ колы, то и вгамую, зупыню. Та трудно и ридко се бувае. А то кулакомъ на мене намыряться, такъ диты въ крыкъ, у лементъ, та трохи його й осадять.

Але то все тилькы боротьба була одна. Щобъ навесты на просту дорогу,—ніякъ не зорудувала; выбылась изъ сыль и ничого не зробыла. А люде стали вже дуже на його ремствуваты, що довго роботу держыть у себе; або позаставля чужый реминъ у жывивки.

Диты вже й чымали, уже бѣ треба що й посправляты, або до школы поодаваты. Чужи диткы якъ бджолы гудуть, бижать изъ кныжечкамы, а наши чучверіють.

Я велику надію покладала на свого Степанка. Якъ появля його на свить, то баба й звелила сховаты пуповину и якъ уже буде воно таке, що трохи стане розумиты, то даты йому ту пуповину розвѣзаты. Якъ розвѣяже, то буде до всього здатне. Що жъ бы вы думалы? Дала, такъ здывувалысь люде, якъ воно тымы пучечкамы видразу и розвѣязало!

Опе бѣ уже воно й грамоты бралось, и якъ бы батько учывъ шевства, то й чоботарь зъ його бувъ бы. Само соби ножемъ струже то санчата, то возыка, було. Та не нашому теляти та вовка пійматы. Бигають у насъ диты голи, якъ цыганчата.

Батько, диждавши первого онучка, не надыввся, не навтишався, та скоро и вмеръ. Усе його здоровье на журбу по мени йшло. Було и въ хату до мене не ввійде. Пришле, було, сусидку, щобъ я несла онучка. Такъ було втишається! Було хятаючи ажъ засапається. Не хотивъ и бачыты мого чоловіка.

А я було кажу: „Слухай, Грыцю: якъ ты пусто, йдешъ, то й я пусто пиду“. Винъ мене коромысломъ якъ опереже... А я другою дивчиною ходыла, третьего дня й знайшла. Ну, чы можно жъ изъ такимъ чоловікомъ зорудуваты? Пустывся берега зовсимъ.

Не настачуть мои руки на трьохъ дитей и на його. Я вже багато хлививъ оббигала, нехай якъ хоче, такъ и живе соби, думаю. Було и жыдивци заказую, щобъ не давала ни на виру, ни въ заставу, щобъ ничего не брала. Мало вже заробиткивъ було. Бо за рѣмьинъ та й у шынокъ.

Разъ панночка занесла свои черевыкы поладыты, такъ винъ у шынокъ та й заставивъ. Вона дозналась, насылу въ жыдивкы вызволяла.

VIII.

Диты стали пидростаты. Бачу лыху годыну, треба дитей пускаты по людяхъ. Бо що за день батько загорюе, то за ничъ и прогайнуе. Ніяка сыла, ніяки сльозы, ніяке нариканне, нищо його не торкае! На дитей дывыться и не бачыть, шо вони голодни й холодни.

Якъ же то мени самій тяжко на його дывытысь, що винь себе такъ попустывъ! Гиришь одъ усього и важче видъ усього те, що передъ чымъ молилась, у чимъ кохалась, теперъ дывлюся якъ на свою отруту, на свою и дитську погыбель! Бидна моя головонько!

Теперъ мене й диты не тишать. И квиткы на богахъ посохлы, поопадалы и павутиною павуки позасновувалы. А диты, якъ опудала, позамурзувани ходять, сорочки до п'ять, пороздырани. Боже! чы се жъ мои диты, мои найдорогши квиты? А я жъ то думала пануваты!... Замазуры мои, ще мени й усмихаються, и не мыслять про те, що маты журыться, усе, що мала, позаставляла, то попродала, то пупоризній баби поплатыла та попови, то хусткамы, то плахтамы. То бъ давъ полтынника, або восьмыгрывенька, якъ бы було; а то до жыдивкы плахту цупышь изъ скрини, або намитку, що коштуе карбованецъ и два, та оддасы й за два злотыхъ, якъ ни за що выкупыты, та й за те ще уклоньнися!

Все така думка, що винь оханеться. То все нажытне, изновъ розжывемося. Якъ пйде на добро, то й купымо, абы давъ Богъ здоров'я. Теперъ душа такъ захырила, що никого не здужае кохаты, и диты не мыли, тилькы жалъ ихъ. Бидни диты! Нема въ васъ ни батька, ни матери!

Иноди каже мени: „Ты дитей учышь, щобъ вони мене ненавидыли!“ Бо якъ винъ мене б'є, то вони проби крычать и його бояться, на пичъ ховаються. Чы я жъ ихъ учу? Позырну въ викно, якъ вертається зъ шынку: „Боже! оце мои роскошы йдутъ! Оце моя затула й потуга!

Чоловиче мій, роскошы мои!
 Роскошы превелькіи!
 Роскошылася я за тобою,
 Якъ верба надъ водою.
 Поздоровъ, Боже, мого мылого

Да й мене коло його;
 Винь мене любывъ, рано не будывъ
 До кужиля лянного;
 Самъ рано встае, мене прикрывае,
 Щобъ була я молоденька:
 Ой засны, засны, моя мыленька,
 Голубонько сывенька!

Оце жъ то роскошы мой видъ жывидкы лизуть, помацкы вдень дверей шукають... Убоге, обидране, задрипане, огыджене, осміяне, зглузоване йде...

Хто тилькы не зхоче, той тилькы його й не бѣе, якъ пьяный. Уже й здоровѣе його подалось. Ничымъ уже його й прикрыты и въ мене пусто. Уже свій ставъ струментъ тягаты до шынкаркы, жыто носыть и все, що попаде! А то було й на таланъ наклонулось, такъ и тельчку купылы. Що жъ? Купылы, та черезъ пив-року и продалы: ничымъ було годуваты. Колы люде косять, заробляють, йому прытьмомъ у шынокъ треба йты.

— Э, мени треба,—каже,—йты: тамъ такый чоловикъ буде, що казавъ—роботу дасть.

И роботы не здобуде, и послидне свое посадить, и косовыцю впустыть, и такъ усе литечко збижыть.

Я й на прощу його посылала. „Що ты думаешъ? шо я дурный? усюды Богъ!“

— Усюды,—кажу,—абы мы Божи булы...

— Ты все на мене нападаешся! а я про дитей,—каже,—дбаю.

Зновъ: „Чоловичокъ якыйсь обещавъ роботу.“ Та й гайда до шынку.

Чы то до Бога, чы до людей?! Трухне мое серце!

IX.

Пиднялись дити. Йе ихъ и по горахъ, и по долинахъ, и по всихъ украинахъ. Наняла я свого Степанка и стала пропытувати, щобъ и дивчатъ понайматы. Хай хочъ людямъ на корысть буде. Потеравъ винъ объ мене свои руки и до дитей сикається. Хай хочъ дити не бачуть лыха. Поблагословила и одвела ихъ до людей. Одно другого здоганяе.

На що Богъ давъ такой законъ крипкый? И роду й прароду закажу, щобъ не ходылы замижъ.

„Не показуй, було каже свекруха, усього стегна чоловікови, а тильки половину; не кажи усіи правды и не показуй грошей.“

Я тильки теперъ прыгадую усяке їи слово, легко їй лежати! Вона мене крипыла своею радою; а чоловікъ такъ и привъялять словомъ. Уже до краю дійшовъ. Та де я тихъ и грошей наберу?

— Ты жъ,—кажу,—бачышъ, що на мени не чоботы, а стари шкарбуны, ни спидныци нема. Подывись, кажу, яке на мени рыззе!—А на мени якъ на те жъ мовъ чортякы одержу деруть, такъ у звязаній спидныци й хожу.

Винъ мени николы ничего ще не справывъ. Я йому казала:—„Буду я розумна, не буду я тоби давати грошей“. Та якъ скажу, що се мое, такъ винъ мени каже:—„Такъ шкура на тоби й запыты!! Ты моя: я тебе закупывъ за тры копійкы, ще у твоєї матери!“

— Хто тебе знае! може й закупывъ, якъ я въ недужи лежала.

Та такъ на мене чмарою й лизе.

— Не лизь,—кажу,—и не бийсь, а то зовсимъ убьешъ!

Такъ було одволожить!... Охъ, Боже! У мене разъ по разъ у серци якъ цуркою крутить.

Ой, не бий мене, моя родыно,
 Сырою дубыною;
 Побыла мене лыха година
 Невирною дружыною.

Що дали, то гиршый стає. Сыдыть у щынку, не йде до мене. Якъ ножемъ одризано! Въ явки горилки не дають; а чогосъ же винъ та тамъ стремить. Такъ мене вколе въ серце ся думка! Обую шкарбуны та й бижу його зъ щынку тягты. Ничого мени не каже, тилькы чмыше.

Позычу було де грошей, та й оддамъ своїмы, абы бильше не напивавсь:

Далысь мени у знакы
 Чоловичи кулакы,
 Кулакамы по бокахъ,
 Долонямы по щокахъ.
 Прыйшли жыды грабувать—
 Ничого у мене братъ.
 Була ложка, помело,
 Та й те зъ дому загуло.
 Якъ бы дома я була,
 То бъ я того не дала.
 А я синечкы мела,
 Та шукала помела;
 Нахылылася пидъ стиль,
 Лежыть чобитъ и постиль.
 Слава Богу, що знайшла!
 Обулася та й пишла.
 Черезъ гребельку иду,
 Якъ голубонька гуду.
 Ой щобъ знали по селу,
 Що я въ чоботяхъ иду.
 Чого мыла надулась?
 Чому въ кожухъ не вдяглась?
 Щобъ у тебе такый духъ,
 Якъ у мене не кожухъ!

X.

То у насъ була жыдивка мылосердна. Опе було прыйде до неї задныкы заставляты. Дай, каже, мени висьмушку. А вона: „Давай же въ руки задныкы, а то я тобі не вірю“.

А я вже за спиною свого пъявыци й стережу. Отъ винъ и дасть жыдивци. А вона:—„Визьмы, Стехо,“—та й оддасть мени. Звисно, винъ уже на мене и на неї такъ и скипыть.

А друга, було, якъ ни прошу, не берить заставы, якъ що заставляе; такъ ни, и потається. А винъ и чоботы мои и черевыкы пропывъ и свытку хлопцеву. Розоряе насъ. То жыдивка прыхыльна була до мене, я їй и порадыця якъ колы була. И вона безщасна була, хочъ и не пъяныця їи чоловікъ... Слідъ жыдивськый одна наша жинка брала, щобъ жидъ їи любывъ, а своєї жинкы щобъ не любывъ. Брала и замазувала у коминъ, щобъ сохъ, якъ їи не буде любыты.

Жыдови можно зъ нашою жыты, а жыдивци не можно зъ naszymъ; бо кровъ хрыстьянська у ихъ виру перейде. И баба наша якъ бабѹе въ жыдивъ, то тры роки ї не говіє. Якъ же бо коло жыдивської крови ходыты.

Пѹе мій чоловікъ, мени и на горщыкъ не дає грошей.

— Чортъ тебе беры! Хочъ и въ очипку,—каже,—вары.

Хлопецъ пидрисъ; охота погуляты, одежы нема нїякои.

— Хочъ бы ты одежынку купывъ.

— Абы було купыло,—отъ що видказавъ.

— Вивса, чы жыта продаты можно бѹ, кажу. Ще не все поили,—умолоты.

Якъ давъ же винъ мени молотѹбы, такъ и зубы розчиплювали.

Ой, не бый мене, мій мыленький, удень,
 Да не смишы челядонькы и людей;
 Побый мене, мыленький, уночи,
 То я переплачу билу постиль стелючы.

Горе намъ, жинкамъ, изъ симы п'яныцямы! Що имъ?
 Празныкують! П'ють п'яныцы цилый день, потимъ борються;
 потимъ ну бытсья, потимъ позыватсья, потимъ мырытсья. И
 за всякимъ разомъ чаркуютсья, та все й попропывають.
 Тилькы нема найдурнишого, якъ мій: п'яный усихъ частує.
 Сыдыть у шынку разъ у разъ, оббырканий, и спиває:

Та ще жъ бо я не вмиравъ,
 Обпершысь на пляшкы;
 Да ще жъ бо я не втерявъ
 Жыдивської ласкы...

Боже! увійду, подивлюсь на його: сыдыть зъ п'яны-
 цями, патякає; регочуться. Имъ смишкы, а кому й горе!
 Боже мій! свите мій! ажъ сироты повыступають, дивлячысь
 на його! Уже мое золото гряззю взялось, и не маячть. И
 на шо си шынки выдумане? Разъ я трохы не посердылась
 изъ жыдивкою, докоряючы їи шынкарствомъ, а вона до мене
 дуже добра була. Не зазнала й вона добра зъ своимъ чоло-
 викомъ. Прочула якось, що їи чоловікъ та кохається зъ
 молодыцею. Гирке їй стало жытте черезъ сю чутку. А та
 молодыця брала съ пидъ їи жыда слидъ и замазувала въ ко-
 минъ, щобъ до неи жыдъ кохався.—„Не журысь, кажу,—безъ
 примовкы ничего не буде“. Вона трохы зрадіє.

Я було п'якамъ кажу: „П'йте, та його не заволикай-
 те!“ А то ще прийдуть пидъ викно. До хаты вже и не
 вступають, бо я кропыв'янымъ сим'ямъ такъ и засыплю. То
 вони пидъ викномъ: „Грыцьку, Грыцьку! выйды щось треба
 сказати!“

Такъ и вылыне! и потяглы до шинку. А якъ я що скажу:—Ты бѣ пишовъ та лицынкы де заробывъ кгринджола, огородъ бы обгородылы, а то пустыня, чужи свини усе повыидали.

— Николы! мене люде лають, що довго роботу держу.

Бидолашни воны люде, си п'яныци! Воны бѣ и не пылы, та шинкари имъ такъ роблять. Оце якъ п'ють у шинку люды та позоставляють недопыткы, то воны позлывають у чарку, та й пидсунуть чоловікови. Дывись, и ставъ чоловікъ гиркымъ п'яницею. Отъ яке лихо си шинкари кують.

Сыджу, сыджу, бувало, дома; думаю про се, думаю, зхоплюсь та й побижу його ратуваты. И гоню, и прошу, було; ничего не вдю; а часто и зъ сынякамы вернуся зъ шинку. Жыдивка мене разъ у разъ обороняла.

Мени їи жалъ! Вона такъ любить свого пейса, своего жыда, а винъ уподобавъ соби нашу.

Хвалылась:—Ледве, каже, очипка зъ головы въ неи не зирвала. Выйшла, каже, смеркомъ на двирь, ажъ щось пидъ повиткою третъся, вовтузиться щось... Я туды, а вона шастъ: трохи, трохи очипокъ у руци не зостався... Уже бѣ я їй славу зробыла!

Бидна! побывається, такъ якъ и я. Мій гыдкый, такъ зъ нимъ ниhto и кохатыся не хоче. А той жыдога блышты якъ золото! У його и пейсы золоти, борода у кучери по-вылась; яломочокъ оксамытный!...

Хочъ и не мое дило, а чому бѣ отому жыдюзи не любить своєї жыдивкы? Тамъ така прыстойна, чесна и гарненька, и багатого роду, та вже мабуть и чахотку достала. „Жалую, каже, його такъ! и матери и багькови своему не хвалюсь, а сама журюсь до загыну.“ Такъ и їи пожиткы дарма йдуть.

— Я оце, Стехо, зъ тобою тильки и поговорю, и поплачу. А своимъ боюсь и казаты, щобъ не дійшло до батька, та до матери: тильки ихъ вить засмучу.

Я було и знаю про ту жинку, бо що вчора шастъ поузь мое викно; а я за луткою коло викна сиджу, проты мисяця мычки мычу, або пряду; свитла нема, то щобъ люды не вказувалы, я соби захлюсь та й кручу веретеномъ. Та я все мовчу; хочъ и жывивка, а такъ и жалъ... Такъ вона його любить, мовъ и не жывивка.

XI.

Держалы мене на свити диты. Мени вже й веселише, якъ його нема на очахъ. По тры тыждни було, тягається, хто його знай де... Сама бьюсь изъ дитымы. Хлопецъ трохи заслужить, Ганнуса й Катруся.

Винъ николи й не пытавъ мене, видкиль яка шустельна взялась. Ще и йому сорочку напряды, пошый, а прыйде, то я йому и воды зогрію, та вымыю голову и самъ щобъ обмывся. Разъ те, щобъ не наносывъ усякыхъ болистей: у мене жъ диты; а друге: се жъ такы ихъ батько, та щобъ и йому було легше на тили. Прыйде та ще й буруе; а що знайде въ комори, у шынокъ и забере. Пиде до дитей и поодурюе: у котрого карбованця визьме, у кого коповыка. Звисно, я йому выговорю, що вони голи, на видданню, а ты имъ ничего не придбавъ.

Ну, та слава Богу! въ Ганнуси де що вже и въ скрыни йе. Що напряду, до ткали однесу; а грошей у неи жъ визьму та й заплачу. То свытынку куплю, за ии грошы, то запаску, то те, то се, та все въ скрыню и бгаю, та дома и не держу скрыни, а въ чужыхъ людяхъ... Горе тилькы, що не передъ моими очыма будуть дочки. Якый небудь зрад-

ныкъ знайдеться, насміється. Одправляючы своихъ дочокъ до людей, наказувала: „Глядитъ, диты, служитъ добрымъ людямъ, славы своей не каляйте, щобъ васъ люде хвалилы и любылы.“

Прыйдуть додому на святки, якъ ясочки, щебечуть якъ соловейки. Косы у ихъ роскошіють. Самы повніють. На чужому хлиби мои дочки въ сылку вбываються и на другой рикъ ихъ zostавляють хазяины. Росту я вгору, а все такъ боюсь за нихъ и часто одвиую. А вони мовъ изъ воды йдуть, мои лебидки. Прыйшли зновъ на святки. Позароблялы вже соби трохи и одежны, повбирались: такъ, їй Богу, и въ мене очи горять, и плакать хочеться. Бо я зовсимъ була колысь така, якъ Катруся; а Ганнуся на мои очи ще їй краща здавалась. Боже, Боже! скільки то вы виплатете слизъ! Ганнуся трошки ще якось несмиливо дывлась зъ-пидъ лоба и чы засміється, чы застыдиться, такъ искры и сыпле зъ очей. Не то що якъ чужый хто заговорить, а хочъ и зо мною. У Катруси вдача друга. Голову вгору несе. Дываться смилыво, очи блакитни якъ небо, велики; то жъ рум'янець; а косы якъ золото, ажъ до п'ятъ; у тієї чорни. Якъ повбираю ихъ до церкви, позаквитчую, то и ушки въ мене сміються, такъ вымы втишаюся; та имъ сього не показую. А йдить, кажу, до церкви. Вони вийдуть. А я зъ-за комори забижу и все дывлюсь на нихъ, поky не стане ихъ видно. Витеръ мае стьожкамы, вони якъ струночки. Тильки меныша иде, такъ все охорошується, усе на соби облажує, то лычманъ, то намысто, то назадъ оглядається, чы доладу въ юпци усы лежать, такъ якъ голубъ оскубується; а та и не хытнеться, якъ стрилка.

— Ну, въ тебе ї дочкы!—кажуть сусидкы, та ї сплюнуть.

— Та хвалыты Бога! не каликы,—кажу,—усихъ у перкви заломылы! Нехай и хазяйськи дочки поховаються.—Я не хожу, самы мене ноги носять. Весело мени на ныхъ дывытысь. Не напасу своихъ очей, на ныхъ глядячы... И оне видъ та-кихъ дитей батькови одвернутысь?! Се жъ Божя роса та й годи!

XII.

Було, куды ни пидуть мои дочки и поденно робыты, або що, никола ганыбы не чуты. Було, якъ идуть зъ дому, то я ихъ навчаю: „Бережиться лыхыхъ людей! не всюды таки гарни хлопци, якъ наши; другый пидлестыться, та и звезде тебе зъ ума и на вики тоби свить зав'яже.“ Особливо боялась за Ганнусю. У попа їй добре було, уже третій рикъ кинчається, якъ вона въ ныхъ служыть: та тамъ наймыты позаводылысь. А тамъ, де Катруся, тамъ я була спокійна, тамъ хочъ и булы хлоп'ятя, та благородни.

Пишла я разъ до дитей. Прийшла до Ганнуси до пер-вои, бо вона на перепутти. Прийшла, такъ попадына дочка и каже: „Хороши твои дочки, Стехо! Хто ввійде въ хату, панахыду занесе, або хрестыть дытыну, то все роспытують: изъ якого села, видкиль, де живе батько й маты? Тилькы, Стехо, пидверне Катруся пидъ корыто твою Ганнусю. Ме-ни такъ наче цуркою въ серци повернуло. Се жъ бо обид-но Ганнуси буде, якъ менша та ранишъ пиде замижъ, пид-верне старшу пидъ корыто! Вони хочъ и молоди й убogi, а люде все запытують, що м'ясныць. Я всимъ одказую, що ни зъ чымъ.

А Грыць мій такъ, якъ парубокъ, ни про що не дбае, и дитей у його наче нема: ничымъ не журыться. У мисяць разъ заверне додому. Я спершу такъ стыдылась якъ почувла,

що винъ у скитки пишовъ, а то вже й рада: якъ бы що и прынисть! Та тильки опричь чотырьохъ шагивъ одъ його ничого не бачыла, а що прыйде, то його и погодумъ и прыодягнемъ. Себе я стала жалуваты, щобъ на свити ще пожыты та дитей трохи до ума довести. Таки мене дочки пидвеселылы! Оце тильки попадына дочка мене засмутила, що такъ Катрусю мене налякала.

Пишла я дали, провидать и Катрусю. Благополучно и тамъ. Така огрядна робыться та гарна: здоровья у неи за двохъ.

Вернулась я додому и грызе мене одна думка: треба оддаваты Ганнусю, якъ тильки люде знайдуться. Не йде въ мене оте корыто зъ думкы. До колодизя пиду, „корыто“ такъ и стоить у серци. У комору пиду послидне выскребты изъ засика—„корыто!...“ Хай же тобі хринь! Та побигла до ткали, забрала хусткы и покы той мясоидъ наступывъ, и ихъ и побилыла.

Прийшовъ празникъ, попрыходылы до мене и дивчата, и хлопецъ. Ажъ тутъ незабаромъ и старосты.

Гарный парубокъ и не по нашому, здається, пирю, та я знаю, якъ бы ще погуляла, и люде ии распизналы, то й не такого бъ соби хазяина знайшла. Зъ сымъ тильки якъ у хрещыка гулялы святкамы, такъ тоди спизналася трохи. Не далеко видъ мене й живутъ. Парубокъ до всього здатный. Хоть воза поладыть, хоть рало зробыты, стуну, ночовкы, усе зробыть, и непытуый.

— Оце,—кажу,—дывысь: не слипа, и не крива, и не кривобока.

А то люде, якъ почулы, що старостивъ заславъ, стали кривдыты, що кульгава та всяки поговиркы пустылы. Звисно: заздристь. Взяла мене досада, що люде ии хочуть окаличыты. Ихъ дочки по вечерныхъ бигалы, та й не кульгави и не

кывовоки; а мои може и зъ досвитокъ повтикалы бѣ, якъ потушать хлопци свитло... Я и сама по досвиткахъ не ходыла, а кохаться умела.

Увечери кажу: „Ты бѣ, Ганнусю, у комори лягла спаты. Тутъ мени треба для тебе напирныкъ икъ весиллю набываты.“

Вона мнеться.

— Не бійсь ничего, стелысь у комори.

— А якъ Васыль?...—каже.

— Ни,—кажу,—винъ першъ у хату, а я й не пуцу. А тебе вкличу.

А сама ажъ кыплю. Рада бѣ и на досвитки ии посылаты, щобъ укоротыты цокотухамъ языка.

Трохы згодомъ чую, шамъ, шамъ по синяхъ. Налапавшы двери въ хату, Васыль увійшовъ.

Те та се про батька, про волю, та про лозу.

Я мовчу.

Догадавсь парубокъ. Выйшовъ у сини, мовъ воды напытысь, а двери въ комору тилькы рыпъ! Я й рада: нехай самъ бачыть, що и не кульгава и не кывовока. О! си цокотухы! даються у знакы добрымъ людямъ.

Я бѣ ии не оддала ни за що въ свити такъ рано, та все корыта боялась. Черезъ годокъ я вже й бабою була!... Таке жъ хлопцяточко прегарнесеньке Богъ имъ давъ. Оне я було озвуся до його: Йосю! Винъ такъ опукою и кынетъся до мене. Свекруха тилькы лыха була, а свекоръ добрый, побожный. Чы мира вона полотно, що въ купи прялы, чы дияться вовною, коноплямы,—усымъ обидыть. Що жъ матери гирко бачыты свою дытну пидъ корытомъ, треба було носпишатись.

А Катруся?... Катруся... Охъ! я ии не доглядила, бо вона жыла у самыхъ благородныхъ...

Разъ прыйшла гостюваты додому, ажъ прыйшлы іі свататы. Двери въ насъ одъ старостивъ не зачынялысь. А то прыйшлы таки свататы, що ни кола, ни двора. Вона се й знае. Я й выпроводыла. Ще, Кажу, недавно оддала першу; нема ничего, не надбано. А вона стоить у синяхъ.

— А шо, мамо, не оддасте?

А я Кажу: „Якъ же се? Хыба такъ, шо хочъ за вола, абы дома не була?“

Вона соби якось губы оддула. А мени и не въ догадъ.

Колы жъ разъ приходжу до тїи пани, де Катруся служыть...

— Беры свою дытыну (якъ довбнею мене по голови), щобъ вона соби якого лыха не заподіяла.

— Шо ты, Катруся, нездужаешъ, чы що? Шо се про тебе Кажутъ?

Вона сыдыть якъ квитка: подавила себе за боки, подавила... „Ни,—каже,—мамо, ничего, се такъ, якъ було колысь...“ Бачу, бачу! лыха моя годынонько!

Забрала іі до дому, идемо. Силы пидъ коморою; я іі й пытаю: Якъ се сталося?

— Та я й сама не знаю... Мене напоили, чы такъ чогось дали. Далєби не знаю... не знаю...

— На шо жъ ты, доню, уповала?

Чы на його кони, чы на його грошы,

Чы на його вроду, шо хороший?...

— Я не знаю.

— Люде жъ на шо небудь та дывляться, на шо небудь бьють. А твоя краса такъ и пропала!

Оттаке то лыхо! Тилькы мени и втихы зъ тыхъ двохъ, а ся пропала навикы!

Сынъ же мій такой жалибныкъ! Тишѣться мною, що я ще молода. А послѣ: „Вы, мамо, прямесенько сидитѣ: оттакъ!“ та й выпрямѣться.

— Сыну! горбатого могла выправити! Мене давно вже горе згорбыло!

— Ни, мамо! се вы не хотите!

Та самъ прямесенько й сяде проты мене. И горе, и смихъ изъ нымъ. Пестыть мене, цилуе.

А ии уже й не турбую, моеи бидной Катруси, щобъ уже благополучно знайшла.

А якъ же то матери весело, колы бѣ усе було по закону! Якъ оше послѣдню дытѣну оддають замижъ, або женять, то зовѣють винокъ изъ лепехи та зъ пруськой цыбули сережки и повишають; та въ човенъ посадять, та й возять по селу. А то вже поганныхъ писень спиватымуть. А часомъ и хомуть матери надивають та й водять по селу.

Страхъ мене ошыбавъ, про таке думачы. Якъ спарувала я Ганнусю зъ Васылемъ, то сваха другого дня привезла мени пироги, усе по два въ пари позвѣязувани; а теперъ то якъ воно буде?

Якъсь проводыла я сусиду видъ собакъ, а вона мени й каже: „Не во гнивь тобі, Стехо, щось я въ тебе попытаю. Чы правда, що твоя Катруся вповни?“

— А що?—кажу.

— Та вчора,—каже,—иду я и зустрѣчаю Оксану, ту, що никого не мыне. Пытае мене: куды се идете? До кого? Чы не той старый горбатый шкарбунъ клыче? Тю на тебе кажу. А вона: „То до Катруси?“

То якъ мени не тяжко слухаты таке, про свою дытѣну?!

— Охъ, правда,—кажу,—правда! Сподиваюся онучаты!

— А я,—каже,—и й бачыла, та думала, що дивка пры здоров'єчку, та й байдуже.

XIII.

Не одно жъ и лихо на мою голову. Чоловикъ тягається, пьянствує. Иноди по пивтора мисяци и на очы не наворачтається; а якъ прыйде, то такъ якъ изъ опуха.

Я кажу: Ты бъ хочъ два шагы кому перекинуть, то тоби бъ сорочку выпрала; а то якъ такы? По шистъ тыжднивъ дома не буваєшь и всю грязь додому несешъ?

Кынувсь ловыты мене за косы, а пьяный, добре набрався. Я давай ховаться, а тутъ и дитей нема: якъ на тежъ позходьлы зъ хаты. Стоявъ мишокъ зъ борошномъ середъ хаты: жыто дымомъ пидійшло, якъ пожежа була, такъ чоловикъ дешево продававъ; я и взяла на одробитокъ, а воно мени й затулою сталося. Винъ за мене, а я за мишокъ присила; винъ кулакомъ лусь по мишку. У пьяного все то двоиться, то троиться; винъ зновъ лусь, а я на другый бикъ захылюсь за мишокъ. Винъ ажъ употивъ, та й я соби тожъ. Але писля того я ажъ два дни пролежала въ недужи. Пишовъ винъ зновъ у скытки. Уже тыжднивъ зъ дев'ять не чуты про його. Одного разу ввечери, сонечко вже закотылось, я сиджу прыхылившысь коло викна. Ажъ щось наче майнуло поузь викно. Сыджу сама, сердце въ мене охляло. Тилькы що хлопецъ забижить у тыждень разъ та потишитъ. А що винъ у скытки пишовъ, то хочъ и гирко сказаты, та нехай соби йде, абы насъ не чипавъ, абы я склепыла свои очы безъ огыды. А тутъ, про вовка помовка, ажъ щось шастъ у хату у мене за плечыма. Обернусь, а винъ передо мною, якъ маты народыла! Стоить и тилькы шархъ на шыи гарусовой. Самъ поснынивъ ще и всмихається.

Боже мій! я ледве не впала з лави. Зхопылась и перехрестылась. Що якъ та хвортуна кепкуе зъ мене! Плыву по широкому свиту, якъ човенъ безъ весельця и не набижу тропы. Що се, кажу, за мара? и глась у мене замеръ.

Полизъ на пичъ... Я боржій не за кочергу, щобъ його вытурты, а до скрини, щобъ його гришне тило прыкрыты, щобъ диты не нагодылысь, се жъ ихъ батько! Кынула йому сорочку й штаны.

— Що се? пропывъ?—кажу.—Чомъ своєї шкуры не пропывъ? Охъ! Охъ!

А винъ ище й спиває:

Ой пий и не пий,
И любви, и не бий!
Буду пить, буду лить,
Буду любить, буду быть!

Зхылылась на пиль, думала, що й духъ выпре.

— Постій,—каже,—якъ роскажу, такъ ты и сердиться не будешъ. Я святе дило зробивъ, хотивъ тобі хочъ разъ догодыты. Задзвонили до церкви, я й пишовъ; ажъ тамъ саме архирей выходить, отъ и я за нимъ. Думая: проведу його. Мене прычетныкы и пидвезлы верстовъ изъ десять. Ось подывысь, який гарный шархъ!.. А то ище я й самъ пройшовъ верстовъ изъ п'ять, до самого города. А потимъ уже, тамъ службу vystоявши, якъ вертався, такъ знаю, що нечыста сыла мене роздягла и хотила мене на верби повисыты и шархъ мени почепыла на шыю; такъ я вырвався та й утикъ. Такъ таки прокляти люде! Зайшовъ я въ хату, сама жинка въ хати: сказать бы тисно, або людно. Якъ заверещыть, заласкотыть на мене, та й полизла на пичъ, не дала й погритыся. А бачыть же, що я змерзъ, та крычыть божевильна. Прийде, каже, чоловік, то добре тебе погріє. Нехай

тоби хринь! та й пишовъ изъ хаты. Оттаки йе люде! А я ии чоловікови колысь и чоботы лагодывъ. Отъ люде! Я въ другу хату, бо морозъ хочъ и покривськый, а бере за плечы. А тамъ диты такый лементъ склалы и розбиглись. Я думаю: чортъ васъ беры, абы батько та маты була. Та выправивсь та й кажу имъ: „здравія желаю!“ Жинка заразъ изъ лавы пидъ стилъ. А винъ каже: якъ не выйдешъ заразъ изъ хаты, такъ и пушу мыскою въ лобъ. А я його не разъ ще й шанувавъ у шинку... Ось подывысь бо на шарха!...

— Одчепысь!—кажу.

— Ну, слухай дали. Постій же, кажу, пиду до Аронных; вона мени всыпле, то я и знаты васъ не хочу. Я васъ поштувавъ, а вы старци никчемни... Подывысь бо, який гарный шархъ! воно не страшно... Такъ я розгнивався та й намирывся йты до Аронных, та поривнявшись зъ нашою хатою, згадавъ про диты и про тебе. Якъ то вы безъ мене тутъ бидуете? Хто васъ прогодуе безъ мене? Теперъ тилькы пизнавъ людей, яки вони. Безъ мого пиклування вамъ не прожыты.

— Двадцять тры роки,—кажу,—пробула я сама зъ дитьмы и онучать безъ твого пиклування диждала. Чого тоби ходыты до насъ та страму наносыты?

Крычыть: „Я такый хазяинъ, якъ и ты, ще й бильший! Моя хата!“

Не довго посыдивъ, погривсь и потягъ до Аронных.

Покрепившись добре, зновъ заходився: „Моя хата!“ та ще затявъ ии продаваты. Де й купци понабирались?!... Бачать, що пъяныця, що винъ не пры соби, за тры шагы виддасть.

Я пишла до громады просыты, щобъ оборонылы, а
посли й до судди. Ну, вже винъ мене колинчывъ, колин-
чывъ писля сього, а хата все такы пры дитяхъ зосталася.

Боже мій! якъ згадаю, що сей же самый чоловікъ,
якъ гарненько було до мене заговорыть, то мовъ янголы
своиы крыльцямы на мене витрець поженуть, мовъ Господь
свою хвалу на мене зхылыть. А теперь що?!

МОЛОТНЫКЫ.

нась у кого нема свого плуга воливъ и не збереться на те, щобъ хочъ быти супряжникомъ, то й становиться молотыты за коробку.

Четверо такихъ убогихъ людей довидались, що въ удовы, сусиднои хуторянки, добрый урожай, а поля въ неи въ кожну руку по п'ятнадцять десятинь.

Прийшли:— „Чи треба молотныка?“

— Треба, та ще й геть, бо я, колы хочете знаты, не люблю пизнытысь. Мышы ярыну мени такъ перемочать та переточать, що скотъ понюхае й не йисть, а въ жыти повного колоса не знайдешъ.

— Ну, яка жъ у васъ мирка?

— Така, якъ и въ людей.

— У людей, мы чулы, дванадцята.

— А я чула—симнадцята.

Стали вмовлятися. Дило зладылось. Згодылыся молотыты за п'ятнадцяту коробку. Тилькы старший молотныкъ, на призыве Тупотунъ Иванъ, озырнувся кругомъ и каже:

— Усе гараздъ у васъ, добродійко, одно не гараздъ: пекарня тисна.

— Се не велька беда,—видповила вдова,—хыба не можна углы розсунуты?

— Та воно то правда,—видповивъ, и усомъ не моргнувши, Тупотунъ.—Дакъ отъ же що: не псуймо будивли, бо не 'дъ Велькодню йде—идъ Риздву. Нехай товариство мистыться по лавкахъ, а я соби зроблю оселю пидъ столомъ, абы мени соломы.

Иванъ Тупотунъ бувъ чоловікъ середнихъ литъ, пры здоровлю, рум'яный, кругловидый, русявый, середнього зросту, очы голуби, добри. Си очы все дывылся потупывшысь и тилькы тоди зводывъ винъ ихъ спокійно на свого слухача, якъ його кумедне слово выкликало смихъ. Самъ Тупотунъ ледви усмихався, да й тоди ще лице його zostавалось похмуре. Ринъ мавъ таке облычче, якось такъ дывывся, наче бъ то йому було смішно и дивно одно: що люде можуть зъ чогось сміятися.

Молотныкы прыйшли ввечери, умовылись, и заразы же коженъ обибравъ соби місце де спаты. Тилькы Тупотунови треба було соломы. Товаришы його любисинько порозлягались по голыхъ лавкахъ, пидмостывшы пидъ головы свои кожущкы. Найстаришый кожущокъ бувъ у Тупотуна. Звавъ винъ його кожанкомъ, а щобъ теплише було,—вдягавъ пидъ його свытянку жинчыну,—се никого не дывувало. Выбійчани штаны у всихъ були въ латкахъ, а на тихъ латкахъ нови латкы понашывано,—и се була звичайна ричъ.

Радила вдова, що трапылись їй добри молотныкы: люде знайоми зъ сусиднього села. А жыла вдова соби хуторцемъ. Мала свій плугъ воливъ, наймытъ ходывъ за плугомъ, а наймычка була за погоньча. Хазяйлыва була вдова и не любила такихъ людей, що ихъ у насъ незвычайнымы звать. Да боялась такы, якъ хуторянка, людей захожыхъ, звучы ихъ заволокамы.

Другого молотныка звали Карпо Кавунъ. Сей разъ-у разъ мовчавъ, хочъ до смиху бувъ дуже охочый, и бувъ соби то жъ пры здоровлю чоловікъ. Волоссе чорне кучеряве, поглядъ спокійный и правдивый.

И двое останнихъ, Хома Макитра да Харько Колотуша люде були смирни, дарма що були веселои вдачы. Уси були за малымъ не ривни литамы, люде пидстаркувати. И се гараздъ; а то ще молоди старого зъ жарту почнуть, якъ у насъ кажуть, прыпикаты. Выляты молотныкови не можно: молотныкъ не косарь, — той сяде нагострыты косу та й одпочине; молотныкъ и не жнець, — той самъ гонять постать. А тутъ трахъ-трахъ, трахъ-трахъ, — не оставайсь!

Молочы у вдовы було чымало. Частыну поля видавала вона половынщикамъ, та ся частына все меншала, а то ось черезъ що: Ридко було наймычка у нашої вдовы хуторянки добуде року, бо заразъ писля Дмитра наскочуть старосты, а вона свою наймычку прылюдно все хвалить, уміе передъ людськи очи поставыты, да ще й до хазайства вміе нахылыты. Оцю останню ричъ уси знали. Гляды, сырота-вдовивна иде одъ неи за отецького сына. И вже заразъ инша наймычка замистъ тіеи найдеться и неминуче колы не писля Покровы, то вже писля Дмитра засватана буде. Се надыло до вдовы найуродлывышыхъ та найпрацьовытишыхъ дивчатъ изъ села, дарма, що на хутирь наши дивчата не люблять найматися.

А въ парубкахъ їй не щастыло: ишли до неи тильки таки, що ихъ хазяины не брали. А се тымъ, що парубкы люблять ходыты по досвиткахъ та по вулицяхъ, а дивчата вси въ ихъ передъ очыма, всяка на выбиръ. На пры кинци ставъ до вдовы парубокъ, що скризъ за дурного бувъ. И справди не дуже тямывъ у хазайстви, да за те такый слух-

няный, що удова не зложить йому цины. Парубка звали Антономъ, по вулышному Куций. Негарне призывше: Куцымъ або Купакомъ звать у насъ того, що въ пекли гришныкивъ припиас. Да й не бувъ винъ куций, то бъ то на зристь малый, навпаки — винъ дуже вырисъ изъ свыты, що була въ його, здається, одна на весь викъ, якъ и шкура на тили. Свытка зробылась купа, а черезъ убожество ни за що було справыты довшои—ото жъ и прыложылы призывше Куций бидному сыроти Антонови.

А що винъ трохи прыдуркуватый бувъ, то,—нигде правды диты,—люде правду казала. Оце скаже йому вдова: „Антоне!“,—а винъ и озывается: „Добре!“ И такъ разъ-у-разъ: його пытають про одно, а винъ каже друге. Видно винъ и самъ се бравъ у тямкы, черезъ те й ни въ яки розмовы зъ людмы не зрывався; та хочъ и пытавъ хто, то тилькы хазяйци видповидавъ, а якъ инший хто спытае, то мовчавъ упирлыво. И не сміявся никола Антинъ, хочъ бы якъ реготалась люде зъ якого оповидання про жыда, цыгана, ляха, чы лытына. Черезъ таку його вдачу вси люде певни булы, що Антинъ дурный, такъ думала про його и вдова. Та одного разу сей дурень ий каже, такъ—ни сило, ни впало:

— Добродійко, чы вы бъ мене не одружылы?

А вдову нищо не дывувало.

— Чому не оженыты?—видповидала вона,—абы ты заслужывъ того.

— Я заслужу,—каже дурень зважлыво.—Скільки вы запорала поля торикъ?

— Висимъ десятинь толоки та висимъ на зябъ на овесъ.

— А я пидіймаюсь по девъяты запораты.

— Нехай тобі поможе Богъ и Божа Маты. Дакъ оце тебе за се й ожены?

— Ни, не за се, добродійко, а ось за що: служытому я вамъ годъ, служытому два й тры, и що году прибавлятому запоранои толоки и ярыны, а вы карбуйте соби копы, снопы и вмолотъ. Якъ мало вамъ трьохъ литъ—я ще послужу.

Байдужливо прыняла вдова вмову дурнєву,—не виявляла вона ніколи ни радощивъ, ни смутку, а въ души радила зъ дурня Антона Куцого. „Се мени благодать Божа“,—думає вона, да, зазнавши за свого жыття всячины, довго не няла вири, щобъ оправдылось усе те, що їй обіцяно.

Та мынає рікъ, другий, третій, а въ неї орють поля своимъ плугомъ по одынацять десятинь у руку. Удова не хвалить свого дурня-наймыта ни йому самому, ни кому иншому. Йому самому, щобъ не запышався, а сусидамъ, щобъ „не одбылы“. Навить свыты йому довгои не справляє: який прийшовъ до неї куций, такий и zostався. Сталы одначе люде помичаты, що робота у вдовы ажъ кыпить, да и хлиба на десятини родить бильше протывъ иншихъ ратаивъ.

— И, люде добри,—каже сусидамъ удова.—Се все дурень за моимъ приводомъ працую. Я на зори встану, скотынку выжену на пашу, а зимою разивъ скильки синця вскубну та волюкамъ пидложу; отъ волюкы веселенько въ плузи ремикають, а я дурня свого въ спыну поштовхую, да такъ и прибавляю и прибавляю оранкы. А що бильше въ мене родить, то знайте, се въ мене Пречыста помагає про мое одыночество; а то ще я, самы бачыте,—скоту доволи на пашу приймаю. Хуторецъ мій одрубный, їс де выпасты, а скоть мени гнойку прыдбовує. И вже я въ осены й на провесни не дамъ Антонови гавы ловыты: знай возы та й возы на поле гнойокъ. А вы самы здорови знаєте: у кого руки въ гнойку, у того душа въ лойку. Жывемо, хвалыты Бога, незгиршъ. Не жалуюмо соби сытенькои баранынкы, до що. За все про все треба дякуваты Богови мылосердному.

Отакъ удова сусидськи здогады про пеклованне дурне-ве Антонове збывае, а сама собі такє думає: „Забравъ Господь до себе дитокъ моихъ и чоловіка забравъ. Одружу я сього сироту, нехай винъ живе въ мене. За нымъ усе: винъ мене й на свити держыть. А тутъ же й наймычка въ мене така трапылась, що не жаль їй кусокъ города поступи. Не показна вона зъ себе, кырпатенька и трошки глухенька, да до роботы руча, и голосомъ прыятна, владчею тыхенька. За такою жинкою чоловікъ ни нудьгы, ни нужы не знатыме“.

Оттакє було у вдовы, якъ стали въ неи молотныкы молотыты за коробку.

Дуже звычайни булы люде молотныкы. Вони знали, що у такои хазяйки знайдеться що повечераты: у неи й сало въ схови, а на осинь и баранячи джыкгыри; але молотныкы повечерялы дома и заразы полягали спаты.

Вдова зъ своєї свитлычкы довго чула веселый, невгавный смыхъ убогихъ людей и дякувала въ думци своій Богови за те, що, оставшысь одна на свити, була на всю губу господинею, що й бидакови у неи йесть заробитокъ. Цикаво їй було, зъ чого такъ безжурно, такъ весело молотныкы сміялыся. Почала прислухатыся, ажъ тилькы одынъ говорить, усе Тупотунъ, а ти сміються. Колы-не-колы хто небудь промовыть слова два-тры, и зновъ смыхъ. На пры кинци голоса слухачивъ Тупотуновыхъ зовсимъ позмовкалы, а винъ усе говорывъ ривнымъ голосомъ безъ перестанку. Такъ удова й заснула, дослухаючысь мовъ бы до дзюркотання весняного струмочка-бурчака. Вранци вдосвита вдова встала и вкупи зъ наймычкою наварыла сніданне.

— Ни, госпось,—сказавъ Тупотунъ,—треба спершу вмотыты на вдову, а тоди вже и йисты.

Вдова уподобала добрый звичай, а такы пишла слидкомъ за молотныкамы у клуню и не видходячы пыльнувала працы. Траплялыся ій такы молотныкы, що ховалы вѣ кулі невымолочене жыто жменямы або зменшалы одличени снопы, одкыдаючы вѣ засторонѣкъ; а добра хазяйка, поличывшы перевесла, помичала хвальшѣ, и ничего не кажучы лукавымъ робитныкамъ, николы вже не давала имъ у себе заробитку. Сѣ такъ чынылы ій ти, що молотылы за грошы, та вдова думала, що треба пыльнуваты й тихъ, що ставалы за корѣбку.

Змолотывъ Тупотунъ зъ товаришами десять снопивъ на вдову и пишы снідаты. Увесь часъ, поky робылы, весели бѣдахы не вгавалы балакаты, кыдаючы одно одному по слову и смишылы одне 'дного, але той хто сказавъ смиховыну николы не сміавъсь, а Тупотунъ тилькы дывуючысь ледви осмихаючысь, поглядавъ на товаришивъ.

Одынъ молотныкъ, Карпо Кавунъ, сказавъ:

— Треба мени черезъ день збигаты додому. Хлиба нема вѣ господи—хочѣ груды тешы. Треба вготовыты, одвезты вѣ млынъ, а то наши жинкы, якъ уготовъ ій дровъ, хлиба, дакъ и мовчыть, а ни, до такъ и пре колынымы зѣ хаты. Ну, рушаймо жѣ снідаты!

Уподобалы молотныкы удовыне сніданне.

— Такъ и моя жинка не втне,—сказавъ Карпо Кавунъ.

Обидъ ише бильше прынавъ до смаку; черезъ те ввечери, кинчаючы роботу, молотныкы казалы:

— Ни, братци, не хапаймось, а трепнимо ше на вдову.

— Эге, эге,—озвалысь инши.—трепнимо хочѣ снопивъ зѣ пѣять.—А трепнувшы вомисто пѣятьохъ цилый десятокъ снопивъ, зривнялы грядку жыта, зробылы ципомъ хрестъ и говорылы:

— Нехай же теперъ Маты Божа достерегае.

— Бачъ, якъ гарно розумни люде говорятъ,—сказала вдова своєму Антонови.—Замичай, до й самъ колысь будешъ розумнымъ.

А на той часъ Антинъ гній изъ клуныща возивъ.

— Та пора, добродійко, вже й теперъ вашому дурневи набратись розуму,—сказавъ Хома Макитра. — Который йому годъ?

— А который же йому годъ?—одказала вдова на питаннямъ. — Думаю, бильшъ одъ двадцять двохъ. — Та винъ безбатченко, до ничего сього й не знае. А мати, не вамъ кажучи, пидъ тыномъ умерла.

— Сказано: самосійна дытина, тымъ и дурный, — промовивъ Харько Колотуша.

А Хома Макитра зитхнувъ и сказавъ:

— Лучче бъ и въ мене бувъ дураый сынъ.

— Що ты говоришь? Нехай Богъ крые!—сказала вдова.

— Те, що чуєте. У мене такый розумный сынъ. що вже двичи сидивъ на грудяхъ.

— Якъ се?

— А такъ, що я його за чуба, а винъ мене за груди, та й пидгорнувъ пидъ себе, наче ведмидь.

Засміялись и зъ сього двое слухачивъ. А вдова не сміялась, и другого дня, якъ прыйшла въ клуню до молотныкивъ, то сказала имъ:

— Самы выновати вы, добри люде, що диты васъ не поважають, на себе жалкуйте.

— А що вы думаете, братте?—озванъ Харько Колотуша.— Господня наша, нехай такъ шасливо викуе, наче раюе, вона я чувъ, древнього роду людина: всячину переказомъ знае; що ни рече, мовъ тобі зъ письма бере. Воно такы правда: мы сами выновати. Поки дытя малесеньке, николи не зупняемо. Я й самъ теперъ порозумнищавъ, якъ померлы

мои дити, а то, якъ шо, до мени, або своїй матери, межы очы плюхъ! А иноди скочыть, розбадьорывшысь, та пугою тебе й набъе. А мы регочемось. Далеби, шо такъ! А разъ, дакъ ось яке выгадало,—де воно й почуло? Я васъ у Сибирь позавдаю! Оце жъ Богъ ихъ одибравъ, до туды имъ и дорога. Хай Богъ простыть! Оце чую—бодай було не чути!—шо вже й твій сынъ у тебе на грудяхъ сидивъ, та й не жалкую, шо й померлы. А якъ же ты йому й догоджувавъ!

За вечерею вдова усе чуюе изъ своєї свитлычки розмову; гучного гомону нема, а такъ у пивголоса, и не може розризныты, шо говорять: стільки було смиху. Потимъ уже наймычка доповіла їй, шо се все Тупотунъ такъ веселыть беседу. Розказуе про свої мандривкы на Динь, про видьомъ, про своє домонтарство, та нема й краю його оповиди. А якъ поляглы спаты, винъ изновъ тягъ свою безконешну казку про голого царя, шо хотивъ пійматы лебедя въ золотій корони, про пидстреленого орла та про його сестеръ-царивень, про бабу въ лиси зъ дванадцятьма сынамы-розбійныками... Нема й краю його казкамъ.

— Уже яка я до ныхъ охоча,—додала наймычка, — та й мене сонъ зморыть, не дослухаю, покы змовкне.

Ничого не одповідала вдова, а сама собі подумала:

— Усякъ чоловікъ заглушуе свое горе: хто п'янствомъ, хто скнаростю, а сей, бачъ, казками.

Пыльнувавши у клуни за молотныками, вдова сказала имъ:

— Дывуюсь я, слухаючы васъ, яки вы люде весели! Цилий день працюете, и про вдову, спасыби вамъ, не забуваєте, потымтесь, а знай жартуете.

— Чомъ же намъ не жартуваты?—сказавъ Иванъ Тупотунъ.—Хыба журбою поле перейдешъ? Я, добродійко, выжурывся за себе тоди, якъ сватався.

— Хыба жъ се журбова ричъ? — спытавъ Харько Коло-туша.

— Добре тоби таке казаты. Тоби жывется и на скыбку берется,—сказавъ Тупотунъ и замовкъ.

— Мабуць, не дурно винъ учора, йдучы до клуни, спывавъ такои сумной,—додавъ Макитра.

— Про гадыну?—спытавъ коротко Кавунъ.

— Эге: що журба коло серця мовъ гадына вѣється... Гарна писня, та чы не самъ винъ и проложывъ? Якъ до ладу проложено, дакъ я заразъ и перейму:

Чомусь мени, брате, горилка не пѣється:
Коло мого серця мовъ гадына вѣється.
Коло серця, брате, коло серця мого,
А колы не вирышь, нехай коло твого.

— Тымъ винъ и мени завыдуе.

— Авже жъ тымъ, — озвався изновъ Иванъ Тупотунъ.— Нихто того не видае, якъ сырота обидает. Я живу, брате Хомо, прыкупывшы горя. А колы хочешъ знаты, дакъ за мене годивъ, може десять не йшла та й не йшла ни одна дивка. Хтось про себе онъ якъ проложывъ:

Ой выйду я за ворота,
Сюды—туды гляну,
Одна несе вареныкы,
А друга сметану...

Страшенный регить перепынывъ його, навить и вдова засміялась.

— А я, не вамъ кажучы, выйду було на майданъ: дивчатъ стилько, що за день не перевишавъ бы, а пиды свататысь, дакъ и чоботы видтопчешъ. Та хустокъ не напярла, та рушныкивъ, та до Петра не пійде, та по жнывахъ, та по обмо-лѣтынахъ надумалась иты, та ще полотна не вбиыла. Щобъ

вась дидько усихъ злызавъ! Бида вбогому чоловікови паруватись. За думками и ничъ мала, а за ходнею—день. Задумавъ нетяга женытись,—тамъ пиде шапки позыче, де свытку, де пояса, де чоботы. Я пійшовъ, тилько гнива дойшовъ и добра не знайшовъ. Хотивъ бувъ уже въ чѣнци йти, дакъ тамъ усе треба мовчаты, да нызко кланятись. Тутъ хочъ горе свое кому роскажешъ, да й туга спаде зъ серця, а тамъ—твори молитву да мовчы.

— А тобі се видъ усього гиршъ, якъ мовчаты,—сказавъ Харько Колотуша. „Се справди була бъ йому нудьга,“ подумала вдова, слухаючи сумну сповидь чulyмъ серцемъ. Мала вона серце добре.

— Ни, скажи мени, Иване,—спытавъ Харько Колотуша,—чомъ за тебе дивчата не йшли? Сього жъ, кажуть, цвиту по всьому свиту.

— Чому не йшли? Ось чому! Одно, що въ мене було стилько худобы, якъ у шолудывого чуба, а то ще прозвано мене злодіємъ. Злодій та й злодій, — всюды мене й цураються.

— Хыба жъ ты справди бувъ колы злодіємъ?—сказавъ Колотуша.—Мы знаємъ тебе видколы, а злодіємъ не звемо.

— Я не злодій, братци, и не бувъ злодіємъ, а злодюжкою бувъ. Отъ люде зъ злодюжки та й зробылы трохи не злодіяку.

— Якимъ же ты бувъ злодюжкою? Выбачай, що спытаю,—сказала вдова.

— А ось якимъ, колы хочете знаты. Бувъ я хлопчыкомъ, ще й сиротою, у одного пана й паніи. Звисно, треба шось и сироти робыты. Шо жъ такому невеличкому робыты? Давай йому гусей пасты. Можна гусей пасты й не йившы.

— А вони таки, си пузаны!—укынувъ слово Колотуша.

Тупотунъ перечасувавъ, давши товаришамъ пересміятись и ставъ дали казаты:

— Що жъ я, малый? А ось що! Пасу, пасу, та й закуняю зъ голоду,—далеби! Дивлюсь, а воронне вже гусенятамы вгори телипае, воронятамъ несе. Буде мени теперь лыха годнына видъ моеи пани. Та зъ великсы тугы—хипъ, хипъ! нахапавъ чужыхъ гусенятъ за пазуху четверо.—Якъ гайнувъ! А за мною дитвора. Я берегомъ деру, я ставкомъ—да въ воду! Дитвора надъ водою тыць! а я, скільки могы, да хляпъ у сины! И тычка въ мене въ рукахъ, щобъ нихто до мене не пидійшовъ. Не ходы! держу на постраси, а маленьки гусенятка змишались изъ великыми и пизнаты не можна. Стари гусы малыхъ не займають. Тутъ люде до паніи: „Вашъ хлопецъ покравъ гусей.“—„Нѣтъ,“ каже, „у меня сполна“... Було бъ мени одъ паніи, якъ бы я не поповнивъ, бо вороны та сорокы ажъ четверо перехапалы. Сказала: „И не вертайся безъ гусенятъ!“—Оце прийду, було, додому, живить полапае: „Кто давалъ їсть? признавайсь!“ Признавсь разъ, такъ було имъ! Отъ и пересталы мени даваты. Пйду пасты, выбижать сильськи диты на майданъ изъ своимъ стадомъ. У кого пырижечокъ стремить изза пазухы, у кого палянычка. Йисты такъ хочеться, я вырву да й ззимъ. Такой розбой, що й не показуйся мени на очы. А побижу—нихто й не наздожене. Пошле було индыкивъ пасты. Я попутую ихъ, наче кони. Лежать вони любенько цилый день на поли: не вміють у пути по-кинськи плыгаты. А индычатка пасутся. Увечери прыжену,—ихъ погодують. А то и клочче валы, и индыкивъ пасы. Я пасъ и свынсей—дакъ я и сю пеню знаю: порозбигаються, ніякъ докупы не зженешъ. Отъ я привв'язу поросятко до пугы, та й воджу по полю, а якъ треба зозваты, то я й давай колинчыты. Воно кувикае, мовъ його колють: свыни позбигаються,—я й по-

жену додому гуртъ увесь. Та разъ позабигалы ажъ у попову леваду. Колинчывъ я, колинчывъ дурне пороса да й доколинчывсь, що тамъ и здохло. Ну, якось выкрутивсь. Оттакъ то журывсь я соби журно змалку! Такъ и злодіякою зробывся. Сказано: сонъ мутѣть, а голодъ краде. Да якъ выйшла воля, дакъ мене ни хто и не наймае и поденно не бере. „Краде!“ кажуть. Пожывъ; бильшъ обизналы мене люде, стали найматы, а я ставъ лучче промышляты про себе. Теперъ якъ хто пугу краде, дакъ у мене й тило трусуться, а тоди—голодъ!...

Вдова ще николи не чувала про таке горе, а товаришы тилькы сміялись. Вона помислила:

— Оце жъ и е вони—весели злыдни.

Инколы си весели злыдни такъ жартувалы:

— Ой лышенько!—крычавъ одынъ, покынувши молотыты.

— Що тамъ таке?—пытавъ спокійно другый.

— Запорошывъ око жытыною.

— Жытына въ око впала?—говорыть третій.—Ке сюды, я выкорпаю ципылномъ.

— Хочъ бы бычемъ, а то ципылномъ,—одповивъ, протыраючы полою око, той, кому треба було выкорпувати.

— Хыба око мале? бычемъ не выкорпаешъ.

Кавунъ тилькы сміявся, жартуваты винъ не вмивъ.

— Оце, братци, добре, що насъ четверо молотять,—говорывъ Тупотунъ.—Нема лучче. Молоты втрюхъ, дакъ выходыть: чортъ, чортъ, чортъ; а вдвохъ способнійше, бо тоди выходыть: Богъ помичъ! Богъ помичъ! А найгиршъ одному: ни спереду въ нього, ни ззаду.

Иванъ Тупотунъ зовсимъ не сміявся, провадившы про свои дытячи штуку, тилькы всмихався, дивлячысь, якъ товаришы регочуть. Та не мынало й хвылыны, щобъ винъ чо-

го не сказавъ. Вдову се дуже плакало. Занедбовуючы роботу въ пекарни, поспішлася боржій до молотныківъ.

— Жыто паруеться зъ пшеницею, горохъ изъ чечевницею, а овесъ—удовець!—навчавъ товаришивъ Тупотунъ.

Товаришы сміються тымъ же самымъ смихомъ. Але жъ Харько Колотуша, миркуючы про парованне жыта зъ пшеницею, гороху зъ чечевницею та про вдовуванне, що судилось вивсови, запытавъ:

— А якъ, Иване, лучше живеться: чы гуртомъ, чы коженъ самъ по собі?

— Гуртове-чортове,—одповивъ Иванъ Тупотунъ.—Самъ собі голова—оце найкраще.

— А на шо жъ кажуть: у гурти й каша йисться?—сказавъ Хома Макитра.—Та зновъ же кажуть: добре на одынъ сніпъ жаты. Про шо воно, добродійко? Вы розумни люде. Навчить насъ.

— Навчыть васъ беда зъ саломъ коржи исты, а я скажу хыба ось шо: чула я, шо й по тры невесткы зъ дитворою вкупи вживалысь, свекоръ и свекруха имъ порядокъ давалы. Йе стороны, шо, кажуть, якъ батько вмире, такъ старшого брата и невестку слухають, наче и стару голову. Оттакымъ то, мабуть, людямъ у гурти й каша йисться.

— Ну, Иване,—сказавъ Харько Колотуша,—теперь ты, я думаю, не журышся журно. Було й минуло.

— Не журюсь, дакъ горюю, а хлиба не купую,—одказавъ веселымъ голосомъ Тупотунъ.—Якъ прийдеться зъ петривского дня, дакъ и до спасивкы.

— Се винъ, добродійко, говоритъ, абы горло не зашперхало,—сказавъ Хома Макитра.—Бо винъ старший одъ усихъ насъ, а стари люде говирки.

— Котрый же тобі годъ, Иване?—спытала вдова,—ще старощы видъ тебе далеко.

— Не лита старощы роблять,—одповідавъ усе ривнымъ голосомъ Иванъ Тупотунъ.—Чы не пора намъ обидаты? Отъ метлы не треба такъ становыты, якъ на насинне го-туешъ, а треба класты; а забудешъ, дакъ стояны й будуть у жыти. Ге, ге! ось два колоскы вкупі, подывиться! Добро-дйко, оддайте корови, дакъ и будуть вамъ телятка-близ-нятка.

— Да ты, бачу, Йване, всячыну знаешъ.

— Усячыну, добродйко, знаю, тилькы не знаю, якъ свою долю втоптавъ. А свита багато бачывъ, да тропы не вхо-пывъ. Змалечку оце, було, панію одбуду, дакъ панъ пъя-ный поставыть мене на вколишкы: Давай, я тоби одправлю службу. Я говивъ саме. Се було въ пистъ. Що жъ, спивавъ, спивавъ,—паску поивъ не свячену и яйця. Отъ и одпра-вивъ мени службу. Тоди мени давъ порцію. Треба було зновъ мени почынаты говинне.

— А якъ выйшла видъ царя воля, тоди куды ты прыту-лився?—спытала вдова.

— Довго сновыдавъ,—казавъ дали Иванъ Тупотунъ.— Нихто не найма и поденно не бере. Хотивъ одружытысь, дакъ и зализни чоботы вытоптавши, не знайшовъ бы соби пары. А послі пишовъ на Чорноморію. Заробывшы грошей и дыва всякого надывывшысь, людей лучче пизнавшы, вер-нувсь изновъ у свое село. Тымъ часомъ мене тутъ призы-булы. Я прыдбавъ пивторы сотни карбованцивъ, прыйшовъ. Ажъ тутъ присусидывсь до мене одинъ пройдысвить. Славъ мъяхко, а довелось спаты, дакъ твердищъ нижъ безъ соломы у васъ пидъ столомъ, не въ гнивъ мое слово. Се я про мого тестя вамъ розказую. Якъ мени йты въ субботу додо-му, дакъ лучче бъ увъ ополонку. Прыймакови такъ, якъ то-му купому собаци. Якъ де побачыте куцого собаку, то зна-чыть у прымахаъ бувъ. И свои пивтораста втопывъ, и те-

перъ безъ хлиба и безъ права сыджу й роблю на ихъ. Якъ бы добрый до мене бувъ тесть, то я бъ до його трийчы!

— Де жъ се такъ буває?—спытавъ Харько Колотуша.

— Йй Богу правда! Винъ мене лаявъ не разъ, а я його никола. Разъ прыйшовъ родычъ, ничимъ шануваты, дакъ я четвертака й давъ на горилку.

— И самъ же пывъ?

— Ни, и губъ не обмочывъ: пійшовъ соби на заробитокъ мовчкы. А теща... Бодай ты на себе наглу смерть достала! Мени бъ легше, щобъ я прыйшовъ додому, ажъ Богъ и зривнявъ усе. Высилае мене въ наймы, а я кажу: Колы ты посылаешъ у наймы, то й сама служы. А жинка ажъ выскочыла зъ хаты, якъ почула таке йи слово. Якъ же не жалъ жинци? Якъ я у людяхъ молочу, то зъ яловычыною борщъ; а якъ субота, мене ждуть додому, то й нема, и свитла не засвятить. Ище жъ мене нхто зъ ряду не выкыдавъ. Нагѣдуй та й кьемъ жены, а воны й того не хочуть. А теща усе до другои дочки зъ коморы выносыть и мое зароблене. Сей тесть тилькы на практыкы: сыдыть да сміється зъ усихъ, да прычты каже; на соби ничего не бачыть и робыты не хоче. Йимъ та й гнусь, щобъ менче ззисты: такъ ихъ боюся.

— Ну, се ты мени, Йване, таке сумне розказавъ, що я зроду й не чула,—сказала вдова.

— Оттакъ, якъ чуете,—казавъ дали спокійно молотныкъ.—Надало жъ мени встряты! и векселя не давъ, а тилькы мтяхко славъ. Якъ той жыдъ наймычци: Ты зъ у мене ницого робыты не будесь. Тилькы поперы платте да й сядь; коровы повыдоуй, да й сядь; самоваръ поставъ, да й сядь; людей одбудь, да й сядь; дытну заколысы, да й сядь. Теперъ и я сыджу, мовъ та жыдивська наймычка, що не здышеться. А ихъ годую.

— Та й я—сказавъ такъ саме Хома Макитра,—прыйду додому, дакъ и свитла не засвѣтитъ. Якъ бы не онукъ, то ни до кого бѣ и загомониты. Заразъ озветься, якъ не спытъ: Диду, дидусю! А невестка й сорочки не залатае. А я то жѣ, що зароблю, те й несу. Сынъ уже, кажу вамъ, не разъ у мене на грудяхъ сидѣвъ.

— Эге, теперъ така пленѣда настала,—сказавъ Харько Колотуша.—Оце жѣ казали, що зъ нового году не буде урожаю, дакъ сынъ устане на батька, а батько на сына.

— Яке вы все гирке та важке говорите!—сказала вдова.— Я такъ думаю: нехорошый се звичай, що диты ростуть у васъ, ничого не знаючы. Навчыть, кажете, сама бида. Отъ и росте дочка въ матери-господыни така, що тилькы поле та пряде. Маты, бачъ, усе жалуе дытныны, да сама дило й робить. Тымъ и втикае молода жинка видъ свекрухы до матери, поky обвыкне въ чоловика.

— А се правда,—згодылысь молотныкы.—Ни одна безъ утекивъ не вживе, поky наломаться. Да хочъ и наймытъ, або наймычка. Попереду втиче, а тоди вже й осядеться. А хазяйство у хазяйки й гине.

— Тымъ же то,—казала дали вдова,—и прозвали свекруху лыхою; а вона, бидна, не знае що й робыты. Не вмѣ ничого зробыты невестка, а ниже не шупыть у господарстви. А хочъ бы й на мене. Се не свое дытя, що навчышь: чуже—якъ його вчыты?

— Отто жѣ про свекруху й проложено—сказавъ Иванъ Тупотунъ:—Хочъ не лае, дакъ ворчыть.

— Ото жѣ у кого йе диты, нехай учыть; а то въ печи уси чавуны й горшки поперевертае, коло хатнього дила не вмѣ повернутись, а хыба копаты, або сино гребты. Якъ добра наймычка, то й їй добре. И чоловикови за нею буде добре: усе вмѣ, усього соби прыробыть. У насъ люде якось заздрос-

ты бояться. Тильки трохи проворнувате, заразь и кажуть: изъ неи добра не буде, бо на йй шкура горыть. А котра працьовята, дакъ маты й не велыть, щобъ не вреклы. Такъ и привыкають до лежачого хлиба змалку.

— Ось я щось вамъ роскажу,—сказавъ Иванъ Тупотунъ. —Инша дытына вдасться розумнища за батька. Ото прийихалы старосты свататы панночку. Вона постерегла, заразь и выбигла на рундучокъ до ихъ назустричь. Вони кажуть: Позвольте де прыпьясты коней.—Де хочте, каже: хочъ до зимы, хочъ до лита прыпынайте. Зглянулысь мижъ себе старосты.—Дурна! соби на думци. Увійшлы въ свитлицю.—Де вашъ татонько? пытають.—Пойихавъ сто рубливъ на гривенька миняты.—Ну, думаютъ старосты—та й дурни жъ! Да побудьмо трошки.—Панночка каже: Може вамъ дать що закусыты?—Та колы ваша ласка, дайте.—Чого жъ вамъ: чы прыбутного, чы одбутного, чы задеры-головы?—Воны уже й самы не знаютъ, що имъ робыты. А одынъ и каже: Та роскажить намъ, що воно оце все значыть, що вы кажете? Не зрозуміемо ничого, хочъ убый! Напрыкладъ, що се значыть: прывъяжить до зимы, або до лита?—Значыть: хочъ до саний, хочъ до воза, що на подвирью стоялы.—А що значыть: сто рубливъ на гривенька миняты?—Заецъ гривенька стоить, а коня заганяе въ сто карбованцивъ.—А прыбутне що?—Молоко, бо що дня беры и що дня прыбувае. А одбутне—сало: його кусочокъ визьмы та й нема на те мисце.—А задеры-голова?—Капуста.“ „Э, ни, — тоди кажуть старосты,—вона дуже розумна. Добре, що мы боржій не вернулысь додому.“ Та роспыталысь, ума довидалысь, та й за сваталы.

— Ну, въ тебе, Иване, не зашерхае въ роти!—сміялысь товаришы.

— А то ще,—казавъ дали чорноморець,—пійшовъ одинъ батько на заробитки до багатого сына за коробку, такъ якъ оце мы стали. Умова така: скільки зернятокъ улетить батькови въ ротъ, стільки йому коробокъ. Молотить батько,—ни одно зерно въ ротъ не летить. Синъ радіє. Батько журиться. Уже все жыто перемолотывъ батько: уже остається три снопы. Якъ же ставъ домолочуваты, якъ стало жъ йому зерно въ ротъ летити, дакъ сынъ уже й просить, щобъ рота такъ не роззявлявъ батько, бо прийшлося не тильки тымъ, що въ клуни, а й тымъ, що й за клунюю и въ засикахъ досыпаты.

Знову сміялись залюбки молотныки, а оповидачъ казавъ дали:

— Такъ и я: що замолочу, все додому несу. Оце прийду зъ роботи пизно, дакъ и свитла не засвѣтять и не озвуться. А жинка не насміє. А я п'ять литъ роблю на чужу пельку и своихъ пивтораста, кажу вамъ, уложывъ у ихъ худобу. Тильки пйду додому, щобъ нужи не завести. Тестъ, якъ изъ людей насміятись, дакъ и подай, а дила опустився. Усе на мене здався. Щобъ имъ тамъ хата згоріла! щобъ и воны й мы въ наймы пишли!

Тоди Хома Макитра говорить: „А якъ я прийду до свого сына та до неvistки, да я жъ вамъ кажу: колы бъ онукъ не озвався, то й слова бъ не почувъ. Се теперъ такъ: сынъ на двери, батько въ викно. На грудяхъ у мене ажъ двичи сидивъ. А неvistка сорочки не выпере, штанивъ не полатає. Щобъ я ии на лави побачывъ, покы дійду! А я имъ хату, городъ заробывъ. Симдесять карбованцивъ весилле стало. А жинка моя Настя—нехай царствує, перомъ ий земля!—уже висимъ литъ якъ мене покинула. Вергає було по симъ пудъ. Такои жинки не найти, и жалувала мене здорово! А якъ у шинкѣ було пиду, дакъ пугою й жене.

Я якъ пьяный, то зо мною що хочъ зробишъ. Якъ займе зъ шинку, дакъ ажъ спотыкається. А вже якъ тверезый, то и не пидходить!“

— Отъ же кажуть,—промовывъ Иванъ Тупотунъ,—якъ свиня вкусить, або жинка попобье, то на страшный судъ не встанешъ. Щобъ ты не попускався! Мени сього ничего остерегаться: жинка въ мене тыха.

— Та въ мене тежъ тыха, — сказавъ Харько Колотуша, — та беда, що нехлюя. Якъ пійду зъ господы, то якъ покыну, такъ и застану,—такъ якъ у хливи. Мабуть, никола й не вымете хаты. Тилькы готове зводитъ. Оце заходывсь коло ней зъ батогомъ, дакъ самого смиття висим-надцять коробочокъ вынесла. Свекрухы нема, нікому прыводъ даваты. Вона въ матери жыла на своїй воли. Матиркы ничего не навчають. Поки замижъ пійде, бигае по хатахъ зъ гребенемъ да на улыцю гуляты. Отъ намъ и горе. Иншый самохитъ и въ москаляхъ йде, якъ жинка така нечупарна трапыться. Та й за коробку такы мабуть сами таки нетягы молотять.

— Эге!—сказавъ зъ прытыскомъ Иванъ Тупотунъ.—Оце жъ, мабуть, про таку недбаху та нехлюю й писню проложено, що каже:

Чымъ я въ мужа не жона,
Чымъ не господиня?
Симъ день хаты не мела,
Смиття не носыла.
Та вымету разкомъ,
Та вывезу возкомъ.
Купци прыиждали,
Смитте купували:
„Ой що тобі чепурухо,
За се смитте дати?“
Сюды хипъ, туды хипъ,—
„За се смитте висимъ кипъ“.

— Ну, я до своєї сього не прикладую,—сказавъ мовчазный Карпо Кавунъ.

На се Харько Колотуша сказавъ: „А моя якъ спече гніздюка, дакъ и въ горло не вбѣшь“.

— А ты бѣ зъ нею такъ зробивъ, якъ нашъ Кучма Харько,—сказавъ Иванъ Тупотунъ.—Се чоловіяга моторный. Якъ оженився, бачить, що жинка ничего не тямить. Отъ разъ молотить у клуни, а жинка дома мисыла, мисыла хлибъ, ничего не вдіє: такъ, може, якъ и твоя не вчена. Прибигла.—Ни, чоловіче, я лучче паляныць напечу.—Да зновъ мисыла, мисыла—и паляныць не спекла. Бижить изновъ:—Чоловіче!—Чого, жинко? А тамъ, ажъ морозъ по шкури йде.—Я лучче кнышивъ напечу.—Да печы жъ!—Зновъ бижить, ажъ земля вгнається одъ жиру:—Ось иды, чоловіче, якого я гніздюка напекла.—Та ходимо жъ.—Прийшли въ хату.—Поможи жъ, чоловіче, выняты зъ печы!—Той гніздюкъ такъ и розплився по черени и рострискався! Чоловикъ кочергою гребе, вона рогачемъ; выкотылы.—Ну, жинко, се жъ ты понесешъ батькови на гостынець.—Добре. Тильки поможи мени донести.—Добре, поможу.—Убрались, дійшли до батьковихъ ворить.—Неси жъ теперъ ты, жинко, ты на те дочка, а то що я йому?—Вона забрала й несе. Увійшла въ хату:—Ось, тату, гніздюка тобі прынесла.—Толи батько взявъ пугу, да гнуздавъ, гнуздавъ. Дочку разъ, матюрь два, дочку разъ, матюрь два. А зятя поклыкавъ, посадивъ на покути и горилкы купивъ и пошанувавъ добре.

— Такъ, такъ, брате,—говоривъ Харько Колотуша.—И матирокъ треба вчыты.

— А батькивъ треба вчыты за синивъ,—сказавъ Иванъ Тупотунъ.—Я знаю парубка, двадцять п'яты литъ. Нихто за його не йде. И полукипка не зложить, рижна до кгринжолъ ни затеше. Чы се жъ не батько вынувать! А здоро-

вий, и въ двери не влизе. Я такы разъ и запытавъ: Чому не вчышъ ни косыты, ни такъ що въ хазяйствѣ робыты? — Жалуемо, каже: добре, що въ тебе прыплидку нема, дакъ ты такѣ й верзешъ. — Отъ и поговори до горы. Ще й насупився.

— Ну, мій Антинъ хочъ и не вміє майструвати — сказала вдова — дакъ винъ же про те й безбатченко: вырись дурнемъ пополамъ зъ бидою та й годи. Якъ не вміє майструвати, то се його не влякне — винъ каже: „абы дерево;“ а якъ запытала я його, чы зробишъ лубъяну коробочку, то й се його не збыло зъ пантылку — винъ каже: — „а дидь!“ — се бѣ то чужымы рукамы жаръ загрибаты.

— Не зовсимъ винъ и дурень, — сказавъ Колотуша, — не шуткуйте, добродійко, зъ вашимъ Антономъ. Винъ крыється зъ своимъ розумомъ. Ума вывидуе въ людей, а мовчки залыцається до вашои глухенькои Одаркы, усякъ їй услуговуе.

— Не знаете вы ще моеи Одаркы, — сказала вдова. — Вона зъ вами говорыть голоскомъ тоненькимъ, а на парубка знай гримае. Винъ їи боиться, наче мачухы. Що ни загадае, заразъ кинеться й зробыть.

— Та винъ и шуткувати вміє, — сказавъ Макитра. — Разъ пытаемо: чы не пора бѣ тоби, Антоне, женытысь? А винъ: Бувъ я вже двичы жонатымъ, дакъ одна жинка на льоду розидралась, а друга пидъ кожухомъ у петривку замерзла.

А Тупотунъ до того додавъ: — „Отъ и волю, та й у тихъ йе розумъ. Одынъ вилъ каже другому волови: Якъ я, каже, боюся хуры! А другый каже: А я гаивъ, дерево возыты. Бо на хуру вагою кладуть, а дерево безъ вагы. Вилъ розумный. Разъ изъ конемъ закладався, хто швидче побигыть. Кинъ каже: я, а вилъ каже: я. Да трошкы й пробигъ выбрыка. Тилькы що земля, каже, пидо мною провалыться, тымъ Богъ и не веливъ довго бигаты. А ракъ ище

хытрищый одъ вола. Зъ вовкомъ закладавсь, хто швыдче добижыть до якогось тамъ мисця. Отъ вовкѣ бижыть, а ракъ и прычепывся до вовчого хвоста: той прыбигъ до грянищи та й каже: обертася!—А я давно жду васъ. А вовкѣ повернется, та й махне хвостомъ; ракъ и ставъ упередъ. То чомъ же людямъ не хытруваты? Я оце згадавъ про одного прояву, дакъ се вже правда. Тоди проморыя була на дитей. „Пійды бо до ликаря!“—каже жинка. Ажъ тутъ и проявивсь у насъ дохторъ. Усяки въ його плящечкы: де глына наколочена, де цегла, де яке сыныло. Ходыть по хатахъ, а жинкы облавою його обступылы. Такъ обійшовъ трохи не все село. Добру калытку грошей надбавъ. Каже, що його прислано. А въ дитей дехторыты, чы що, булы, гирла болилы. Посли каже: Треба мени верстовъ за десять пойихаты ище всякого медыкаменту набраты. А тутъ його просять, щобъ ище зайшовъ да поличывъ. Нема вже ликарства. Отъ одынъ заможный чоловикъ дае коней и погонича, годивъ десяти хлопчыка, дарма, що було пидъ робочу пору. Тилькы дойихалы до кущивъ чагарнякивъ, винъ заразъ погонича знявъ зъ воза за спыну, якъ цуцыка, скинувъ, а самъ по коняхъ, и бувъ такый, и по сей день його не знайшлы. Де якихъ дитей поризалы мертвыхъ, щобъ побачыты, одъ чого вони такъ мруть, а въ ихъ одъ його ликарства усе въ животи брусомъ побралось. Сказано, кинець свиту“.

— Така наша лыха годына,—сказала вдова, що всякий заволока людей дурить.

— Ну, у насъ тилькы ошукують людей, а инде, дакъ и розбывають, одказавъ Иванъ Тупотунъ. Отъ якъ я бувъ у Чорноморіи, дакъ чувъ про Гната Голого: Савуръ Могыла близько Ростова, за Катеринославомъ. Мы ходылы на Чорноморію, дакъ тамъ на Савуръ Могыли живъ чоловикъ Савуръ (такъ и звать) изъ дочкою и тяжко грабувалы людей.

Могыла висока, дев'ять верстовъ иты въ гору. Оце жъ поузь ту гору йты и йихаты. Везуть люде рыбу, виць никого не пропустыть, усе грошы одбирае. А Гнатъ Голый та служывъ за наймыта въ одного хазяина, та й прочувъ про це. Имъ треба було йихаты зъ хазяиномъ поузь Савуръ Могылу и платыты, оплачуватысь, щобъ не розбывалы. А Гнатъ Голый зробывъ соби дротянку. Идуть; хазяинъ боиться. А той узывъ мезынцемъ зачепывъ за пидтоки,—такъ во-за й повернувъ. Отъ хазяинъ бачыть такую силу, переставъ бояться. Дойихалы до Савуръ Могылы; Гнатъ Голый и каже: Давайте я самъ йому грошы однесу. Той давъ скиль-косъ; винъ пишовъ и дротянку зъ собою забравъ.—Нате, каже, грошы. А дочка Савурова ще щось йому сказала. Винъ якъ ударывъ дротянкою, такъ надвое й розколовъ, а послы й його. Тоди позабирывъ уси грошы, що винъ грабуывъ у людей и прынисъ хазяинови. Собы ничогисинько не зоставывъ. Силы коло осели, сыдять; ажъ иде чоловикъ и дуже журыться, и такой наляканий! Росказуе имъ, якъ vyskочыло, каже, симъ чоловикъ та й позабиралы рыбу. Гнатъ Голый каже: Ходимъ до тыхъ заразы: я ихъ розбишакъ усихъ попереводжу, якъ того Савура! Той боиться; а хазяинъ штовхае його да каже: да не бйся: винъ сылачь. Отъ и пишы. Идучы, бачать долину такую превельку и тамъ хатка и багатечко. Подывылысь у виконце; бачать: воны за столомъ сыдять, пьють да гуляють. По стинахъ рыба порозвишувана того чоловика, що позабиралы. А хазяинъ лежыть у перынахъ и росказуе имъ. „Вы, каже, на одыця николы не нападайте. Одынь николы такъ спроста не пойиде, а непременно зъ якымы-небудъ хымородамы“. А тутъ Голый у викно: „Одчынить!“ Не одчынняютъ. Винъ узывъ за замкы,—такъ и поодпадалы. Увйшовъ и каже: „Подайте мени отого крайнього, що въ перынахъ!“ да такъ дротянкою и розколовъ, и всихъ

повбывавъ. Найшли погрибъ роблений изъ цеглы. Шо тамъ срибла, золота! усе позабирали. Принесли, а послѣ й по-йхали, тилькы Гнатъ Голый ничего соби не заставывъ“.

— Да годи тоби вже верзты про таке страхитте!—сказавъ Харько Колотуша.—Ось скоро й обмолотыны будуть. Кинчаймо вже! Поздоровъ Боже господиню, може такы и въ насъ одлыгне на серци.

— Будуть, будуть, да ще й яки!—сказала вдова.—Такихъ обмолотынъ ще никто не справлявъ молотныкамъ.

— Чы справди?—заговорыли молотныкы и навить Кавунъ додавъ:—Се добра ричъ.

Швидко домолотыли молотныкы. Въ субботу ввечери малы справляты обмолотыны. Пекарню вбрано по святному, а наймычка була въ чохлатій сорочци та въ мачкахъ на голови.

— Оттакъ вырядысь!—сказавъ Тупотунъ,—неначе молода.

— Вона й ѣе въ мене молода княгыня,—видмовила вдова,—сьогодни й свататымуть.

— Хто? звидкиля? за кого?

— Вы самы, добри люде.

— Ге, ге! теперъ бачымо—заговоривъ Тупотунъ.—Се жъ того такъ Антинъ ий и вслуговувавъ! Разъ изнявъ у неи коромысло зъ плечей, та й понисъ видра въ пекарню. Отъ якъ винъ ии боитися.

— А шо жъ?—казала дали вдова.—Винъ сирота, вона сирота. Невысоко литають обое. Нехай поберуться, то веселище буде имъ у мене въ наймахъ. Я й хату имъ збудую, и города вдилу, и поля дамъ по десятинци въ руку.

— Спасенне дило вы робыте, добродійко,—сказавъ Тупотунъ,—тилькы я не велю вамъ грунту записуваты; а чомъ не велю, дакъ ось: люде навчать, покыне винъ васъ. А якъ знатымуть, шо земля ваша, дакъ и жытымуть зъ упокоемъ,

и Богу й вамъ дякуватимуть. Я свить пройшовъ, дакъ на-
дывывсь на всячину.

— Спасыби тобі за порадү—сказала вдова, и не призна-
лась, шо й сама такъ думала.—Оце жъ тобі, Иване, пры-
ходиться буты за староста въ Антона.

— А мене—сказавъ Макитра—берите за пидбрехача. Да
нехай заразъ ваша дивка внесе намъ воды, щобъ мы побачы-
лы и ходы.

— А я хотивъ бы почуты говиркы жєнєховой—сказавъ
Колотуша.—Жєнылы мы одного такого, якъ вашъ Антинъ.
Отъ и навчаємо: Ты жъ, Дороше, не мовчы, щобъ не ска-
зали: дурный! А якъ переговорюмо свои речы, дакъ и ты
скажы шо небудь кругленьке. Тилькы шо замовкы, а винъ
якъ бовкне: „Обручть!“ Боже! якъ ляпнувъ—дивка й батько
й маты въ одно слово: да се жъ винъ дурный! Тоди мы за
шапкы, та за палыци! тилькы й бачылы насъ. Боялысь, щобъ
ище й не быто за таку насмишку.

— А то маты 'ддавала слипувату дочку—сказавъ Тупо-
тунъ.—Дакъ ся мудро й навчыла: кинула заздалегидь про-
торга передъ собою, а слипувата дивка нагнулась та й по-
дала: Ось, мамо, голочку вы загубылы! Такъ и взято ии за
выдюшу. И добра зъ неи була господиня, не пекла гниздю-
кивъ, такъ якъ та Кучмына Харькова жинка.

— Усе гараздъ у вашой молодой пары, добродійко,—ска-
завъ Харько Колотуша,—одно не доладу: шо чоловікъ буде
надто смиренный, а жинка лаюча. Бувъ у насъ одынъ такий,
шо жинка й пидъ пичъ кочергою було зажєне, ще й туды
штырхає та крычыть: Бачъ який злый! ажъ за кочергу хапа-
ється!—А винъ изъ пидъ печи: А на шо жъ ты за мене
йшла, колы я такий злый.

— А я тебе, дивонько, пораджу—сказавъ Тупотунъ:—не
дїймай виры Антоновїй смирноти. Ось я тобі заспиваю пи-

сеньку, замість весильної. Переняв я її в литвинка, якъ бувъ у Чорноморіи. Туды всякого языка находить. Іншій заволочеться зъ Москвы. Ну, вь москаля, звисно, лубяный языкъ. Чуе, якъ нижненько кругомъ по нашому говорятъ: *плугъ воливъ*, а верне по своєму: *плукъ валобъ*. Ну, а литвинокъ хыба лыхо його нападе, щобъ не дзекнувъ. Не скаже по нашому *винъ, вона, а йонъ, яна*, не скаже *есть, а йость*. Оце жъ и писеньку я тобі заспиваю такъ, якъ винъ спивавъ, по-литвинськы:

„Вясѣлитясь, красавицы,
Докуль йость урѣмѣя.
Вы ня вѣртя жаныхамъ,
Што яны бажаца.
Жаныхами забажаца,
Мужми пазабудуць,
А надъ вами младьохными
Смѣятися будуць“.

Вси гуртомъ зареготались зъ оповидання похмурого оповидача, що, не зазнавши радощивъ, не навчывся й сміятися, а людей смишныты добре вмивъ.

Середъ веселыхъ розмовъ уступивъ до пекарни Антинъ у довгій новисинькій святи, підперезаний червонымъ поясомъ.

— Отъ тобі й Куций!—загомонили вси молотныкы.

Одарка тымъ часомъ показала свою ходу. Почалыся законни речы, а за ими—веселе шануванне.

— Тисна вь васъ, добродійко, пекарня,—казавъ Тупотунъ,—а якъ намъ було й простирно й затишно! Оце бь мы молотылы вь васъ хочь до самои косовици, и про жинокъ своихъ позабували.

— А мени зъ такымы молотныкамы такъ було весело, наче въ гостяхъ,—одказала вдова.—Якъ дастъ Богъ, дождемо нового хлиба, дакъ уповаю, що не мынете вдовоной хаты. Мы зъ Одаркою за никольствомъ не понапрядали на рушныкы та на хусткы, то я оце крамне вамъ покупыла.

И щаслыва наймычка подала всимъ чотырѣмъ молотныкамъ по довгому рушныку, орламы тканому, та по гарній хустци въ квиткахъ.

— Оттеперъ буде чымъ токову куряву 'бмитаты,—казавъ Тупотунъ, прибравшыся въ гарни подарунки,—такыхъ рушныкивъ и нашъ соцькый не дававъ за своєю одыначкою.

— Эге!—промовывъ, радіючи мовчки, Кавунъ.

Зъ удячносты Тупотунъ удруге сказавъ свою пораду вдови:

— Бо хочъ винъ и дурень, а заразъ васъ покыне. На сели въ насъ не одно таке дыво було. Покры не дае векселя, то й поважае старого. А хто не остеригся: ты, мовлявъ, мене годуватымешъ за се до смерты, — дывысь, безземельныкъ та й випирае старенькыхъ изъ хаты! Иноди й одчепного старый дае, щобъ збутъся напасты, збутъся такого лыха, та й ничого не вдіе. То не велю, добродійко, й вамъ даватысь у руки дурневи. Отъ же й мій тестъ видказуе мени на пидпытку: тоди оддамъ, якъ свини бигтнуть самы въ череду.

— Нехай уже воно на сухой лисъ иде, те нелюдське лыхо, а въ нашій хати дай, Боже, щобъ було тихо!—казала вдова.—Не здывуйте на сырицьки подарунки. Николы було намъ самымъ понапрядаты; нехай за насъ крамъ одвичае. Дакъ за те жъ не дорикатыме й Одарка мени такъ, якъ та дочка матери, що каже:

Скрыне моя, скрыне!
Не годъ, не два пряла,
Не весну била, —
За день роздила.
Ой дбала жъ я, дбала, —
Маты надобрала,
Бояръ дарувала.

Половынщыкъ.

I.

Передъ Спасомъ хазяйка хутора Закрутки майорша Куксыха вийшла на свою толоку, щобъ огледити землю зорану на жыто.

Майоръ писався *Куксинъ*, то й майоршу треба було бѣ Куксыною зваты; та майоръ народывся у сусидньому сели, въ Выступцяхъ, и вси выступчане знали, шо його батька, козака Куксу, ниhto Куксынымъ не звавъ, то и самого майора звали Куксенко, або Кукса, а його майоршу—Куксыхою.

Вси поля округы хутора Закрутки вже поорано. Одынъ тилько половынщыкъ Опанасъ Харченко доорювавъ послидній упругъ толоки.

— Ты дуже пизно орешъ, Опанасе!—сказала йому майорша. Се тилько вдовына справа пизнытись. Дакъ то жъ удова, а ты ниде не кланяешся, не просышъ, а йй, бидаси, доводьтись. У тебе свій плугъ и сынъ дорослый, добрый помишныкъ. Ты барышся, а й мени зъ того втрата: земля не пидпарытись, то й не буде въ тебе доброго жыта.

Опанасъ Харченко, немолодой, — рокивъ йому сорокъ, — русавый, зъ великымы голубымы очыма, зъ лыцемъ засмученымъ, покірно вклонывся майорши Куксыси и видказавъ лагідно:

— Нехай вамъ не буде гнивно, пани, хотивъ оце втикаты въ степы, на Донщину, да тилько що пора вже перепорылась.

— А то жъ якъ, Опанасе? — попытала майорша.

— Да такъ, не вамъ, пани, кажучы, хотивъ усе покынuty, задушты... — и голосъ йому затремтивъ, увирвався, — да люде не пускають.

— Що се ты кажешъ, Опанасе? — сказала вражена майорша зъ прыхильнымъ жалемъ, зовсимъ не тымъ докирлымъ хазяйськымъ голосомъ, що озвалась була попереду до половынщика. — Що се ты провадышъ? Да ты, я бачу, плачешъ? Голубчыку мій, признайся, яка въ тебе журба?

Майорша Куксыха народылась на хутори Закрутки. Вси выступчане знали ии змалечку за добру панночку. Була вона дочка-одыначка у своихъ батька й матери, людей старосвицкыхъ, и не знала за собою иншого догляду, тилькы доглядъ крипачкы-клюшныци, знанои по всій окрузи господыни.

Пидъ тымъ любымъ шаноблывымъ доглядомъ була панночки воля роздаваты зъ хутирськыхъ комиръ щедри дарункы мужыцкымъ та козацкымъ дитямъ, выступчанамъ. Тымъ и зажыла вона соби ще того щаслывого часу славы *доброи панночки*. Потимъ панночка поихала вчытысь до институту, а вернувшись додому спершу налякала була своихъ сильськыхъ прыятеливъ своею великорусскою мовою, та потимъ хутирськи комори зновъ почалы видчнынятыся за для щедрыхъ дарункивъ и стара слава ожыла на ново. Тымъ и теперъ Харченко залобкы звирявъ свои смуткы пани майорщи.

— Ну, кажы жъ, кажы все, Опанасе,—промовляла майорша.—Я й не знала, що тоби якесь лихо сталося.

— Охъ, пани моя, пани!—важко зитхаючи видповивъ половынщыкъ,—не вамъ бы такее слухаты видъ мене, та мушу все вамъ выявыты. Такъ воно мене палыть, такъ душыть и рве, що наврядъ и въ пекли буває гирше.

— Голубчыку Опанасе!—провадыла майорша ласкавымъ голосомъ своимъ,—не вкыдайся такъ тяжко въ свое горе. Може жъ ище йому чымъ и запобигты можно. Скажы, що то би сталося?

— Що?... отъ що! Уже я дев'ять литъ про свою жинку чую, та виры не дѣймаю,—почавъ навпростецъ свою сповидь сумный Харченко.—Таке жъ удане, вродлыве чортеня, що й очей не 'дведешть!... А вона що надо мною коверзувала! Ге, пани! одно горе тилько зъ симы жинкамы! Теперъ, на двадцятому годи, прысочывъ їи, да такъ и отрухъ.

— Що се, Опанасе?—перепынула майорша.—Ты кажешъ, що твоя жинка зрадыла тебе?

— Зрадыла, та ще якъ!—промовивъ понурывшысь Харченко и замовкъ.

— Кажы мени всю правду, Опанасе, — зосмилювала його майорша.—Правды не бѣйся мени казаты.

— Вамъ?!—скрыкнувъ несподивано палко Харченко. — Та я жъ попови на сповиди того не казавъ бы, що вамъ роскажу. Хыба жъ вы забулы, якъ я й той рикъ передъ Спасомъ до васъ прыходывъ. Сусидъ Кихоть изъ жинкоюю моею... гмъ! гмъ! не вамъ кажучы, пани... а свою баныть що дня! Хоче и мене зъ свиту зогнаты, щобъ изъ моею Орыною вкупи пожыты. Я й той рикъ вамъ про се натякавъ.

— Згадую, згадую,—сказала майорша.—Охъ ты жъ бидолаха! Такъ воно у васъ и доси таке?

— Я, пани, чоловікь милосердний и до скотыны, и до людыны,—казавъ дали половынщыкь,—отъ же колыбъ я законны пысавъ, дакъ я бѣ оттакыхъ въ одну годину десятохъ повисывъ, бо въ нихъ нема ни до кого жалощивъ. Имъ що бабку, що гриба зорваты, що чоловіка зъ свита згубыты... — такъ обурювавсь Опанасъ. — Хотивъ я жалитись на його. Винъ каже: я начальства не боюсь. Знае замовыны. У своєму кожуси усе й носыть той папиръ. Я пытавъ у людей порады, щобъ такы його спозываты. Люде кажуть: на вси обиды есть законъ, а на чары и на видьомство нема. А я и вовкулакивъ бы вказавъ, и видьомъ и всякихъ чаривныцъ, що й труять и всяки замовыны роблять. Есть клята тварь, и Бога перехитрыть и замовыть. Закону нема, оттого жъ вони такъ й творять. Я разъ пидстеригъ, якъ винъ свій кожухъ выкинувъ одъ моли провитруваты. Бачу, никого нема, я пидкравсь, полизъ рачкы, налапавъ той папиръ у кышени, забравъ и спысавъ соби оту бумажку: пху, цуръ йому! щобъ його поверхъ дерева носыло! Ось що вони начальству роблять: винъ одъ усякои кары видможеться, якъ отъ прокаже. Ничого не боиться.

Майорна здавна вже наважыла николы такому не суперечыты. Даремни бо булы вси ии заходы проты тіеи виры. Мовчки слухала вона нарикання нещаслывого Харченка на чары сусидовы, а тоди спытала, абы жалъ свій до його выявыты.

— А що жъ тамъ у папери напысано на шкоду начальству?

Харченко видповивъ, зитхаючы:

— Я, пани, законъ знаю и почитаю. Я хыба зъ жыдомъ не похрыстосуюсь, а начальству оддаю честь по пысанію. А то на що я й пысьменный бувъ бы. Винъ же, зла лычына, ось що

у кышени носыть: *Вовкомъ иду, ступнемъ поганяю.* (Ну, се вже не по закону). *Сонце мижъ очыма, мисяць за плечыма, зорею завернуся* (бачыте, уже Бога касається), *ніякого началства не боюся. Сонце и мисяць исходыть, у начальныка умъ росходыть. Амынь.* Теперь скажите, пани моя, чого такому гриха боятысь? Винъ себе дьяволомъ оградывъ, а мое жытте занапастывъ. Хлопцеві мойму девъятнадцать литъ, дочки пятнадцать, ще одному литъ девъять и тры годы дочки. Уси жъ вони знаютъ материну ганьбу. Хотивъ бувъ я повчыты свою... дакъ сынъ не дае, и винъ у ту гушу—боюсь довести до гриха сына. Теперь, мылостыва моя пани, у лисовыка бильше правды ніжъ у людей.

— Невже бильше? — спытала майорша, абы щось сказаты, а сама думала про сю нещаслыву семью. Вона любила Опанаса Харченка, що бувъ чесный та працьовытый. И теперь пыталася сама себе: якого бъ способу добраты, щобъ изновъ усе до згоды довести?

— А вы думаете меньше?—одказавъ Харченко пытаннемъ на пытанне. Одному чоловікови була зъ лисовыкомъ така прычта. Чоловикъ та жинка поихалы по дрова въ лисъ. Жинка каже: „Подывись, подывись, чоловіче, пидъ кущемъ дытына лежыть. Лежыть голеньке! Та його жъ комари заидять!“ Узяла, скинула зъ себе хустку, та й угорнула ту дытыну. Хустка була вже ветха, не жаль, мовъ якого вихтя... Уранци щось стукае въ викно: Добрыдень, одчынити! Чоловикъ выйшовъ.—Выганяйте каже, волю, я попасу.—Я тебе не знаю, хто ты такый.—Се жъ твоя жинка мою дытыну вгорнула въ хустку видъ комаривъ. Тилькы выжены, да скажы, колы прыганяты, дакъ я й напасу и прыжену. Да я й самъ знатому колы.—Отъ, пани, яка въ лисовыка правда! А я свого не разъ одъ комаривъ боронывъ, не жалуючы себе самого, а яка дяка? И винъ у ту гушу—за матирь: хо-

тивъ їи побаныты,—не давъ. Гирко мени стало. Думавъ усе закннуты, и поля не сіяты, дакъ малыи диты... Отъ гречку оце посіявъ, волочу и самъ не знаю що роблю. Теперъ додому не поспішаюсь, не рупыть мени домивка; ниhto мене не жде, и парубокъ мій байдуженъ. Хто його зна, що й робыты. Мабуть, пійты свить за очыма. Теперъ ниhto никого не шануе. Кажуть же, що якъ Содомъ та Гоморъ Богъ уныштожывъ, до тилькы вывивъ изъ цілого городу одну спасенну душу, Лета; те, мабуть, и въ нась буде. Було, въ стари года добрыи дила не забувались: хотъ и чуже, до якъ небудь де перейде тоби дорогу. А теперъ и свое дороги не покаже. Теперъ батько старый, або маты, то сынъ орудуетъ нымы не знать по якивськи. Теперъ багато людей своєї виры не доглядають. Мени, каже, абы на сьому свити було добре, а на тому хочъ и тыны мною пидпирай. Або це торикъ челядка въ нашого тытара пишла, хресты всюды на водохреще попысала, скотыну покропыла. Се жъ такъ не годытсь! Господаръ у своимъ дому дольженъ поздоровыты всихъ зъ празныкомъ и покропыты. А то вона якъ скаже—на бижить и скотыну кропыть. Прямо острахъ бере!

— Дивно мени,—сказала майорша,—ты добрый чоловикъ и Святе Письмо читаешъ, а на серци у тебе така вага и свить тоби здається такимъ немилосерднымъ та смутнымъ. Ты бъ помолывся Богови та помырився зъ жинкою й зъ людьмы, хочъ уже яки тамъ вони. Богъ такихъ терпыть на свити,—треба й намъ терпити. Послухайсь моєї порады, то й полекшае на серци.

— У такій незлагодній семѣи,—одповивъ понуро половыншыкъ,—и самъ посатанієшъ. Двадцять литъ я й за дубецъ не брався, а теперъ бы погривъ їй ломакою спыну, дакъ сынъ не дае. Оце йду додому и стежки не бачу, земли не чую одъ журбы: то по роли скачу, то въ ярокъ зализу.

Мовъ той чортъ скакавъ у свыноры, тикаючы зъ паншыны, такъ и я теперъ скачу, а самъ хылюсь... Теперъ мене и пища птыля поборола бѣ, горобецъ бѣ побывъ. Такъ воно мене йисть, оце горе! Оце зъ меншымъ выхавъ на ныву. Ой волы жъ мои половыи, чомъ же вы не орете? А воны чують, що ихъ хазяинъ не пры соби. Не гомою вже до нихъ, речы нема, и воны не озываются. Никли ходять, и имъ погано, такъ якъ и мени. Охъ!..

— Опанасе,—казала йому майорша,— журбою поля не перейдешъ. Не вирь чужымъ речамъ, а вирь своимъ очамъ. Чого люде не накажуть? А ты про те думай, що тоби осьь дочку замижъ даваты.

— Не по чимъ и бѣе, якъ не по голови!—одповивъ бидолаха.—На що йи виддаваты? Щобъ и соби людей зводи-ла, надывывшысь на матиръ? Теперъ ще ничого по ній не помитышъ, поky не замужемъ. Уси воны гарни дивкамы. Дочка сама и на городи, и коло коривъ, и всюды, а мы зйдемось обидаты, то мовчки й йимо, а якъ ложкамы стукнемось, то ажъ здригнемось. А було колысь по добру жылы, усмихнемось, а диты й соби; теперъ и стины ними, и мы ними. Було та й загуло... Теперъ у неи тилько й думкы, котрый очипокъ до лыця: чы гурочковый, чы кумачевый, чы квитчастый, або на Салымонъ ворожыты. Кого залучыть пысьменного, то й загадуе на Салымона. А за ворота выби-жыть, спивае у боки взявшысь, наче дивка дивуючы:

Чорты його батька знае,
За що мене чоловикъ лае?
Чы я йому галушокъ не варю,
Чы я йому подушокъ не стелю?
Я жъ йому и галушечкы,
Я жъ йому и подушечкы.

Оттакои втне! А мене ще гиршъ за печинкы бере. Мовъ сонце затьмылося, така на думци темрява. На догадъ бурякивъ,

дайте капусту, а въ мене пучки такъ и бгаються, такъ бы й давъ стусана. Якъ оце що мени треба до неї, то я черезъ сына кажу. Коповиця була, люде мовъ бджолы гудуть да медъ збирають, такъ люде нагреблы, копы возять. Хлиба, хлиба пидродыло! Везуть, радють... Про мене!... Кажете, не вирь чужымъ речамъ. Дакъ я жъ бо прысочывъ. А покы не прысочывъ, якъ вона варыла зъ мене воду! Чого не выгадувала, щобъ мени очы 'двѣсты! Якъ зъ мене знушалась! Одного дня занедужала: Охъ, охъ! А мени въ серци тьохъ, тьохъ! Чоловиче, Опанаску, ты бъ каже пишовъ до моря, то я була бъ здорова, узявъ бы горщычокъ морської воды зъ пискомъ да й прынись. Де жъ тее море? и вона не знае, й я не знаю. Пишовъ я ажъ на друге село: тамъ нызына, чы не ликарственна вода. Весною залывае, ажъ човнами йиздять зъ хаты до хаты. Прынись я й воды зъ пискомъ. Нагрій же, навары.—Годжу, наварывъ: така думка, що й поможеться. А шептухы не хоче.—Да покоштуй же, яка вона.—Таке соби: вода водою, кажу.—Ну, колы жъ тоби здоровому такъ, то якъ же мени недужій? Отъ изновъ: колы бъ ты, чоловиче, узявъ сусидову собаку, да поганявъ, да набравъ калу, да росколотывъ у цій води, то може бъ мени й polegшало. Отъ же, ей же то Богу жъ то, пани! Хыба жъ я колы збрехавъ у чому передъ вами?

— Ни,—одказала майорша.—За те я й люблю тебе и землю даю найблыжчу до саду.

— Отъ же я пишовъ; ганявъ, ганявъ сусидову собаку, набравъ калу, прынись. Каже жинка: визьмы жъ да росколоты.—Росколотывъ.—Покоштуй же!—Покоштувавъ.—Яке воно?—Погане.—Колы тоби здоровому таке, то якъ же мени недужій? Ни, ниды такы до справжнього моря, то я буду здорова. Отъ иду я, и самъ не знаю куды. Вона все стогне, а въ мене серце мліе. Иду, плачу и стежки передъ собою не

бачу. Не знаю, де моря шукаты, де тыхъ ликивъ шукаты, а шо люде натякалы, я й байде: не влогадъ мени, чого вона мене зъ домивкы пре. Иду, плачу. Уже коло другого села стричаю знайомого музыку, Деревъянкою прозываютъ, бо въ москаляхъ здобувся раны и довго на деревъянцы ходывъ. Той мене пытае: Куды йдешъ?—Такъ и такъ, кажу.—Постій же, вернись, я ии выличу. Я вси жиночи болести знаю. Ты може чувъ про Соломаха, якъ винъ дяка спіймавъ изъ жинкою?

Высыть мъяло на килку,
Буде жинци и дяку...

Чувъ?—Чувъ, кажу.—А въ тебе мъяло высыть на колку?—А вже жъ высыть.—Оце жъ, каже, й лики на жинчыны болести. Ходимо.—Прийшли до мого двора.—Ходимо въ клуню.—Пишли. Завернувъ мене въ куль соломы, прятягъ до синей.—Лежи тутъ —Положивъ мене у синяхъ. А самъ просыться до недужои жинкы; а вона саме зъ сусидомъ закусое. Такъ распалалась! Сусидъ, мордохай той, Кихоть Карпо, пытае: Кто стукається?—й не пускае. А въ мене й сердце замерло, волоссе дыба пиднялося.—Я, каже музыка, кумъ, свій. А вона:—Пусты, каже. Я добре знаю сього чоловіка, винъ хороший, —и впустила. А воны пють та гуляють, и музыци пиднесли чарку й другу; а винъ имъ грае:

Чы чуешъ ты, Соломахъ,
Шо діється ю домахъ?
Высыть мъяло на колку—
Буде жинци и Карпу.

Да ще притупне ногою и прыспивне си слова,—такъ ии и вразыть. —Ни, ты чорзна шо граешъ и прымовляєшъ,—а грай тратайда, тратайда! —Загравъ. Якъ пустылись танцюваты! Хата ходора ходыть. Толи музыка каже:—Де жъ мени лягаты

спаты? треба соломы внести. Вона показала. Винъ унісь собі куль соломы и поставивъ мижъ кочергамы. Изновъ грає:

Чы чуєшъ ты, Соломахъ,
Що діється ю домахъ?
Высыть м'яло на колку—
Буде жинци и Карпу.

Зновъ уразивъ її. А вона зновъ каже:—Не грай бо та-
кои, а — тратайда, тратайда! Изновъ удвохъ носяться на
здыбочки и крутька по панськи. Якъ выскочу жъ я тоди зъ
куля да за м'яло! Жинку разъ, а Карпа два, жинку разъ, а
його невірного двичы, щобъ не знущалысь изъ мене, не
краялы мого серця безъ ножа й тарилки. На двадцятому
присочивъ, та й выгнавъ суевира. Уже що суевиръ, дакъ
справдешній суевиръ! Ото жъ якъ передъ Спасомъ я бувъ у
васъ и стали вы мене вгрушаты, щобъ не сумувавъ, загомо-
нили до мене ласкаво, трохы 'д серця 'длягло, и дали мени
яблукъ, а я кажу: у мене, слава Богу, и свои родять, да
тильки ни зъ кымъ мени яблучко святе роздильты, и диты
про мене!.. Такъ воно въ насъ и доси. Мовчимо собі зъ
жинкою и сынъ за нею. Я одынъ горюю. Вона сына потай
мене й на вечорныци, якъ ляжу 'дпускала. А якъ винъ бувъ
лыха доскочивъ, дання йому дано, усе ти жъ самы ворогы.
У васъ, у панивъ, усяке налле чарочку и вып'є, а въ насъ,
частуючы, и пидсыпле, да съ соняшныкомъ дання й дасть.
Тоди винъ бачыть горе, що погыбає, прыбигъ до мене. Якъ
тревога, такъ и до Бога. Прыбигъ и всю правду 'дкрывъ, що
вона його спроводжала на вечорныци, а я заборонявъ хо-
дыты. Вона жъ про свое дбала, щобъ свидкивъ не було, и
всихъ по хатахъ порозсылає: ту проса товкты, того гулять,
кого бабу одвидаты, абы довшє загаялысь, а мене туряє до
моря. Ну, що зъ нымъ робыты: горыть мій парубокъ, не знать

що говорити! И ничъ мене не йме. Пишовъ я, накопавъ молочаю, натовкъ його багато и давъ выпыты, та й кажу: оце, сыну, надвое: пий! хочъ жытымешъ, хочъ помрешъ. Тяжко лежавъ, на стину дрався, а я все выкоренявъ оте данне; ото й выходився. Теперъ уже на вечорниці не ходыть.

— Я вси твои речы выслухувала и перше, и теперъ добре, — сказала майорша, — и ничего не доммыслылась тобі на розвагу, на полегкысть серця, — тилькы, що ты повиненъ помырытыся зъ жинкою.

Половныцкыъ понурився и видповивъ жалибнымъ голосомъ:

— Вы не вважаєте на те, що въ мене згага запеклась, що я гласу не 'дведу, бо по два дни не имъ. Хыба се я не чоловік? Голубъ да й то любить свою голубку. Тилькы похытнысь вона, — такъ и вырве їй чуба, голову пробъе. А чоловікъ тилько прытулысь, оженившысь, до другої, до жинка заразъ и покыне. А я що таке?

— И все жъ тобі треба помырытыся зъ жинкою. Отъ Спасъ прыходить — великый день. Я жъ одъ васъ чую, що на Спаса сама Божя Маты роздае на тому свити дитямъ яблука. Треба мырытыся зарады дитей. Черезъ ваши сваркы та бійкы диты ростуть якъ бурьянъ, часто и вмирають. Опанасе, помысли що я тобі першъ казала: соломъяна згода краша за золоту зваду.

— Та се жъ вы, пани, пристаєте до мене зъ зализными клищами, — сказавъ сердыто Харченко.

— Стеменно такъ! — видповила майорша. — Я бъ ще й роспекла ихъ, абы тебе до згоды примусыты. Ты повиненъ помырытыся неодминно. Чуешъ? Самъ кажешъ, що въ тебе торикъ пися нашої розмовы стала полегкысть на серци. Те-

перъ я тебе напучу якъ помырытыся зъ жинкою. Посвятышь ты на Спаса въ церкви яблуга, прыйдешъ додому, рэзрижешъ яблучко и дасы по скибочци всимъ семъянамъ: жинци й дитямъ. А давши, понуро не мовчы, ни! Озвыся до своей Орыны такъ, мовъ промижъ вами й не було ничего. Не дай, Опанасе, щобъ тебе зло переважыло, переможы його добромъ. Си речы ты чытаешъ у Святому Пысьми и треба тоби такъ и зробыты, неодминно такъ зробыты. Чуешъ?

— Гарно вы говорыте, пани,—сказавъ Опанасъ лагідно,—та шо жъ, колы я не переважу себе? Горе, мовлявъ той, гне, а хороше жытте выправляе. Не переможу тией зневагы. Я, шо мени до неи треба, то кажу все черезъ сына. Не переважу... Скилько литъ вона потырала мною, скилько литъ знушалась, кепкувала, дурыла, зневагу робыла передъ людмы, передъ дитьмы. Мене люде за дурного малы... прыспивують:

Ой пишовъ Опанасъ
По горилку для насъ.
Зачепыся за пень,
Та й стоявъ увесь денъ.
Прийшла жинка, видчепыла,
Та й по пыци была, была.

Я виры не дймавъ, якъ люде про неи торохту пустылы, и йи не бывъ, и не нахылявъ на свою стежку. У мене мовъ змя за серце ссе.

— А я тоби раджу,—казала майорша,—переможы себе. Теперъ ты мучышся и диты твои якъ овечата безъ пастуха, а тоди тоби ясно буде на серци и радый будешъ, шо перемигъ свое серце. Забудь свою кривду и сымъ робомъ нахылышъ свою семью до одного дила, до одныхъ думокъ и будете вси жаты на одынъ снопъ.

— Не можу,—говорыть Опанасъ.—Се не людське дило. Господь мылосердный своею благостю тилькы може все простыты, а мы люде гришнии, я падаю зъ горя.

— Переважъ себе, Опанасе,—не покидала свого пани.— Жинка твоя неписьменна, темна людына, а ты кажешъ, що й спавъ бы зъ тымы кыгами, що я тобі подарувала: А си жъ кныгы видъ самого Хрыста намъ послано черезъ апостоливъ. На що жъ тобі й пысьменство? На що жъ ты й читаешъ, колы въ серце добра не набираешъ? Ты тилькы розумомъ своимъ несешся, а серце твое скаменило. Знай, що вси твои слова про жинку передъ Богомъ—дурныця. Таки слова и кожна темна баба, и коженъ злый чоловікъ скаже, а тобі, чоловікови пысьменному, розумному й доброму—тобі таки хымеры провадыты и соромъ и грихъ. Переможы зневагу мылосердемъ своимъ по Божому, и Богъ верне тобі твое щасте. Ты ии любишь, ты любишь ии й теперъ, хочъ вона й прогришылась,—того такъ и мучышся. А помырышся, то тую муку, мовъ каминь изъ души, скинешъ. Мовчышъ?

— Мовчу, пани,—одказавъ Опанасъ.—Увирылась вона мене. Уидається, мовъ за батькивщину.

— То се ты мылосердемъ не хочешъ уподобиться Отцеві нашому Небесному,—сказала майорша.

— Не кажить бо такъ доткливо, пани,—заговоривъ кризь слёзы Опанасъ Харченко,—не говорить згризна до мене. Бачте, у мене й слёза зъ очей покотылась... не здышусь. И сылы нема, щобъ перемогтысь, и не знаю, що сказаты вамъ. Ваши речы такъ мене побывають, а въ серци у мене на ней чогось и злобы немае. Другый чоловікъ лютувавъ бы, а то й ничего.

— И дяка Богови,—сказала майорша.—Я тобі зновъ кажу, Опанасе: жиноцтво слабодухе. [Вы, чоловіки, перши повинни переважуваты себе.] Вамъ Богъ давъ сылы багато. Вы самы кажете, що Богъ вамъ давъ снагы, набравшы на

лопату, да ще й прытоптавъ, а жинкамъ тильки на выла взявши, да ще й струснувъ, то й у души въ ихъ сылы менше, ніжъ у васъ. А ты чытаешъ святи кныгы мовъ по-дурному, ничого на тоби не выдко зъ того чытання... Иды жъ додому та покажы, що слово Боже тебе про-свичуе.

Понурывшысь, мовчки попрощався половынчыкъ зъ панією. Вона дывылась услидъ йому, ажъ поки зникъ.

II.

Прийшло вельке свято Спасъ. Прийшло й Семена, якъ сіють. Останнимъ сивачемъ, якъ останнимъ орачемъ, бувъ Опанасъ Харченко. Вийшла на толоку пани зъ хутора Закрутки и бачыть передъ себе иншого чоловика, зовсимъ не того Харченка, що ныкнувъ ажъ до земли зъ тугы.

— Хвала Богови!—озвалась до сусида-половинчыка сусидка пани.—Ты моєи рады послухався.

— А вы вже, пани, й знаєте?—весело сказавъ Опанасъ.

— Видно вже зъ того, якъ глянешъ, якъ ступнешъ, якъ рукою махнешъ, сіючи. Не по дурному вона кыда въ землю зерно. Мыролюбнымъ людямъ Богъ помагає и дома й на поли. Ну, кажы жъ, якъ була у васъ справа?...

— А ось якъ, мылостыва пани,—спокійно казавъ ревный чоловикъ.—Прийшовъ ото я додому зъ поля и не вечерявъ, и не чувъ, що кажуть и що робыться. Лигъ и всю ничъ проплакавъ. Казалы вы мени, и самъ я добре знаю, що жинкы чоловикамъ таку зневагу прощають часто, а щобъ чоловикъ жинци—никилы. И по соби бачу, якъ всно трудно намъ. Занедужавъ я, розгорився, якась трясця мене трясла. Сынъ усю ниченьку не одійшовъ одъ мене, а жинка

стояла коло порога блида. Я готувався до добра, мовъ гришныкъ до сповиди. Справди, думаю: мы жъ дужчи одъ жинокъ и тиломъ и духомъ, чытаемо божественни кныжки, и спалы бѣ зъ ными, мовлялы вы праведно, моя пани, ну й постуемо, до церкви ходымо и свято бильше видѣ усього содержуемо, бо се намъ лехко: людей побачымъ у Божому доми, и всяке себе покаже. Дывитесь, добри люде, якый я зодягный та ошатный! Ни, запоможы сусида, просты *оттаку*... и дитей занехаяла!.. Зробы се про свою душу, щобъ вона свитылась передъ Богомъ, якъ свичка въ перкви. Не запоможе тебе пры лыхій годины сусидъ—байдуже, абы *ты* запомигъ, абы ты вмивъ *таку* простыты. Ось чого Богъ вимагае. Правда, пани?

— Справди такъ,—сказала сусида.—Радію, що недурно подарувала тобі Евангелію.

— А то намъ,—казавъ дали Харченко,—усе у заздрить. Чы въ сусида багато корова молока дае: а бодай йому! чы скотынка въ руку йде: а щобъ йому! або ще й выдыхала... подумаешъ, що й подуматы грихъ. Ото жъ я, перебравшы вси наши грихы та заплакавшысь добре за ничъ, вставшы на другый день, почувався якось инше: духу прыбуло въ мене; а тутъ и Спасъ прыйшовъ. Дзвонять. Пишовъ до церкви и освятывъ яблука. Силы мы за стилъ; я поризавъ на кусочки, давъ їй, а потимъ и дитямъ, и самъ иззивъ да й озвався до неи (а то було николи не озвуся): Нехай, кажу, се святе яблуко наши души освятыть и сокупыть. Будемо, жинко, жыты мирно. Бильшъ не спромигся на слово. У неи тилькы сльоза тремтила. А въ мене гласъ порвався. Вона мовчки взяла кусочокъ яблука, перехрестылась и, трясучысь, иззила. И ставъ я зъ того часу до неи гомонити, и якось у мене на серци радисно зробылось, а въ неи облычче пояснищало. Тамъ така, що хотъ воды зъ лыця на-

пыйся, дарма, що й не зовсимъ молода, такъ искры й сыпляться. Дити повеселили, оселя тежъ. Я радый бувъ, що змигъ таку наругу выбачыты. Вона стала въ мене про все пытаты, що робыты, и все въ насъ пишло на добро. Ставъ я бондарюваты, що люде ажъ дывуються:—Видкиль се взялось у тебе скуство?—То було якъ-небудь видерпе, або барыльце набью, а теперъ кадовба пересыплю, уторы пидрижу, самъ дно вставляю!... Чы то Богъ уже мени такъ давъ, я й самъ не знаю; вмю да й умю зъ того часу, не робывшы зроду. Якъ стали жъ и мы послѣ того копы возыты, то можно сказаты! Въ пъятьохъ, якъ выйдемо на ныву, то по полукипку поставимъ, то й то дви зъ половиною копы въ день, а якъ же по копи!.. А часто я й вона по пивторы, по дви копи становылы. Женци молодий, серпы золотыи, такъ и крешуть! Теперъ я, пани, вырись на тры корхы вгору!

III.

Рано по весни хазяйка хутора Закрутки, майорша Куksыха выйшла на свое поле, щобъ глянуты на оранку. Не почыналы ще половынщыкы ралыты поля, зораного на зябъ, але Харченковы десятины булы вже запорани. Радіючы, що ожыла діяльність найулюбленищого зъ половынщыкывъ, майорша обійшла округъ чорну, мовъ крукове крыло, риллю,—колы се передъ нею ставъ и самъ Опанась, але не запорошенимъ ратаемъ. Удягнений бувъ по святному и нись ій на ралель пидъ пахою, загорнену въ билу якъ снигъ, хустку, паляныцю. Уклонившысь низенько любій пани щасливый половынщыкъ озвався:

— Одбувъ, пани, хрестыны й похрестыны. Спасыби за се Богови та и вамъ.

Прыйняла пани видъ половынщика гостынецъ, якъ звычайно, прыхыльно, поклыкала його до господы, почастувала хутирською наливкою, и винъ за чаркою признався їй:

— Познаходывъ я, пани, гурочковый очипокъ и Салымонъ знайшовъ на горыщи та й попалывъ у поли, и попилъ по витру пустывъ, нехай воно все такє. йде на сухе дерево, а людей мынає. Не знає вона сього и мовчыть про свои зрадлыви очипкы та Салымоны, а я соби мовчу. Теперъ ходжу по землі твердо. Вся семъя моя живе въ добрі. И васъ, пани, задовольнивъ, и Господа Бога. Не хочу я послі себе поганый слідъ кыдати. Маю надію, що и семъя моя не буде пасты мижъ людьмы задню.

